

A Z I D Ő F O G A L M A

Irta: HENRI MINEUR

A bölcselet egyik lényeges feladata a tudományos fogalmak meghatározása és az ok eredetének felkutatása. Ezt a feladatot vállaljuk a következőkben, egyetlen sajátos esetre, az idő fogalmára vonatkoztatva. Ezt a kérdést már sok filozófus tanulmányozta, ezek azonban szinte mind metafizikai módon gondolkodtak, s többnyire a következő szempontból indultak ki: minden fogalomnak meg van a maga merev, egyszer és mindenkorra meghatározott, a tapasztalattól független jellege; minden fogalom elszigetelt, csak önmagában létezik s csupán a többi fogalmaktól elválasztva tanulmányozható. E szerint a felfogás szerint az idő fogalma minden tapasztalat előtt megtalálható agyunkban s mintegy előre meghatározott kerete annak a képnek, amit magunknak a világegyetemről alkotunk. Ezt az elméletet fejtette ki *Kant* is a Tiszta ész kritikájában: „Az idő nem empirikus fogalom s nem is a tapasztalatból származik... Az idő fogalma már apriori meg van bennünk, nem vitatható vagy általános fogalom, hanem az érzékeny intuición egyik tiszta formája... Az idő és a tér ilymódon számunkra két olyan forrás, melyekből apriori különféle szintétikus ismeretet szerezhetünk.“ Ez a metafizikus felfogás igen gyakran kísért, túlzottabb formában is, a modern gondolkodók között. A tudósok egy része ugyan a tudománytól igen távol álló okok következtében teszi magáévá, de számosan érvelnek komoly meggyőződésből a következőképpen: „A tudomány nem engedi meg a dolgok valódi természetének a megismerését, csupán felületes megjelenési formáikat és kölcsönös viszonyukat képes feltárni.“ Ennek az álláspontnak logikus alkalmazása azután az idő kérdésére az az állítás, hogy nem tudhatjuk tulajdonképpen mi is az idő.

A tudományos kutató nem teheti magává ezt a felfogást. A tudományos kutatót nem érdeklik az ilyenféle kifejezések, mint: „a jelenségek lényege“ vagy a „dolgok belső természete“, hanem a kísérlet eszközeivel igyekszik megközelíteni a tanulmányozandó fogalmakat.

Hogyan tudhatom meg, hogy mi az idő? Ugy, hogy megnézem: mivel mérik? Ennek a felfogásnak első látásra kitűnő gyakorlati következménye az, hogy az ilymódon nyert fogalom mindig megközelítéses marad és állandó fejlődésnek van alávetve. Az itt vázolt tudományos kutatási módszert alkalmazva, az idő fogalmának egymásra következő öt stádiumát állapíthatja meg. Az első a *biológiai idő*.

A primitív ember számára felmerült az események osztályozásának a szükséglete. A primitív ember az eseményeket, anélkül, hogy ennek pontosan tudatában lett volna, bizonyos, az emberi testben vagy testtel történő biológiai folyamatokkal (szívverés, lépés, stb.) vetette egybe. A biológiai idő részletekbe menő tanulmányozása igen érdekes eredményekhez vezetne, ez azonban túlhaladja ugy a tanulmány kereteit, mint szerzőjének kompetenciáját.

Az idő e kezdetleges mérése később annak a törvénynek a megállapításához vezetett, hogy az anyagilag azonos jelenségek időtartama

egyenlő. Ennek a törvénynek a kísérleti igazolása csak durván megközelítő pontossággal volt lehetséges, hisz a biológiai idő pontos mérésekre alkalmatlan, magát a törvényt azonban az ember abszolút értékűnek ismerte el.

Miután ez a törvény tapasztalati tényként átment a köztudatba, észrevették, hogy segítségével meg lehet határozni az időt, hisz csak egy periódikus, önmagával állandóan azonos maradé mechanikai módszerrel kell megállapítani a periódusok megszámlálása kifejezi az időt. Nevezük az ily módon meghatározott időt az órák idejének. Hosszú ideig elhanyagolták ezt az új időmérési lehetőséget, még pedig azért, mivel úgy tűnt, hogy a biológiai idő azonos az órák idejével. Logikusan azt hitték, hogy ez nem is lehet másképp, hisz az órák idejét olyan törvény alapján állapították meg, amelynek kísérleti alapja a biológiai idő. De lassanként ellentmondás keletkezett az itt vázolt logikai konstrukció és a tapasztalat között. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy az órák ideje szerinti egyenlő időközök nem mindig egyenlők a biológiai idő mérésében. Ekkor elhagyták a biológiai időt, de megtartották a két azonos jelenség egyenlő időtartamának a törvényét. Az idő fogalmaként pedig az órák idejét fogadták el.

Jól ismerjük a különböző órarendszerek időmérési eljárásait. Az első órák a homok- és a napóra voltak, a középkorban megjelent az ingaóra, amit a XVII. században tökéletesítettek. Ezek a mérőeszközök lehetővé tették a természet pontosabb tanulmányozását. A csillagászok megállapították, hogy számos asztronómiai jelenségnek periódikus a jellege s azokat szintén felhasználták az idő mérésére. Meg kell itt jegyeznünk, hogy nagyobb időközök mérésére az égitesteket már az órák feltalálása előtt is felhasználták. A XVII. századtól kezdve egymás mellett használták a két mérési módszert. Még 1816-ban is az órák és a délkörön keresztül haladó nap segítségével állapították meg az időt Párisban.

Az emberiség hosszú időn keresztül meg volt elégedve ezzel a helyzettel, mivel az így megállapított idő megfelelt a gyakorlati követelményeknek. Csak lassan jöttek rá, hogy a rendszertelenül kiválasztott periódikus jelenségek alapján lemért idő mennyire pontatlan. Hosszú és lassú fejlődés eredménye volt az is, hogy standardizálták az időt, azzal a közös megegyezéssel, hogy alapjául a föld saját tengelye körül való forgását vették.

Az ember az órák idejével tanulmányozta a természetet s az így nyert ismeretek segítségével tökéletesíteni tudta az órák idejét. Tudjuk, hogy a környező hőmérséklet és a légnyomás befolyásolja az órák pontosságát, e tényezők behatását ki is lehet küszöbölni, de órák segítségével ennek ellenére sem érhető el pár naponként 1/100 másodpercnél nagyobb pontosság, s így nem mérhetők egészen pontosan a több száz évnyi hosszú időközök. Az asztronómiai jelenségeknél, bár szabályosabbak, mint a földiek, szintén bizonyos szabálytalanságok állapíthatók meg. A szoláris nap tartama, amely különben igen elterjedt időmérték, nem állandó, hanem az év folyamán többször változik. A legrövidebb március végén (23 ó. 59 p. 41 mp.) és szeptember közepén (23 ó. 59 p. 35 mp.); a leghosszabb június végén (24 ó. 0 p. 30 mp., és december végén (24 ó. 0 p. 30 mp.) Pontosan 24 óra csak február 11., május 13., július 27. és november 3. körül. A nap időtartamának maximális különbsége megközelíti az egy percet. A napóra segítségével megállapított idő nem egyezik meg tehát a mechanikus órák idejével. Ezzel szemben a csillagok látszólagos napi körforgása, amely a föld tengelye körül való forgásának az eredménye, állandónak tűnik. E mozgás állandóságát az órák

idejének segítségével ellenőrizték s belőle kiindulva a következő, abszolút értékű szabályt állították fel: A *sziderális nap*, vagyis valamely csillagnak a délkörön való két egymásrakövetkező áthaladása közötti időszak, állandó. Ez az idő adta azután azt az új időmérési egységet, melynek alapja a föld forgása. *Sziderális napnak* nevezzük azt az időt, melynek segítségével az egyes események idejét a föld és a csillagok közötti szögvel arányos időrészhez viszonyíthatjuk.

A sziderális idő fogalma hamarosan kiszorította az órák idejét. Mindenesetre megjegyezzük, hogy a sziderális időt a föld forgásának állandóságát megállapító törvényből vezették le, melyet viszont az órák ideje által való természetmegfigyelés alapján állapítottak meg. Így az órák idejéből származik az a sziderális idő, amely a régi időmérési módszer helyébe lép. A sziderális idő az u. n. polgári, vagyis a hivatalosan elismert idő alapja. Már a régiek is az egyes csillagok megjelenésének és eltűnésének segítségével osztották be az éjszakát, de náluk csaknem hozzávetőleges, durva becslésekről lehetett szó. Csak 1680 óta használják azokat a műszereket, melyek segítségével pontosan meg lehet állapítani, hogy valamely csillag mikor halad át a délkörön. A XVII. század elején a délköri teleszkóp már 2 másodperc pontossággal működött s azóta állandóan újabb és újabb tökéletesítéssel ment keresztül. Az ilyen módon megállapított időt a párisi obszervatórium pincéjében, 27 m.-re a föld alatt őrzött és állandóan ugyanazon hőmérsékleten tartott órák veszik át. Ezek az órák másodpercenként telefonjelzéseket adnak le. Nem az idő mérésére szolgálnak, hanem csak beosztják a csillagok megfigyelése által megállapított sziderális napot, melyet így 1/100 másodpercnyi pontossággal ismerünk. Az ilyen módon meghatározott sziderális idő segítségével tanulmányozták aztán, pontos mérésekkel az égitestek mozgását. Newton fedezte fel és közölte azokat a törvényeket, melyeknek az égitestek mozgása alá van vetve. Ő alapította meg a csillagászati mechanika igéretékben és eredményekben gazdag tudományát. Newton fejezte ki a sajátmaga által felfedezett törvényeket azokban a matematikai képletekben, melyeket a *mechanikai egyenleteknek* neveznek s melyek két váltakozó tényezője valamely égitest helyzete és az idő.

A mechanikai egyenleteket az égi testeknek a sziderális idő segítségével végzett megfigyeléséből vezették le. Magukba foglalják az időt, s így lehetővé teszik annak meghatározását. *Mechanikai időnek* nevezzük azt a váltakozó „idő” tényezőt, amely a mechanikai képletekben szerepel. Ezt az időt igen könnyen le tudjuk mérni, mivel kiszámítható, hogy a mechanikai idő minden értékénél a naprendszer egyes égitestei milyen helyen kell, hogy legyenek. Hosszú ideig, mintegy két évszázadon keresztül, feltételezték, hogy a sziderális és a mechanikai idő azonosak. Ezért a mechanikai egyenletek elméleti eredményei megegyeztek a gyakorlati mérések által megállapított számokkal; a csillagászati megfigyeléseknél alkalmazott sziderális időt azonosítani lehetett a mechanikai egyenletek ideje által meghatározott idővel.

De a XIX. század elején már eltérést állapítottak meg a megfigyelés és az elmélet között. A Merkurius gyűrűjének tényleges mozgása évszázadonként 35 iv-másodperccel nagyobb, mint az elméletileg kiszámított, állapította meg 1850 körül *Le Verrier*. Ezzel egyidejűleg *Delaunay* arra mutatott rá, hogy a hold kiszámított és tényleges mozgása nem egészen azonos. Ezek az eltérések számos kutatásra és még több tudományos vitára adtak okot. Érdekes, hogy ezek az ellenmondások később két fontos tudományos felfedezéshez vezettek: *Delaunay* megállapítása alapján jöttek rá arra, hogy a mechanikai és a sziderális idő között va-

lamilyes eltérés van; Le Verrier felfedezése pedig ötvenhét év múlva az Einstein-féle elmélet legmeggyőzőbb bizonyítéka lett.

A hold mozgásában megállapított egyenlőtlenség abban áll, hogy körforgásának ideje állandóan csökken. A csillagászok eleinte arra gondoltak, hogy a hold mozgásáról szóló elmélet hibás, de végül is megállapították, hogy tévedésük a megfigyelések alapjául vett sziderális időből származik. A föld forgását eddig állandónak tekintették, de ha mint a legújabb kutatások alapján feltesszük, mind lassabban forog, úgy a sziderális mozgás alapján beállított órák késnek s az ő idejük segítségével megfigyelt égitestek, az elmélethez viszonyítva, sietni fognak. Tehát a mi esetünkben, nem a hold mozgása gyorsabb, hanem a sziderális, vagyis a föld mozgásához mért óra ideje késik. Ezt a feltevést igazolta a tenger vizének (apály, dagály, szelek) a föld forgására gyakorolt fékező hatásának a pontos tanulmányozása. Ez a hold látszólagos gyorsulásának tényleges, kielégítő magyarázata. Így ha két órán összehasonlítjuk a föld tengelye körüli forgásával meghatározott sziderális időt, a hold a mechanikai idő által megfigyelt mozgásával, úgy olyan különbséget tapasztalunk, amely megdönti azt a felfogást, hogy a sziderális idő megfelelő pontossággal alkalmazható az asztronómiai megfigyelések céljára. Helyette mindenütt a mechanikai időt kell használni. A föld forgási sebességének változása meglehetősen komplikált, lényegében állandó és progresszív lassulás, amit a tenger vize által előidézett surlódás vált ki. A föld százévenként 16.85 másodpercet, kétszáz év alatt 1 perc 6 másodpercet, kétezer év alatt egy óra 50 percet és 32 másodpercet késik. Emellett az állandó lassulás mellett hirtelen változások is tapasztalhatók. A föld az állandó lassulással korrigált forgása változatlan kb. 150 éven keresztül, majd hirtelen megváltozik, évenként két-három percnyi gyorsulást vagy lassubbodást mutatva fel. Ezeknek a változásoknak az oka ismeretlen.

A sziderális idő fogalmából keletkeztek a mechanikai törvények, melyekből viszont a mechanikai idő fogalmát vezettük le. Két évszázad múltán ellentmondás keletkezett az elmélet és a megfigyelés között, de ahelyett, hogy megváltoztatták volna az elméletet és megtartották volna a sziderális időt, elvetették azt és helyette a *mechanikai* időt alkalmazták, mert ezzel pontosabban lehet kifejezni a megfigyelt adatokat.

Az így elfogadott mechanikai idő segítségével már összetettebb és kényesebb kérdéseket is tanulmányozni tudtunk. Az elektromagnétikus jelenségek kutatása a *Maxwell-Hertz*-féle alapvető egyenletekben kifejezett négy törvény megállapításához vezetett. Ezek az egyenletek az elektromagnétikus jelenségek területén ugyanazt a szerepet játszzák, mint amit a Newton-féle elméletek az asztronómiában. Mint a mechanikai egyenletekben, bennük is szerepel az idő. Ezeknek az egyenleteknek kísérleti következményeit viszont megint a mechanikai idő segítségével kutatták. A XIX. század végén újból ellenmondás merült fel az elmélet és a megfigyelés között. A Maxwell-Hertz-féle elméletek egyik legfontosabb következménye, hogy elektromagnétikus vagy optikus kísérletek által meg kell állapítani a föld mozgását a térben. Nos, *Michelson* 1887-es kísérlete, melyet *Miller* 1921-ben megismételt ezzel ellentétben, a földet, mint a tér fix pontját mutatta ki. *Einstein* állapította meg 1905-ben, hogy *Michelson* kísérletét hogyan kell értelmezni. *Einstein* ugyanis arra a meggyőződésre jutott, hogy a hiba nem a Maxwell-Hertz féle elméletekben sem a kísérleti megfigyelésekben, hanem az idő fogalmában van. Elvetette tehát a mechanikai idő fogalmát s helyette a (Maxwell Hertz-féle egyenletekből levezetett idő fogalmát fogadta el. (*Elektro-*

magnétikus időnek azt a váltakozó értéket nevezzük, amely a Maxwell-Hertz-féle egyenletekben e néven szerepel.)

Az új idő-fogalom segítségével Michelson kísérletét könnyen meg tudjuk magyarázni. Ez az új idő nem egyéb, mint a részleges relativitás elmélete. Értelmében az időt nem lehet elválasztani a tértől: megjelenik a tér-idő fogalma. Az elektromagnétikus idő bevezetése sokkal mélyebb tudományos változást jelentett, mint pl. a sziderális időknél a mechanikai idő által való helyettesítése. A biológiai idő, az órák ideje, a sziderális idő, a mechanikai idő u. i. mint egymásrakövetkező, konvergens megközelítések tekinthetők. De a térrel kapcsolatba hozott elektromagnétikus idő az előbbiekkal össze nem vehető: nemcsak pontosabban meghatározza az időt, hanem a tér fogalmának bevezetése által egyúttal szerkezetét is megváltoztatja. Ezt a gondolatot csak úgy tudnám egészen világosan kifejezni, ha részletesen kifejteném a csoportok elméletét. De ez túlságosan eltávolítana bennünket tulajdonképpeni tárgyunktól. Az a rövid tanulmány, amit itt az idő fogalmával kapcsolatban végeztünk, már így is egy tudományos fogalom élettörténetének egyik szakaszát adja vissza.

Ezt a történetet a következő sémában fejezhetjük ki:

<i>Az idő fogalma:</i>	<i>Törvények</i>
Biológiai idő	az azonos jelenségek időtartamának egyenlősége
Az órák ideje	A föld forgásának állandósága
Sziderális idő	A mechanikai egyenletek
Mechanikai idő	A Maxwell-Hertz féle egyenletek
Elektromagnétikus idő	

Megjegyezzük, hogy minden időfogalom csupán megközelítő lehet, mivel kísérleti mérések által állapítjuk meg. Másképpen kifejezve, a mért időnél mindig számolnunk kell bizonyos tévedéssel.

Amint látható, az idő fogalma a következő változásokon ment keresztül: A kísérleti módszerekkel megállapított és az azokból származó tévedést tartalmazó idő-fogalom segítségével tanulmányozni lehet a jelenségeket s így az időt magukban foglaló törvényeket fedezünk fel. Ezeket a törvényeket minden fejlődési fokon valóságosaknak tekintik s valóban pontosabban adják vissza a valóságot, mint az a fogalom, melynek alkalmazásával felfedezték őket. Az így megállapított törvényekből, melyek az időt mind magukba foglalják, az idő új és pontosabb fogalmához jutunk. Az első látásra úgy tűnik, hogy az új idő-fogalom azonos a régivel, de a mérőeszközök fejlődése és tökéletesülése hamarosan olyan eltéréseket fed fel, melyek ellentmondásba hozzák az elméleti megállapításokat a gyakorlati megfigyelésekkel. Ezeket az ellenmondásokat úgy oldják meg, hogy elvetik a régi idő-fogalmat, megtartják a belőle levezetett új tudományos törvényeket s az idő meghatározásaként a belőlük levezethető idő fogalmát fogadják el. Ugyanazok a jelenségek tehát azonos sorrendben jelennek meg.

A tudományos fogalmakat fejlődésükben kell vizsgálnunk. Az egyes fogalmakat csak úgy határozhatjuk meg, ha ismerjük a kort és a körülményeket, melyek között születtek és fejlődtek. A fogalmakat és a törvényeket nem választhatjuk el egymástól. Valamely törvényt úgy állapítunk meg, hogy a már meglévő idő-fogalom segítségével megfigyeljük a természetet. Az így nyert törvény viszont új idő fogalomhoz segít bennünket. A fejlődést a folytonos technikai haladás, a megfigyelési eszkö-

zök állandó tökéletesítése tette lehetővé. E fejlődés egyes eseményei valóságos forradalmat jelentettek. Minden ilyen forradalom a tézisnek és antitézisnek a szintézisben megoldódó ellentmondásának az eredménye. Így pl. a sziderális idő és a mechanikai törvények voltak a tézis, a megfigyelés az antitézis, az elmélet és a hold valóságos megfigyelése között jelentkező eltérés a tézis és az antitézis közötti ellentmondás. A szintézis pedig a mechanikai idő új fogalma. A dolgok ilyen felfogását nevezik dialektikának. Tanulmányunkból a dialektika két fontos tényezője tűnik ki: a kölcsönös hatások szerepe, és a dialektika és a logika közötti lát-szólagos ellentét. Világosan megmutattuk a törvények és az idő-fogalmak egymásra gyakorolt kölcsönös hatását. Az, hogy a tudományos fogalmak mennyire logika nélkül fejlődnek mindig megütöztette a tudományos bölcseket, magát H. Poincaré-t is. Valóban láttuk, hogy az egyik idő-fogalomból törvényeket vezetnek le, amelyek viszont egy újabb, az előzőtől különböző idő-fogalom megállapítására szolgálnak. Ha az idő fogalmát nem fejlődésében tanulmányozzuk, ha egyszer és mindenkorra megállapított conceptusként kezeljük, vagyis ha metafizikai módon gondolkozva nyúlunk az idő kérdéséhez, úgy valóban csak az a megállapítás lehetséges, hogy ezen a területen az ész illogikusan működik. Véleményem szerint az előbbi tanulmány azokat igazolja, akik elhagyják a metafizikai szempontú gondolkozást s a tudományos filozófiában is a dialektikus módszert alkalmazzák.

A tudomány válságba jut valahányszor ellentmondás jelentkezik az elmélet és a tudományos megfigyelés között. Egyes tudósok mindent elkövetnek ilyenkor, hogy az elmélet megváltoztatásával állítsák vissza az elmélet és a tapasztalat közötti megegyezést. Az ilyen kísérletek balsikerét gyorsan kihasználják azok, akik megegyéssel fogadnák a tudomány csődjét.

A mai fizikában is ellentmondás van a törvények, a kísérletek és a szokásos gondolkodási mód között. Hisszük, hogy ezek az ellentmondások eltűnnek, ha a kutatók elfogadják az időnek, a térnek, az energiának és az anyagnak az atom-mechanika törvényeiből levezetett új fogalmát.

Az idő fogalmának vizsgálata megerősít bennünket ebben a reményben.

FODOR JÓZSEF: VERSEK

PYTHIA LEVELEIBŐL

*Rettentő idők, s már csak az Apokalipszis
Szavai szólhatnak erről! lábujjhegyen
Álló értelem fel nem éri —
Trónra ült az Éj s a Zűr a koronája!*

*S merre nézek, lángba, vasba borult nemzetek
Égnek, mint örült, kintől boldog mártírok,
S mint kinek gyönyör a halál, falja az ember
A bünt, iszonyt, rémületet és vért.*

*Hova jutottunk! agyamba nem tudom
Képpé rögzíteni: s hová rohan a perc még,
Álmodni se merem e táncban, amelyben
Minden nyelv, kép fölé nőtt az élet.*

Lelkem jelek, víziók örült szekerén
Nyargal, s mint a régi megszállott dadogók:
A kifejezhetetlentől kinlódva nézek,
Vak fél-szavak közt a szörnyű világra.

Hová jutottunk, hová jutottunk, hogy a
Tudomány és Szép atyjai is eszelősek
Lettek, s a világ-ormon álló szellem s ipar
Csak tudós, ravaszabb kufárja az ölésnek!

Éjszakáimat rettegés dülja; napjaim
Olyanok, mint a kifordított pokolnak
Minden lúz-álma — és méreggel itat
Minden perc: s mi van, örült látomásnál örültebb!

S már kezem széttárva, rettenve, a százfelől
Növő árnyakra, rémületekre nézve, hullok
Lelkem végső zugába le, kiáltva: ments ki
Istenem ebből a bomlott világból!

KÜZDJ AZ EMBERÉRT!

Óh, szelíd tél! Hó lepi a meredt
Földet: de az Ember eszeveszett
Kést fog megint és dülja nyugtalan
Tűzzel a békét. Ismét odavan
A jók reménye! Sohasem okul
A szörnyű faj! A vértől vér virul,
Ime, — s kapott seb csak új sebeket
Dülni kelt. — Előttünk a vér-özön,
Nyomor, bűn, s mi ilyen napokra jön:
Száz bús tanulság: s nem tanult a vad
Élő, de újra fogat csattogat,
S tébolyban önti testvére meleg
Vérét! Zeng Kína; Spanyolhon beteg,
Örült tántorgásában forr: s a szem
Amerre néz — száz szikra sebesen
Jelent hőbb vést! Óh, szív! hiába: mult,
S példa, szó! Mi maradt: magadba hullt
Szívvel döbbenni s átkozni a vad
Szenvedélyt, mely a sárba fojtogat
Észt, s annyi nagyságot: évezerek
Felgyült, szent kincsét! — Szerencsétlenebb
Nincs, mint az Ember: ki maga felett
Lengő göggel száll, és a csillagot
Érve: a benne dülő állatot
Nyögi! A Földnek, vérnek szelleme
Erősebb mint a lélek! De vele
A nagy mult, mivel magát végre térd
Alá gyüri! — Óh, küzdj az emberért!

ÓDA A TÁVOZÓ NAPHOZ

Hideg, világos éj; fagy-börtönében
 Szenved fa, föld; aludj, nyugodva, szépen —
 Ki mély zaklatásoktól elalélva
 Hulltál: remény, küzdés, jóért-harc: drága, néma
 Világ! Amerre nézek, röpke jel sem
 Biztat; jövő, cél, hit: nagy hó-lepelben
 Fekszik; és nagy felhőkbe beborítva
 Fut mind messzebb a Nap, villanó, ritka
 Fényvel. Aludj, Föld; és Isten veled, te —
 Ki elhagysz, míg minket itt tél temet be:
 Szabadság! Legyen útid jó az Űrben,
 Míg visszajössz, nagy pályád megkerülten,
 Megint! S ha álmunk nagy: csak erőinket
 Gyűjtse: késznek lenni, ha újra gerjed
 Lángod. Tél és fagy fog, fojtó, ezer kény —
 De nem félek! Jöttöd záloga: törvény!

EMBEREK ÉS ÁLLATOK

Irta: NEUFELD BÉLA

Egy csehszlovákiai nagy német lap karácsonyi számában pályázatot hirdetett a következő címmel: *Élmények az állatokkal*. A pályázatra 1183 válasz érkezett. A lap szerkesztősége találóan jegyezte meg, hogy nyilván nem a pályadíjak váltották ki ezt a tömeges részvételt, hanem a pályázók lelki szükséglete, hogy véleményeiket az állatokkal elmondják. Érdekes volna már csak állatlélektani szempontból is végigböngészni ezt a gyűjteményt, a lap ugyanis csak néhány válogatott szemelvényt közöl le a válaszok tömegéből. De ha ettől el is tekintünk, — pedig az állatlélektannak ma már kiterjedt irodalma van s nyilván a pszichoanalízis tanításai nyomán már az állatok neuroziséval is foglalkoznak — a pályázók tömeges részvétele emberlélektani szempontból is figyelmet érdemel.

Ember és állat: ez a vonatkozás sokrétű és mélyreágazó. Amíg a mélységlélektan (Freud) nem fedte fel a tudattalan lelki rétegek és az ősi gyermekségbe nyúló lelki élmények mintázó erejét, addig az állat és az ember kölcsönhatásai a felület tükrözésében a hasznosság és a vele többé-kevésbé összefonódott rokonszenv, vagy ellenszenv képleteiben mutatkoztak meg. Voltak és vannak hasznos háziállatok, állatok, mint az ember játékszerei, vadállatok, amelyeket ketrecek mögött szeretünk nézdegélni. Ezek az állatok, amelyeknek lelkiélete a figyelő előtt nyilvánvaló, az ember számára többet jelentenek, mint azt a felületes szemlélet gondolná. Hogy az állatoknak nincs lelki életük, azt legfeljebb csak a vallási dogmatika és a laikus ember antropocentrizmusa vonhatja kétségbe. A vallási dogmatika, amely az egyéni lélek halhatatlanságát hirdeti, szükségképpen kizárja az állatvilágot a lélek birodalmából, miként az emberi gőg, vagy együgyűség, mely az állatiban nem hajlandó elismerni a lelket, mely szerinte az ember kiváltsága. Hiszen éppen ez különbözteti meg az embert az állattól, szokták mondani. Sajátságosan, ennek az elméleti ítéletnek lépten-nyomon ellentmond az emberek tényleges

magatartása.

Persze vannak mélyreható különbségek az emberi lélek s az állati felépítésében, ez utóbbi az emberéhez képest végtelenül primitív, amelyben az állati lelki életet az ösztönök uralják, s azok a magasrendű szellemi készségek, a tudatos énnel jellemzői, amelyek a homo sapiens fejlődéstani vívmányai, az állati lélekben egészen alárendelt szerepet játszanak. Kétségtelen, a természetben szabadon élő állat számunkra éppen azt jelenti, amit mi emberek, civilizációs embertörténetünkben, mint faj és mint egyén túlfejlődni igyekszünk: az ösztönök uralmát. Mert a tudattalan bennünk lényegében ugyanaz, mint az állat kívül a természetben. Ezért mondják az ösztön féktelen megnyilatkozásaira, hogy az „állati“. De éppen ennek az ösztönmagnak eredendő közössége az élők világában mély memento, hogy ne tekintsük magunkat az élők fejlődési sorából kiszakítottak. Ha még oly nagy is az ember megfutott fejlődéstörténeti pályája, a paleontológia, az összehasonlító anatómia, a fiziológia, de bizonyos alapvető lelki magatartások is erősen emlékeztetnek az ember és a fejlődött állatok testi felépítésének és működési mechanizmusának ősi egyezőségére, mely a differenciálódás útján ugyan magasrendű strukturákat alakított ki, de vázában ma is változatlanul ősi analógiákat reprezentál. Az állat — mondják — tisztán ösztönlény, ami kétségtelenül érvényes a vadállatokra. Már a háziállatok csoportjánál törést szenved az ösztönuralom. A dresszura, a nevelés az állatnál éppúgy az ösztönök fékezésének, tompításának szolgálatában áll, akárcsak a gyermekembernél. Természetesen az állatnál a dresszura az állati intelligencia korlátaiba ütközik, de elvileg a folyamat azonos természetű. Igen érdekes megfigyelni, hogy a nevelés módszereinek, eszközeinek változásával az új „pedagógia“ az állatvilágban is utat tör magának, s ha egykor a brutalitás volt a nevelő elv, ma a gyöngédség. (Legalább is fejlett műveltségű állatszeliiditónél.) Ez a magatartás is meggyőzően tanúsítja, hogy az ember igenis lelkies lénynek tekinti az állatot, ha tudatilag ezt talán kétségbe is vonja. A lélek kisajátításával az ember számára megkülönböztető határvonalat kíván húzni az ösztönlény állat, s a lélekkel gazdagodott ember között. Ámde elfelejtik, hogy éppen az új lélektan fedte fel az ösztönök alapvető jelentőségét a lelki élet megnyilatkozásában, s amit léleknek nevezünk, az nem holmi érzékfeletti lényegiség, amely légüres térben lebeg, hanem ellenkezőleg az ösztönök ősi alapzatára épült fellegvár. Sajátos, hogy a primitív ember — itt a vadakra gondolunk — minő más magatartásokat mutat éppen az állatokkal szemben. Nem a totemizmus intézményére gondolunk s a szent állatra, amely a totemhez tartozók védője s amelyet nem szabad elejteni, hanem a vadak magatartására a megölt állatokkal szemben. *Levy-Brühl* ismert könyvében (*La mentalité primitive*) példák bőségével szemlélteti, hogy a vadember, amidőn a harcban az állatot elejtette, mielőtt husát elfogyasztaná, ünnepélyes ceremóniákkal engeszteli ki a megölt állat szellemét (a lelket), melyet ép' oly halhatatlannak tart, miként a magát. Persze itt mágikus fokon jelentkezik még minden élő szellemi (lelki) halhatatlansága, ami lényegileg elűtő pl. az ótestamentum engesztelő áldozataitól, mely állatok feláldozásával véli kibékíteni haragvó istenét. Itt az állatáldozás éppen megfordítva, az állat lélektelenségének meggyőződésében történik. Végtelenül érdekes, s az ember és állat vonatkozásaiban bevilágító Freud lelete, amelyet a primitiveknél és a neurotikusoknál észlelt. (Totem und Tabu.) Ismeretes, hogy egyes gyermekek állatisszonyban szervednek. Ló, macska, kutya, tyúk stb. a félelmük tárgya. A pszichoanalízis felfedte ezeknek a gyermeki állatphobiáknak rejtett értelmét. Kimutatta, hogy az

állat mögött az apa rejlik, hogy az állatszony valójában az apáról a kérdéses állatra eltoltt konfliktusos helyzet eredője, s a gyermek — bizonyos tudattalan ősi mechanizmusok segélyével — úgy próbál szabadulni a belső konfliktustól, hogy azt a külvilágba vetíti. Bár ezzel újabb neurótikus helyzetet teremt az állatszony formájában, mégis ez eredeti belső feszültségtől (amelynek magva az u. n. Ödipus-komplexum) ilyképpen mentesül. A részletek nem tartoznak ide, elég a tény, hogy a lélek bizonyos esetekben a projekciós-mechanizmusok útján igyekszik tehermentesülni a belső konfliktusoktól s az apa-gyermek ősi konfliktusában, az apát az állatokkal helyettesíti. A totemizmus rendszerében, a totemállat tiszteletében — a primitiveknél — ugyancsak az Ödipus-komplexum elfojtott vágytörekvéseit véli a pszichoanalízis felismerni, amiből aztán megszemenő, az erkölcs és kultura kezdeteit ide visszavezető merész következtetéseket von le.

De messze elkalandoztunk. Azzal kezdünk, hogy az állat és ember vonatkozásainak tartalma túl a felületi motivációkon mélyebb rétegekbe nyulik, melyeket a pszichoanalízis a tudattalan fogalmával jelöl. Az ember állatszeretete is mélyen a gyermekség emlékeiből táplálkozik. Ezen a ponton az analitikus gyakorlat kétségtelen, döntő bizonyítékokat szolgáltat. Megállapítható, hogy minden tultengő állatszeretet mélyén a szadisztikus jellegű gyermekélmények húzódnak meg. A felnőtt, aki megvallottan az állathoz közelebb érzi magát, mint az emberekhez, minden esetben ösztönszerkezetében és fejlődésében éppen ezeknek a szadisztikusan jellegzett ösztönfázisoknak élménytörténetével terhelt. Állatkinzás a gyermekségben és állatrajongás a felnőtt korban — az érem két oldala, feltéve, hogy az ösztöntörekvés átszellemitése, vagy elensúlyozása („Reaktionsbildung“) sikerül. De erről részletesen irtunk már „Szadizmus és viviszekció“ címmel. (Korunk 1933. okt.)

Van-e a mai ember vonatkozásában valami sajátos, korszerű? Erre nehéz egyértelműen felelni. Nem arra a divathóbortra kell itt gondolnunk, hogy a felsőbb osztályok hölgyei garderobjuk egyik lényeges kellékül a kutyákat tekintik, amelynek színe, szőre, nagysága, fajtája megfelel „urnője“ külső vagy belső alkatának, ahol tehát az állat a díszítő kellék eszköz-szerepét tölti be. Itt inkább arra gondolunk, hogy mint válik az állat — természetesen a legemberibb állat, a kutya — regény hőssé, témává. Nem is *Jack London*-ra gondolunk s a filmek *Rintin-Tintin*-jére, hanem az újabb idők állatregényeire, (*Márai, Capek, Behrend*, stb.) ahol a „hős“ lelki élete áll az ábrázolás középpontjában. Persze, hogy az író szemlélete többnyire antropomorf, azt felesleges hangsúlyozni. Tény az, hogy a mai életünkben sok-sok ember érzi a társadalmi lét egyedüliségét, a társtalanságot, s azt, amit H. Drisch a filozófus, az egyéni lélek elszigeteltségének nevezett. Ő ezt a filozófia szférájában elemezte, de inkább a földre kellene leszállni s itt kutatni ennek a lelki magányosságnak és elszigeteltségnek mai konkrét, társadalmi okait.

Tény az, hogy sok ilyen magányos lélek menekszik a társtalanság ridegségéből az állattal való barátság pótlékörömébe. Kivált nőknél — ismeretesen aggszűzeknél és gyermekteleneknél — tapasztalható ez a vonás. Egy sajátos esetre hivatkozhatom egy gyermektelen asszony életéből, aki kutyája kimúltát nehezen tudta elviselni s ahol az álmok elemzése felfedte, hogy a kutya a nő számára — a lélek tudattalan mélyeiben — a gyermek szerepét töltötte be...

Ugy gondolom, hogy a kollektív közületekben, amely áttöri az egyéni lét elszigeteltségének korlátait, a kutya-kultusz mai formái el fognak tűnni.

AZ ÚJ OLASZ „IMPÉRIUM” LIRÁJÁBÓL

(Kulturkrónika)

Fordította: MÁRIA BÉLA

VITTORIO BRAVETTA: ÜDVÖZLET A DUCÉNAK

*Aldja őt a Nap,
a Föld,
a Kenyér,
az anya keze,
a gyermek mosolya,
a fénylő kapák,
a messzi bolygók.
Aldja őt Róma április 21-én.*

*Isten küldött Itáliának,
mintahogy ő küldi a napot:
Duce!*

Duce!

Duce!

*Fogadd el tőlünk húszéves vérünket,
mely égeti ereinket.
Készíts tüzet a vérből,
mely megvédi az Impériumot.
Diktálj glóriás törvényeket,
törj össze láncokat és kötelekeket.
Te Munkás!*

Pásztor!

Építő!

Hadvezér!

*Isten küldött Itáliának,
mintahogy ő küldi a napot:
Duce!*

Duce!

Duce!

ADRIANO GRANDE: SAJNÁLKOZÁS EGY MEGÖLT ELLENSÉG FELETT

*Összeszorított öklökkel és beárkolt szemekkel
teljesen meztelenül heversz az ég alatt
ő abesszin harcos:
fekete folt a száraz fűvön: villámtól
kiszaggatott fatörzshöz hasonlitsz.*

*Nyomorult dolog az élet,
ha ez az égő nap,
mely rövid pillanatok alatt
felszárítja a kis patakokat
most érzéketlenül süt le
rád, szegény halottra,
mintahogyan a növényekre*

és a menekülő emberek ezreitől
végigtaposott utakra.

Te nem ismertél engem, ki megölt és én
nem örültem halálodnak. Ha rád tekintek,
futó fájdalmat érzek, gyengéd sajnálkozást.
Én, kit ugyanúgy megölhettek volna
társaid, a befészkelte farkasok,
eleshettem volna én is és most hanyatt
feküdnék egy bokor szélén, mint te.

De sajnálkozni feletted szabad: téged a halál
nem békéltet meg; nem használ
a sötét fantazmáknak, mely téged
a háborúba kergetett. Vad kifejezéssel
arcodon fekszel, mely vadabb
a mi gyűlöletnélküli fegyvereinknél,
mellyel inkább a földet megmunkálni,
mint emberhúsba vájni akartunk.

A mieink, kik nyílt ütközetben
vagy hátbatámadva elvesztik életüket
(még ha társaid holttestüket meg is gyalázzák),
boldogan pihennek, a hant alatt. Halódva is
hallja mint testvérei őt nevének szólítják
az uccákon és a márványemlékek előtt
és látja, miként törnek elő folyó véréből
virágok és miként változik gabonává.

Te pedig a történelem nélküli idők feledésében
már is bomlásnak indulsz és az éj leszálltával
a hiénák és a keselyűk
fognak bankettet ülni összeszorított ökleid közt.

DIEGO CALCAGNO: ETIÓP NAP

Katonának lenni annyit jelentett
odalenn: a nap felé indulni.
A rejtélyes horizontok között
az akrobata öszvérek
megrohanták a sziklacsúcsokat
és a csönd
felszállt a magasba.

A gépfegyverek fészkei fölött
kék gerlicék csiripéltek
és a szerelmes és szelíd
nyulak a boldog
völgyek irányában futkároztak.

Ó tavaszi hegyek!
a bizalmas nap bearanyozta
a fegyverek és euforbiák
titokzatos összevisszaságát.
Egy megkötözött majom
a megizzadt sereget követte.

A szakadékok és gabonaföldek között
sár és rongyszobrok
ünnepélyesen tekintettek ránk
különös Dávid-korabeli ménesek
aludtak ezerévek óta.
Daloltak mint éhes tyúkok
a tigris pásztorlányok.
Ki felejthet el téged
ó tavaszi Tembien
szakadékok és akácok
veszélyes hegylánca?

GIUSEPPE VALENTINI: SZOMALI LÁNY

Szemükkel felisznak a katonák,
ó holdhoz hasonló alakzat...
Jól tudod mindezt
te, ki a külszín barátnője vagy
és nevensz és remegsz a nézések alatt.
Széles kék „futa” övezi tested.
„Sarmutta.” Békét a távollevőknek!
A tengertől jön nevetésed,
mely keserű...
Tudod, hogy oda fogod adni magad!...
Ma este holdfény van — oda adod magad...
De talán már másvalakié vagy,
minthogy más szél lengeti
a tested övező „futát”,
mintahogy más felhőkről való
a hold...
Minden újra kezdődik most és ezt tudod
te, ki könnyű léptekkel járod a világot
bátran szembenézve a katonák
szemeivel, melyek tüzelnek
ó te koránkelő, mint a győzelem!

ALDO CAPASSO: VISSZATÉRŐ LÉGIONARIUSOK
KÓRUSA

Ó mint széles tenger, úgy részegített
minket a harc és nevetve
kiáltottuk a Vezér nevét,
fiatal karjaink közé szorítva
a fénylő fegyvereket, melyek olyan jól
illettek testünkhöz: a szép harc
viharában tengernyi örömtől
övezve éltünk és magunk is
mint hullámok ragadtuk el
a legyőzött ellenséget! És most
az istenien szigorú tenger övezi
a haza induló győzelmes hajót.
A keskeny hajóhidon állva most ismét
majdnem emberfölötti mámorba
ringat minket a tenger és a szél,
magasan a mindennapi élet fölé!

Ó elragadtatás és rajongás órái!
 A csodálatos szárnyalás órái,
 mikor az ember hirtelen
 rátalál önmagára és önbizalommal
 olvas a fátum könyveiben! Neked
 ó népünk gondterhes Feje,
 Néked köszönhetjük ezt a gyönyörű
 ajándékot; e csodálatos, fürge hajón
 visszatérőben a mi mítikus hazánk
 boldog partjaira,
 szívünkben az égő fiatalság
 kórusával, mely az új világ
 arca felé fordulva elismeri
 mindazt a jót, amit Te
 ajándékoztál nekünk, ó Duce!
 A hullámok, a mámor óráit,
 jóval magasabban a gyenge,
 mindennapi ember felett!
 Nélküled, Duce, nem éltük volna meg
 ez esztelen-okos vállalkozást,
 melyet Te akartál!
 Új színeket lát a világban
 e gyakorlott és átszellemült szem.
 A hajó halad a vízen —
 biztosan, mint a kard
 hazánk fele, ahol most
 testvéri tömegek ezrei
 a lelkesedés mámorában
 fogják megfürdetni harcos
 és álmodozó sziveinket.

A FESTŐI MÓDSZER KÉRDÉSE

Irta: DÉSI HUBER ISTVÁN

Visszanézve eddigi kísérleteinkre, azt kell mondanom, először a tartalom tultengése, másodsor a formarendszer egyoldalúsága akadályozta meg egy úgy a tartalmat, mint a formát egységesítő festői módszer kialakulását. A forma és tartalom ugyanis szüntelenül átjátszanak egymásba, de csak a festői módszerben válnak egységgé: stilussá. Az alakítási folyamatnak ezt a mozzanatát még nem tettük vizsgálat tárgyává, pedig az egyes korok művészetének szemléleti módja ép' itt látszik a legtisztábban. Gondolati, motivumbeli, tartalmi elemek hasonlósága, sőt azonossága a legkülönbözőbb korok művészetében kimutatható; a görög, római festészet mithológiai alakjait megtaláljuk a renesszánsz, a barokk kor művészetében, a bizánci piktura szentjeit, mártírjait a quattrocento, a renesszánsz festészetében, de azért ezek a stílusok mégis mások s ami őket megkülönbözteti, ép' a festői eljárás, a metódus. De tovább megyek, a XVI. század óta a paraszt, a munkás állandó tárgya a festészetnek: Velasqueznél már felbukkannak. Chardinnél, Le Nainnál jelen vannak s a holland festők egész soránál majdnem rájuk épül a kép, hogy később Millet, Van Gogh művészetét teljesen betöltsék. Meunier rajzaiban már

az üzemmel is találkozunk és Van Gogh egyik képén megjelenik a gyár, hátul a vörös nappal, de azért művészetük mégis különböző korok szellemének megnyilatkozása, s ami megkülönbözteti őket, az megint csak a szemlélet, a festői módszer. — A következőkben megkísérlem ezt különböző stílusokban kimutatni:

A bizánci festészet hideg fensége, világnézetének abszolutizmusa nem tárgykörében, hanem szemléleti módjában él: „a pertraktálás rideg rangossága, az ünnepélyesen merev arany háttér elvontsága, félelmetes tértelensége és az ábrázolás szkematikus jelvényekre fogott hideg kalligráfiája azok a stílusjegyek, melyek időtlen távlatba és emberfölötti magaslatra lendítik“ ... alakjait. „A középkor theocentrikus (istenközpű) lelkét ... vallásos szemléletét a képek hierarchikus tagozódásában, a léptékben, a színek ikonografikus szigorúságában s a formáknak a testi létet megvető torzulatában“ ... fejezi ki. (*Artinger: Derkovits. Ars Hungarica*) A renesszánsz szemlélete plasztikus volt. Homogén színelületek álltak egymás mellett s a formát egyazon színnek világosabb-sötétebb fokozataival domborították ki. A festő kemény lokális színekből indult ki és hosszadalmas lazuros eljárással teremtett egységet az egymás mellett közömbösen álló színfoltok közt. A barokk áttörte ezt a plasztikus sítót s egy zsufolt, izgatott rendszert talált fel érzéseinek kifejezésére. A forma széttöredezett, a vonalak elmosódtak s a színek tónusokká váltak. A renesszánsz vízszintes-függőleges szerkezete átment diagonális irányba. A rokoko lágy, nőies harmoniákat hozott gyöngéd, kevert színekkel és helyenkint az impresszionizmust anticipálta. Mindezek a rendszerek a quattrocento felfedezéseire, a tudományosan meghatározott illuzionista térszerkezetre (perspektíva), az emberi test tudományosan felkutatott szerkezetére (anatómia) és a színek ugyancsak tudományosan átgondolt tulajdonságaira (Lionardo Trattato della Pittura) épültek.

Ezeket az elveket a cinquecento fejezte ki éretten, a barokk áttörte, a rokoko elmosta és *David* hiába próbálta visszaállítani, a szétesés fokozódott s a festői szemlélet kaotikussá vált. Az egész XIX. századon végighuzódott ez az oszlási folyamat, de vele párhuzamosan haladt az új szemlélet kialakulása is. A festészet, mint minden művészet az emberi egyéniség gondolat-, érzés-világának kifejeződése, formába állása s ahogy ez az egyéniség változik (a kollektív társadalomban is) úgy változik a szemlélet, a módszer, respektíve a tartalom, a forma, a stílus is. *Goya*, *Delacroix* azok a festők, kiknek művészetében az új ember új festőisége megjelent; az ő műveikben jut szóhoz a modern ember szellemének komplikált zeneisége. Az impresszionisták egész csemó felfedezéssel gazdagították az új szemléletet: fényfestés, levegő-perspektíva, a színek kölcsönhatása, komplementer színek. — *Cézanne* összegezi az elért eredményeket, ő az első modern téralakító, formaépítő; míg a renesszánszban az egymás mellé rendelt homogén színfoltok hideg harmóniájára épült a kép, az új rendszerben az egymásba átcsapó színek küzdelméből nő ki a forma, a kép. De ezt a küzdelmet nem a véletlen, vagy a festő szeszélye, hanem a természetben végbemenő események megfigyeléséből leszűrt törvények irányítják. A természetet ismét meglesik és a víziót az így ellesztett festői történések együttlése adja. A különbség a régi és új szemlélet között ez: ott a szín másodrendű, a dolgok tartozéka, itt ő a lényeg s a dolgok belőle épülnek; ott szigorú, merev konvenciók, itt forró, folytonos alakulásban levő törvények; ott leszűrt tapasztalatok hideg formulái, itt a tapasztalat maga.

A középkor, a renesszánsz festői egy többszázéves műhelygyakorlat

hagyományából kinövő hosszadalmas és spekulatív eljárással dolgoztak; ez jó volt akkor, mert az egyén érzésvilágát is kemény vallásos és hierarchikus szabályok korlátozták, de a reformációból kiindult modern ember már túl lassúnak találta eljárásukat. Nem véletlen, hogy a barokk festők találták fel az u. n. „fa presto” eljárást, ez, mint neve is mutatja: — csináld gyorsan — sokkal alkalmasabb volt bizonyos mértékig már pillanatnyi, izgatott érzéseik kifejezésére, de még náluk is meg volt az előzetes mesterkedés (bolus alap). *Watteau*, majd *Goya*, az angoloknál *Constable* rajtuk is túllépett, előkészítve az impresszionisták spontán eljárását; notabene itt sem hiányzott a hideg átgondolás, az u. n. rendszerezés, de az egyén ösztöne, intuíciója lett a tulajdonképeni alap. A láthatáron feltűnik Cézanne alakja, s vele azok a problémák, amik részben még ma is megoldásra várnak: a képsík analizise, a formák szinnüanszokból való képzése, a képtér kialakulása, röviden: a kép anatómiájának felkutatása. Már nem a témából indulnak ki, mint régen, hanem a motivumból s a tér nem a szem illúziója vagy valamely terület körülhatárolása, hanem a kiterjedés megfogalmazása; míg a képtér különböző nagyságu testek, különböző metszésű síkok viszonylataiból deriválódik. Ugyanakkor a színek a természet örökké mozgó jelenségeinek változataiba ágyazzák az egyén élményeit; egyik színt a másikat áthatja, megváltoztatja, új életre kelti és nemcsak hidegen átgondolt, hanem forrón átértett állapotban, a pillanat vehemenciájában válik igazsággá. Így robbantja szét az egyén megváltozott érzésvilága a régi világ szellemi felépítményét és fejezi ki a körötte mozgó materiális lét folyton fokozódó dinamizmusát. Az új világszemlélet hat itt és fejeződik ki nem holmi irodalmi elgondolásokban, hanem magában a festői szemléletben; a művészet, a festészet területén, ez az igazi forradalom és nem a haragos vagy kenetes deklamáció, akármilyen szándék érdekében.

Az izmusok apokalipszise jött s vele egy éles fordulat. Van Gogh-nál, Cézanne-nál egy pillanatra feltűnt a világ új képe, mint egy vízió, csupa sejtelen és mégis egyszerű, értelmes: a szemlélet tüzeiben izzó ősmatéria. Az izmusok forrongásában ez a tiszta értelem összezavarodott, megint *Ortegára* kell utalnom, aki szerint a régi művészek a világot akarták kifejezni, az újak a világ szerkezetéről alkotott fogalmaikat, tehát nem a világot egy kor szellemében, hanem a szellemet egy darab világban. Ha ez hiba, úgy szükségszerű hiba. A mai ember szelleme más, mint a régié, érzékszerveit mindenféle találmányok segítségével oly tünnemények vizsgálatára teszi képessé, amik eddig zárva voltak előtte. A világkép új fogalmazása van soron s ez természetszerűleg egy csomó téves kísérlet keretében történik. De ezt a munkát csak egy, már kialakult s nem a mi alakulóban lévő társadalmunk művészei fejezhetik be. Fő tévedésünk ép' az volt, hogy a felfedezések mohó mámorában ezt az ép' elkezdett valamit véglegesnek képzeltük, de a szerkezetiség, a szerkezetnek az a mindennél előbbvalósága, ami a kubizmust jellemezte, helyes volt. Értsük meg: volt.

Változatlanul vallom ma is, hogy művészetünk teste-lelke modern kell hogy legyen, de ez a modernség nem lehet sem egy még oly forradalmi irány napi kérdéseinek ábrázolása, sem a szakma soron következő fázisa. Többre van szükségünk. Művészetünk gyökereinek az emberi lélek legtávolabbi zugába is el kell érnie, csak így szivhat fel minden életnedvet magába; emellett vissza kell állítanunk a kutatómunka becsületét is. Adatokra van szükségünk, s egy olyan festői módszerre, melyben él a múlt életrevalósága, de magába foglalja az új vívmányokat is, egyszó-

val: valóban napjaink világszemléletét fejezi ki. Az ábrázolás már nem lehet valaminek pusztá lerajzolása vagy lefestése, hanem mindama festői, téri, pszichológiai, társadalmi és más adatok összege, mely a megfigyelés, a tanulmányozás, majd az alakítás alatt a festő érzék-tudat, sőt tudatalatti világában képpé alakul. Az új festői szemlélet valahol itt érintkezik az új tudományos világszemlélettel, melynek einsteini axiómája, ha jól megértettem, ez: „a dolgokat időben és térben együtt kell nézni“. A modern festőknek sokat emlegetett törekvése, az a bizonyos „együttlátás“ körülbelül ugyanezt jelenti. Ismét Cézanne szellemét idézem, ő mondja valahol: „ugy kell lefestenünk, ami előttünk van, hogy benne legyen mindaz, ami körülünk történik“ — a vízió így téri elemekre támaszkodik, de az időben jön létre, és nemcsak eredménye — összege is megfigyeléseinknek. — Erről mondtunk le, mikor az ábrázoltnak csak politikai lénye és társadalmi hovatartozása iránt érdeklődtünk, megelégedve e két ténynek egy modernes formalizmusba való foglalásával és ezt kell kiindulópontnak vennünk most, hogy felismertük tévedésünket. Tagadom, hogy ezért fel kéne adnunk osztálytudatunkat, ellenkezőleg, úgy érzem, csak ezzel fejezhetjük ki. A festészet a szemléletnek egy ősi módja s az ember a világban elfoglalt helyzetét próbálja megérteni, kitapintani vele; szemben az elvont, spekulatív tudományos szemlélettel, érzékletes, naiv, ösztönös; képzelet, színeit, tudatalatti életünk izgalmi mozgatója s ami döntő benne: az élmény. Az élmény, ha az ember hí marad érzelmeihez, mindig indulatba megy át s ez az indulat, ha őszinte, mindig abba a talajba ereszti gyökereit, onnan szívja nedveit, mellyel tudva, tudattalanul egynek érezzük magunkat s amelynek kifejezése ösztönös vágyunk. A szellem elváltozása valahogy így fejezi ki a test életét.

MORVAY GYULA: VERSEK

UTAS AZ ÉJBEN

*Vess magadra fátyolt, igazítsd meg fiatalságodat.
 Úgy várj engem, vágyakozásodat.
 Menj ki a jegenyés útra, csillagok alól jövök suhanósan
 és várj rám úgy, ahogy vagy fátyolosan.
 Poros bakancsomat láthatod világítani az éjben,
 két szemem nézheted a sötétségben.
 Lehet, hogy kapásokkal megyek, várj minden pillanatban,
 addig ne halj meg fiatalágoddal.
 Légy erős. Szabatos szóm szétárad? Ilyen az emberszív.
 Csodálkozol, hogy szerelmes verset írok?
 Sűg a jegenye, menj, indulásom hív.
 Csókolj, áradj belém, legyen mire emlékezned:
 egyszer nekem adtad huszonkét évedet.*

HALALOS KÖTÖDÉS

*Házunk elejéről
 így látszódik minden:
 parasztok és urak
 vannak a világban.
 csak mi látjuk így? Lehet,
 de százados oka van.*

Fene tudja,
 mióta cserélgetjük
 komor számláinkat.
 Hat kocsis a kontó, eddig.
 Fene tudja, mikor fizetjük,
 fene tudja, kik, mikor fizetik.

Meddig tart
 ez a halálos kötődés,
 nincs rá jószunk.
 Házunk elejéről
 látni rendek dőlését
 ismeretlen, ismert sors kezétől.

MEGÉRETT RENDEK

Homályos laposokban
 most kaszálják a szénát.
 Néha tán vér is freccsen,
 most hallhatod a harmonikát,
 mi csillagfényig zsong.

Miben munkások szíve kong
 fák alatt, réteken,
 Szevillában, Nápolyban,
 honnét jegesszagú szél fúj
 Tarbagatájban.

Álmod is szétmetszi a kasza,
 egyszer csak kínó előttem
 csudás virágja embernek,
 lélegzete határnak,
 szíve-vére legelőnek.

Most hallom a harmonikát,
 suhintják a szénát,
 a kozmosz, az ember mond muzsikát.

MATYUSFÖLDÖN

Púha göröngyök között, októberi szántáskor születtem.
 Gabonahordáskor eszembe jut életem.
 Nyáron nyüzsögnek a tarlón,
 ősszel elindulnak
 márványt faragni, acélt reszelni és elmulnak.
 Úgy, mint az alma a fáról.
 Párás mezőkön zsíros kalapban
 arató a szobor.
 Agacsból kapuszobrot faragnak és talán
 Krisztus-szobor is villan valaki kezén ajkán.
 Mert fával, vassal, fonállal és ásóval dolgoznak erre.
 Nehéz masszát jelentenek ezek itt.
 Embert, anyagot szerettek bennük,
 aki tarlón és házban alkot.
 Tavasszal, mikor vizekkel áradnak ők is,

vagy ősszel, mikor elindulnak
márványt faragni.
Ezek az emberek soha meg nem halnak.

VIDÉKÜNK

Nem álmodok, ott a hajlásban ér cserren,
valahol gyomok közt megtokik,
megáll, lomha szelek majd tovaviszik.

Pásztor magasul a dombon, kongat nyája.
Ikonok a fákon, Nyugat dobol,
nyí, sínek mentén, hová lohol?

Átfújja kunyhók, csontok eresztékét,
miként sarjak a mélyben, szó erjed,
oceán hallik, kerget

az idő, friss sereget. Most faragott
súlyos botunk, most nyitottunk könyvet.
Megvan jussunk, nem ittuk el az ökröket.

Pasztellfoltok villannak, cserepek
égnek, szívekre reflektoroznak,
látni hervadását szegényarcoknak.

Ez itt a teljes élet. Fák a földig
nyújtóznak, súgják az ígét, titkosat,
mit értnek. Erre most magasak

a felkiváncsozó jelek. Redves szint alatt
kék tüzek lobbannak. 36-ot írunk,
Szlovenszkóról világba indulunk.

SZEMPONTOK A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALOM FEJLŐDÉSÉHEZ

Irta: PEÉRY REZSŐ

1.

Van-e téma, amitől a magyar szellemiség vezető köreiben jobban félnének, mint a „szlovenszkói magyar irodalom“ kérdésétől? A félelem az izlés és az igényesség megokolt tartózkodása a bizonytalan sorsú kezdések ifjú zürzavarától. 1918, a Monarchia felbomlásának éve csúcsponton találta a magyar irodalom huszadik századbeli nagy korszakát. Az impériumváltozás óta a magyar kulturfolyamatosság megszakadt. Amiről Toldy Ferenc 1872-ben, egy Kisfaludy társaságban mondott beszédében óvta a magyarságot,* az bekövetkezett: a magyar néptest je-

*„Perceink drágák s minden igyekvésünk, mely csupán személyes szellemi őstőneinkre s jó kedvünkre hallgat és nem önfenntartásunkat tartja szem előtt, tervszerűleg, rendszeresen: elkéshetik s nem lesz képes elfordítani tőlünk azon gyászidőt, melyben államunk széthullva, nemzetünk már csak mint nép fogná, idegen kegyelemből, tengetni — ki tudja meddig? — életét?“ (Toldy Ferenc: Elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-Társaság XXIII. közgyűlésén. 1872 febr. 11-én. Irodalmi beszédei 2. kötet 423. oldal.)

lentős része elvált a magyar államiságtól s azóta egy új életformáért való küzdelmet kell végigcsinálnia, a nem magyar államkeretben tisztán népiségében magyar életformáért való harcot. Az új magyar létformák s a párhuzamosan élő magyar kultúrák kísérleti korszakát éljük azóta. Persze minden kétséget kizár az, hogy ahol az új magyar kulturakorszak mélyen eresztette le gyökereit, ott a magyar irodalom élete egységes maradt. Ahogy bizonyos az is, hogy az irodalom csúcstelenségei egy láncot alkotnak. Az új transzylvániai magyar irodalom fellendülése mögött ott hat még ma is a *Nyugat* hagyomány, melynek az irodalomszervező *Kuncz Aladár* személyes megtestesítője, őrzője és továbbadója volt. S a szlovenszói *Szenes Piroskának*, *Forbáth Imrének*, *Győry Dezsőnek* a Nyugat korszakban s a magyar avant-garde mozgalmakban vannak gyökereik. A száműzöttek legjelesebb képviselői szinte végzetesen hordják szellemi alkatukban, látásmódjukban, idegeik és ösztöneik mélyén a nagy korszak alakító hatását. De a vulkanikus csúcsok alatt új tájak alakultak, ismeretlen és különböző jellegű vidékek — ilyen értelemben találoan beszélt *Barta Lajos* 1926-ban a magyar szellemiség Trianonjáról. Két ködös és kaotikus évtizedben a magyar kultúra új őskora keletkezett, hét kilométernyire az anyaország határától egy amorf ősvilág, aminek irodalomtá-ütésétől némi joggal fáznak a magas irodalmiság éber őrzői. Talán elfelejtik, hogy ez az irodalom egy tájékozatlan és zűrzavarban élő néptest első eszmélése csupán, egy szokatlan és meglepetésszerű történelmi próba kísérőjelensége. Próbáljuk ebből a szempontból tisztázni életünk és irodalmunk alapkérdéseit.

Amióta, — *Lukács György* után — *Szerb Antal* az irodalomszociológia fontosságát és termékeny munkamódszerét sikeres művével igazolta, közhely számba menő megállapítás, hogy az irodalmi terméket alakítóan befolyásolja az a társadalmi és kulturális légkör, amelyben megfogant. Így bizonyos dolog az, hogy a tájainkon felnőtt irodalom sorsát alapvetően határozta meg az a kulturális felkészültség, az a társadalmi környezet, az a kultúrhagyomány, az a szellemi légkör, amit 1919-ben a magyar államiságtól örököltünk. Az irodalmi kultúra kérdése a városi fejlődöttség, a városiasság problémája elsősorban. Ady 1911-ben így irt erről a kérdéstről: „Ma Magyarország: a városok, a készek és a leendőök, ők a kultúra, ők a magyarság... A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak, ébredjen, eszméljen egy kicsit. A városok felejtsek el végre már, hogy valamikor csak vármegyei urak vigadó-helyei voltak csupán, hetenkint, vásáronkint, alkalmakkint... A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el, a demokrácia, a kultúra s ha úgy tetszik — a magyarság sorsát.“ (*Világ: A városos Magyarország*) Ady szava a városos Magyarországról kései kritikája volt annak a központosító törekvésnek, mely a városos Magyarország helyett, — tán történelmi szükségből a végek kárára vitte véghez a központ fejlesztését. Így határozza meg mai kulturánk sorsát a volt Felvidék szerencsétlen várospolitikája, a központtal nem arányos városfejlesztése. Ha mondjuk Kassa a XVIII. század végén, tehát a Magyar Múzeum korában éppannyira kulturaközpont volt, mint Virág Benedek Budája, vagy Bolyai Vásárhelye, egy évszázad történelmi eseményei a helyzetet alapvetően változtatták meg. A transzylvániai városok történelmi izoláltsága s szerencsésebb nemzetiségi összetétele itt nem azonosítható a mi helyzetünkkel. S gondoljuk meg: tudott volna-e Tamási Áront, Kós Károlyt, Nyirő Józsefet stb. s európai rangú folyóiratkulturát termelni Transzylvánia, ha nem lenne kulturájának olyan hagyomá-

nyos védbástyája, mint a transzylvániai városok? A mai Szlovenszko városias magyarsága nem volt olyan szerves és kifejlett, hogy hordozója lehetett volna egy nivós, új magyar periférikus irodalmiságnak. A térkép persze szinte mehökkentően ellentmond urbanitásunkról képzett negatív véleményünknek. Igen, volt fejlett városiasságunk, de itt többnyire a történelmi fejlődés menetétől és az európaisodás folyamatától elzárt vagy elzárkozó, nemzetiségileg szigetlétet élő régi magyar középosztály sáncolja el pusztuló sorait. Véletlen-e, hogy mindezideig nincs tulajdonképpen magyar kulturaközpontunk, véletlen-e, hogy a városok versenyében bizakodóan nézünk mondjuk az elhanyagolt nagy magyar parasztváros, Érsekújvár felé? Véletlen, avagy szimbolikus ítélet sorsunkról? Tér, szellemi mozgáslehetőség, visszhang, urbánus hangerősítő, városi igény — enélkül az író csak bujdosó lehet. De bujdosásra csak a legerősebbek születtek. S mi lett volna Csokonaiából, ha húsz évvel később születik ismételtetik a meddő kérdést irodalomtörténészeink. S a sztatikus helyzethez vegyük hozzá a történelmi folyamat sorsalakító elemeit: a kultúr-morfológiánk és a közéleti publicisztikánk duzzasztó témáját: a kisebbségi magyarság elszegényedését, a 200 ezernyi középosztályi és hivatalnok-magyarság repatriálását, a politikai közjátékot, a magyar zsidóság izolálódását — s nem lesz többé rejtély az, amivel irodalmi életünkben találkozunk. Sajátságos harcot tükröztet irodalmunk, — a városiasság és vidékiesség egyenlőtlen küzdelmét, ahol az urbánus szellem egyenlőre kilátástalanul támad, tör ki a vidéki korlátok börtönéből, hogy erejét és kedvét veszítve zuhanjon vissza. Ilyen városi támadás volt legjobb íróink kiállása, ilyen volt a kassai urbánus irodalmisági kísérlete a huszas évek derekán, az *Uj Munka* halálugrása, a haladó fiatalok *Sarló*-mozgalma a harmincas évek elején. S ma már tudjuk, hogy a néhai kúria Szentivánban egy fejlettebb magyar kultúra, a város felé nézett. A magyar irodalmiság szempontjából fantasztikus dolog történt két évtized óta: a vidék eredményes lázadása, a vidék, a periféria konzerváló erejének győzelme egy új vidéki tenyészkultúra kivirágzása. De itt már a szellem földrajzának fogalmait kell használnunk. A vidék a látkör makacs szűkülését, a kulturális önellátás és bezárkózottság gyakorlását jelenti — mégha városból csinálják is. Így amit ma szlovenszko magyar irodalom fogalmán ismerünk, az nem egyéb a mozdulatlan vidékiesség kultuszánál, az nem más, mint a vidékiességet megszilárdítami óhajtó kísérlet egy ingyen kapott missziós lehetőség kihasználásával, a magyar értékkála törvényeinek megkerülése egy földrajzi adottság s a nemzetiségi küzdelem leple alatt. Hogy a félreértéseket elkerüljük: az önmagáért való városimádatot, ezt a korszerűtlen nosztalgiát — ma épúgy vidékinek lehetne minősíteni, nálunk ugyancsak hiábavaló bovarizmusnak, mint az újabb fajlemélettel injekciózott történelmi konzervativizmust. A város, az eszmék és kulturák motorja, az élő kriticismus szelleme hiányunk, a városé, mely népünk életkérdéseit megmutatta, mely irodalmunk sajátos ízeit megnevesítette volna. Példát mondok: a szlovenszko irodalmiság értékes zsenjét, — *Mécs* papos, expresszionista humanizmusát többek között — a száműzött fóruma mutatta fel elsőnek, *Gömöri* Jenő hamar elhunytó „Tüze“. A vidéki irodalmiság viszont nem kap távlatot önmaga problémáihoz, nem tudja kiaknázni azt a témaérdekességet, amelyben él, mert éppen hamis tudattal éli meg. A vidéki irodalom így kerül távol a tértől, időtől, néptől, melyben él, élete társadalomtudományi dokumentuma a „lesüllyedt kulturjavak“ másodvirágzásának. Város és vidék aránytalan küzdelme határozott meg nálunk majdnem két évtizedet. Ez talán első-sorban oka az urbánus szellemiség emigrációs kényszerének. *Márai*, *Kom-*

lós, Simándy talán eredménytelen hivatást vállaltak volna, ha itt akarnak maradni. Budapesten futja ki szellemi formáját Szvatkó Pál, itt lett komoly íróvá Szenes Piroska. Forbáth, Györy, Vozári a belső emigráció kenyerét eszik. — Ime majdminden komoly értéket felsoroltunk, a megalkuvás nem boldog sorsú utasait kivéve, akiket lassan emészti a környezet, amelyet vállaltak. Lázadó város eredményes kulturharca a vidéki horizonttalanság, eszméletlenség, bénaság ellen: ez a kulturpolitikai lehetősége irodalmi viszonyaink eredményes változásának. Mert a Puszták népét és a Polgár vallomásait nemcsak nagytehetségű írók írták, hanem városon írták, a merész szellemi szabadság urbánus légkörében.

2.

Az irredenta költészet gyors letűnte után itteni magyar irodalmunk a sziget-szellemiség jegyében született. Tény az, hogy a magyar irodalom itteni missziós tudatát és különös jellegének vallását a haladó arcvonala hívei hirdették legigenlőbben. Ez a sziget-szellemiség elhagyatottságunk legvigasztalanabb éveiben alakult ki. Azokban az esztendőekben, amikor úgylátszott, hogy a magyar irodalom ténylegesen a babitsi ezüstkör bifejező nyugalmaát éli. Milyen felszabadító élmény ma Németh László szavait idézni erről a korszakról, mely egy nemes szellemű, de az élettől elzárt esztetikai aszkétizmus elveit vallotta akár az izlés nagy puritánja, aki mögötte állt: Osváth Ernő. Tényleg a kristálylapok művészete volt, háttá mögött a társadalommal, melyet Szekfű neobarokknak nevezett el. Mi akkor társadalmi és nemzeti katasztrófák szörnyű eredményeire ébredtünk barbár elhagyatottságunkban. Új államra dolgos szívósságú és józan okosságú új népekkel — hátunk mögött az állami magyarság összetört életformája, körülöttünk a passzív rezisztencia, a dac bölcsességben megfogyatkozott Garamvölgyi Adámjai. Körülöttünk a tehetetlenség, alul az ismeretlen nép jajszava, az új határ mögött a neobarokk úri architektúrája. Ebből a helyzetből született a szlovenszkóiasság, a szlovenszkói irodalom szeparatív jelszava. Györy Dezső hitvallása versben, Simándy, Komlósi, Fábryé publicisztikában fejezte ki ezt a humanista célzatú magyar programot. A haladószerű fiatalság kiállása fűtötte ezt a kisebbségi messianizmust a huszas évek derekán. Nem véletlen, hogy íróink: Darkó István, Tamás Mihály, Szvatkó Pál, Szenes Piroska ezekben az években a szigetprogram művészi kifejezésén dolgoztak. A politikailag demokratikus államkeretben tovább él a magyar sorsírók hagyománya. Ha ezt a sziget-hitvallást elemezzük, nem nehéz felfedni benne Ady Endre társadalmi radikalizmusának, új magyar embereszményének, Móricz Zsigmond parasztdemokratizmusának, Szabó Dezső ellentmondásos lateiner-szocializmusának elemeit. Nem véletlen, hogy a három név nálunk kovácsolódott egyggyé. Szlovenszkói szeparatizmusunk önkéntelen tüntetés volt a látszólag eltemetődött magyar humanizmus és realizmus mellett, amikor kúsza új helyzetünkben nem adott kérdéseinkre választ a magyar szellemiség jelene, melyben ködös, kaotikus sorsunk sötétségének fájó ellentéte volt a kristálylapok hideg ragyogása.

A szlovenszkóiasság öntudatlan, burkolt tüntetés valamilyen irodalomtúli célért: az egészségesebb és józanabb, okosabb és korszerűbb magyar életformáért. Tehát ideológia, mely ha talán irodalmilag nem tudta magát olyan méltóságosan manifesztálni, mint a Kós Károly és Makkai transzylvánizmusa a gyengébb irodalom ellenében *realista életreformot hozott* s mindnyájunk életét *megkönnyítette*. Nem véletlen, hogy e szeparatizmus legkomolyabb, művészettel ihletet irodalmi termékét, az *Új arcú magyarok*-at Móricz olyan áradó, forró szeretettel köszöntötte: hi-

szen a sorok mögött ismerős szellemet látott, egy új magyar realizmus sugallatát.

A szlovenszkói irodalom azóta humanista, eredendő célkitűzéseit feladta, de szeparatista jellegét megőrizte. Próbáltuk hangsúlyozni, hogy a szlovenszkóiség *raison d'être*-je, a szigetkényszer az egyetemes magyar szellemiség hagyományainak vállalása volt, a magyar emberiségé. Elzárkózás a magyar kultúra utolsó nagy parancsa, a magyar demokrácia érdekében. Izolálódás az egyetemesség hagyományai érdekében, az ezüstkör termékeny meddősege idején. Amikor úgy hittük, hogy a magyar eszmélkedés útját odaát befűtta a hó. Ma a helyzet érdekes fordulatát éljük meg. *Igénk, amelyeket gyerekesen dadogtunk évekkkel ezelőtt, klasszikus kiformáltságban állnak talpra egy nemzedék arcvonala előtt.* Ady hagyománya kibőjtölte a legsötétebb magyar esztendőket, Jászi igéi, mint Schöpfung mondja — noha szerzőjük nevét említeni nem szabad — országszerte felvetik fejüket. S az új magyar irógeneráció, a városi épűgy, mint a népi a magyar és társadalmi sorsprobléma elszakadt szálaít keresi. A Kölcseyek magános zaklatottságának bíráló heve és eszmei gazdagsága süt át az Illyés-nemzedék termelésén. A politikai sorompókon át a demokratikus eszmélkedés, a népi szocializmus heve és lendülete. A magyar realizmus, a kisebbségi génusz pislákoló fényeit egy nép legtehetségesebb, legderekbabb fiai próbálják szittani, hogy a bizonytalan sorsukat megvilágítsák. Tökéletlenül, gyarló ambícióval végzett küldetésünk kora lejárt. Itt az ideje, hogy szeparatizmusunkat a magyar haladó szellemiség egyetemes programjával váltsuk fel. Ady küldetése elvégezte körforgását. Ma emelt homlokkal vállaljuk részünket benne.

3.

Nézzünk most hátra, a mi vonalaink felé. A szlovenszkói magyar irodalom a huszas évek végén, a harmincas évek elején vette friss indulását, adta ki azt a pár művét, amit nyugodt lélekkel felmutathatunk. Ismeretes, hogy azóta milyen rohamosan rosszabbodtak körülményeink. A szlovenszkói szellemi életben azóta csak a publicisztika vonalán tudunk örvendezni változásról. Az alkotótehetségek maroknyi hada egyedül áll. Fiatal éveit éli s mégis szokatlanul gyenge, mondanivalóban, vállalásban és esztetikai formában egyre hanyatlóbb. Ami történik vele, az még a régi eszmei lendítőerő holt futása. Tehetséges embereket nélkülözünk egyszerűen, vagy az irodalom mögött lévő hevitő erők melegségét? Ugyhiszem elsősorban az utóbbit. Ebben a korszakban, amikor a legjobb magyar szellemi alkotásokat szinte szétfeszíti a tájékozódni akarás nyugtalansága, új történelmi perspektívák feszítő ereje, szívós eszmélkedések dinamizmusa, irodalmunk mögött nincs létértelem, nincs idegekkel lereagált alkotógondolat, nincs éltető eszmei nyugtalanság. Irodalmunk legnagyobb része egyszerűen periférikus termelés lett, melyet piétásból fogyaszt a magyar közönség. Irodalmunk másodsor is vidéki lett, formakulturájában, stíluséberségében, mondanivalójában harmadrendű. Tíz írótól eltekintve amolyan tömegsport. Ha a kultúra és a városiasság hiányáról beszéltünk eleddig, akkor most a magyar tájékozási kortól való lemaradást említjük harmadik hiányzó pillérnek. A szlovenszkói magyar irodalom irodalomnak ma már tarthatatlan — legfeljebb egy korszak érdekes dokumentumaként lehet szeretni. Hiszen legtöbbször csak a provincia szellemi késétségének jele az ma már.

Osváth Kálmán mondta a transzylvániai íróknak: olyan irodalmat kell létrehoznunk, mely nem abból élősködik, hogy a sorompók le vannak zárva. S a transzylvániai irodalom ép' a sorompókon túl győzött. Mi még

nagyrészt a sorompókból élünk. Innét állóviz-szellemünk, késettségünk, gyengeségünk. Itt az ideje annak, hogy feleresszük a sorompókat az új magyar irodalmiság emberi szelleme és friss igéi előtt. Nyugodt lélekkel állíthatjuk: az az irodalmi korszak, amikor a dilettantizmust mint egy nép életakarátának, nemzetiségi életnyilvánításának jegyét tűrni lehetett lejárt. Mert ha dilettáns mű tanított meg olvasni, ma eliszonyít az olvasástól. A város kezdte az irodalom lázadását az emberibb magyarság nevében. Fiatal magyarok városos, nyugtalan szelleme őrizte kietlen években a humanista, haladó magyar kulturahagyományt. Tudjuk, hogy a magyar radikális fiatalok mozgalma annakidején nem tudta kellően értékelni a művészi teremtés intenzív levét. Viszont ma nyugodt lélekkel látja eszméi igazolását. Ma emelt hangon teszi meg számonkérését. Magyar humanista szigetideológiát hirdettünk, nem a vidékiesség szeparatista elzárkózását. Hiszünk a magyar haladó kulturahagyományok szlovenszkói ujjáéledésében, éppen ezért vetjük el a hivatalos irodalomszervezés vidéki parancsuralmát. Egészséges regionalizmust kérünk tőletek s ti provincializmussal feleltek. Nyitott ablakokat Európa felé — ti vidéki szellőzetlen szobáitokat a germán romantika eszmegőzével telítettétek. Ámde elérkezett az a pillanat, amikor ez ellen a embertelen eszmeköd ellen egyformán lázad a középeurópai népek józan fiatalsága.

Irodalmunk minden eddigi igaz tehetsége a városos magyarság sorraiból való. Irodalmunk egészségesebb életszakaszát csakis ennek a nyugtalan, szabadsággravagyó emberfajtának új talpraállása teremtheti meg. Az író háttér, környezet, kultúra, eszmei harc, ösztönzés nélkül bujdosó. Próbáljuk a komoly háttérrel megteremteni. Nem a szlovenszkói magyar irodalom számára, hanem a magyar irodalomnak Szlovenszkon. Ha eddig a kísérletező irodalomtól életmegoldást kaptunk, adjunk életmegoldást egy új magyar irodalom számára. Nyissuk meg ablakainkat az új középeurópai gondolat, a testvérnépek irodalma és az anyaország-beli új arculatu eszmélkedés felé, (hiszen egyszer a miénk volt az). Akkor joggal elvárhatjuk íróinktól a „nagyot és szépet, emberit s magyart.“

EGY ÓRA A CSÁKY-UCCAI KORCSMÁBAN

Irta: DÉRY TIBOR

Alighogy Parcen-Nagy és Pizsk dr. leült egy asztal mellett, a pincér, aki ezuttal létrán állt és színes plakátokat szegezett a falra, le-mászott a létráról s az asztal mellé állt beszélgetni. — Rég tetszett nálunk járni, doktor ur! — hajolt meg a pincér Pizsk felé fordulva. Parcen-Nagynak úgy rémlett, mintha a megszólított intene a pincérnek; feléje hunyorított alig észrevehetően vagy a fejét rázta tagadóan vagy talán az arcán futott végig, mint egy rebbenés, egy kis tiltakozó mozdulat; visszamenőleg már nem emlékezett pontosan s akkor rövidesen elfeledkezett észrevételéről, amely az első pillanatban kinosan érintette. Tény, hogy a pincér rögtön elfordult Pizsktől, mint aki észrevette a jeladást, ha ugyan egyáltalán ilyesmiről volt szó; lehet, hogy csak egyszerűen a tárgyra tért. — Nagyságos ur körülbelül két hete itt járt nálunk — kérdezte —. Ennél az asztalnál méltóztatott ülni. — Parcen-Nagy nem felelt. — Emlékszem a nagyságos urra — folytatta, — mert egy könyvben lapozgatott, amit én is olvastatok most odahaza,

tudjuk már melyiket! — tette hozzá jószíviúen s kissé ravaszkásan mosolyogva — s az egyik oldalt, nem tudom melyiket, ceruzával át tetszett huzni, mintha fölösleges volna. Van abban a könyvben felesleges oldal, doktor ur? — kérdezte Pizsk felé fordulva. — Milyen könyvről van szó? — A pincér nem felelt. — Nagyságos ur mellett balról egy megtermett uriember ült vastag arany óralánccal a mellényén és ha ezt a részletet nem is tetszett megfigyelni, talán emlékszik még vastagabb hangjára, amellyel átbeszélte a söntéshez s megtöltötte vele az egész helyiséget. Még két asztallal odébb egy szemüveges öreg hölgy ült, ez már nyár óta jár hozzánk, minden este egy tál paprikás krumplira, husz fillérért s órákig elül itt s elolvassa az összes ujságokat. Két hét óta nem jött el bizonyos oknál fogva, amely mindjárt kitudódik. A vicelapokat néha kétszer elolvassa, mert nem járatunk annyi lapot, hogy minden napra jusson elég, de a hölgy úgy látom nem veszi észre, mert minden este ott kuncog a sarokban s ha nem hozom rögtön a lapokat, máris elkezd kukorékolni. — A pincér elmosolyodott. — Két fillér borra valót szokott adni, de néha azt mondja, hogy nincs aprópénze s majd másnap. Egyéb baj még nem volt vele s ha jól kiszolgálják a lapokkal, s félóránként hoznak neki egy pohár friss vizet, akkor nem is kiabál tulsokat és csak néha mocorog magában, ahogy az öreg hölgyek szokták, ha nagyon egyedül vannak. Olykor átbeszélget a szomszéd asztalokhoz s nem mindig utasítják vissza. Teszem az aranylánccos, kövér ur sem, aki egyébként nem mondta meg a nevét s címét, amikor másodszor visszajött már jóval éjjél után s a nagyságos urat kereste. Azóta ő sem volt itt. Nem tudom, tetszik-e emlékezni, hogy az öreg hölgy s az illető uriember egyszerre mentek el, jobban mondva majdnem egyszerre, előbb a hölgy s egy perccel utána az illető, aki azt állítja, hogy a hölgy megvárta az ajtó előtt, ahogy már a kocsmában megbeszélték. Én nem kételkedem benne, bár az urat aznap láttam először és utoljára, a nénikét meg nyár óta ismerem s ahogy esténként ott tollázkodik a kukóban s ahogy csipog, hát mintha boldogult anyémat látnám a kályhapadkán, amikor reggelenként hazajöttem a Vámház kávéházából. A másíkról viszont, jobban mondva a fajtajáról semmi jó emlékem nincs, semmi, amiért megbocsátnám a vastag háziur arcát a két szétálló disznófüllel, úgy hogy látnivalóan elfogult vagyok ebben a percben. Remélem, nem veszi izgatásnak, doktor ur, ha a kövér emberek ellen beszélek. Ez teszem éjjél után magából kikelve állított be aznap másodszor a kocsmába s a nagyságos urat kereste, mert meg akarta tudni az öreg hölgy címét, aki állítólag a nagyságos urra hivatkozott. Megállt a söntés előtt s oly' vérszomjasan kezdett el kiabálni, ahogy csak ellenzéki képviselőket hallottam eddig, amikor választáskor adókönyvitéseket és földet ígérnek a népnek. Az aranylánca...

A kocsmá lassanként megtelt. Odakünn ugylátszik már jóideje esett az eső, mert az ujonnanjöttek arcáról, kalapjáról patakokban folyt a víz s a cipők széles, csatakos foltokat hagytak a padlón, a bejárat előtt már egész kis sártenger locsogott. Egy negyedóra hosszat szinte percenként új vendégek jöttek, az ázott kabátok savanyúan gőzölögtek a fogasokon, aztán egyszerre megállt a vendégek folyama s hosszú ideig nem nvilt ki többé az ajtó. (A pincér visszajött az asztalhoz és tovább beszélt.) Odakünn oly' indulatosan esett az eső — a csöppök kopogása a vastag üvegeken is áthallatszott — hogy az ember önkénytelenül elhuzódott az ablaktól. A szenvedélyes természet, ha vízből, hidegből és szélből összeállt testével nem is tudta átlépni a válaszfalakat, de átvitetette ezeken, — mint ahogy az árnyék átesik az üvegen — fe-

nyezető képét, amely mint a valóságnak egy második, láthatatlan s tapinthatatlan teste minden irányban folytatódott saját határain tul. Ha ez a latens kép tévelygésében összetalálkozott egy emberrel, mintegy magnetikus érintéssel felevenített benne emlékeket és tapasztalatokat (hasonló esőkről, hidegről és szélről), amelyek azonnal átfolytak a képbe, megtöltötték az állagot, szint és életet adtak neki, mint egy hirtelen meginduló vérkeringés. Ugy hogy ez a kép több volt, mint képzet és kevesebb, mint a valóság, hidegebb, nedvesebb és szélesebb volt a pusztán emléknél, amelyik akármikor felevenedhetik az emberben, pl. erdőben, napsütéses nyári délelőttön is, (ilyenkor az ellentétes környezetben száraz és élettelen maradt, mint egy alig megsejtett fogalom, amelyet nehéz átélni s amelynek annyi felidéző ereje sincs, hogy akárcsak egy pillanatra is megdideregtesse az emlékezőt s ludbórt huzzon hátára) másrészt ha talán megvacogtatta a meleg szobában a kályha mellett ülőket, mégis csak áttéve, másodfokon hatott és hasonlíthatatlanul gyengébb nyomot hagyott a kedélyben, mint a valóságosan arcunkba csapódó eső és szél. — A kép, mely a valóság s a képzelet között foglalt helyet, az egyikből — a falon át-átnőtt a másikba, a kettőből egyidejűleg táplálkozott s elhalt abban a pillanatban, amikor egyik vagy másik emlője kiapadt (amikor az eső elállt vagy az ember másfelé fordult figyelmével). Olykor ez a kép, mely fél testével a valóságban lógott, másik felével a képzeletben s ide-oda ingva tömörebb vagy légtesebb lett, aszerint, hogy a természet adott-e neki több táplálékot, vagy az emlékekre volt-e jobban rászorulva, olykor ez a kép, — amely tapinthatatlanul mintegy a negyedik dimenzióban állt a szobában — magába szűrte a valóság egy-egy elemét, kis mintáit az odakünn dühöngő zivatarnak, — egy huzat hideg levegőt, mely besiklott az ablakrésen, vagy a sár szagát az ajtó előtt, vagy a szél éles sivitását — s ettől az egymásbakeveredő hangtól, szintől és szagtól annyira megtelt — mint a ballon selyembőre a beléje ömlő gáztól — hogy egy-egy pillanatra teljesen átlépett a valóságba s maga megváltozván, ezt is átalakította, (pl. a kocsmahelyiséget egy huzatos, kihűlő teremmé.) Odakünn ferde párhuzamos fonalakban ereszkedett le az eső a sötét égből, mint egy szövöszékből; ha egy lámpa fényébe érték a fonalak, hirtelen felvillantak és összegubancolódván s vízszintesen nagy erővel, mint egy ostor csapódtak a szembejövők arcába. A megfoghatatlan ég most, hogy viz esett le belőle, összesűrűsödött a képzeletben, keményebbé és érthetőbbé vált s ha nem is lehetett most sem elképzelni alakját és kiterjedését, valamenynyire mégis megnyugtatta a képzeletet azzal, hogy kézzelfoghatóan igazolta létét. A zuhogó esőnek növényszaga volt s nyilván azt is a magasból hozta, ahol erdők álltak nagy távolságokban magasló hegycsúcsokon s gyengéd leveleikről lerázták a vizet az alattuk elterülő síkokra. Egy-egy esőfonál, ahogy sárgán felvillant egy gázlámpa fényében, mintha egy távoli falucska gyertyalángjának színét hozná magával s egy percre felélesztve és megcsillantva az elmúlt képet rögtön tovatűnt a Csáky-uca sűrű sötétjében. Ha olykor kihagyott a szél s az eső merőlegesen esett alá nyugalmas mozdulatokkal, ahogy erdőben levélről-levéltre, tálról-tálra pereg s a legalsóról, mint egy függöny, leveti magát a földre, ezernyi finom kis koppanás hallatszott az aszfalton s a táncoló ezüst csöppek újra felpattantak a magasba. Nem lehetett tudni, hogy milyen irányból fúj a szél — mintahogy az ember egyáltalán értetlenül és kétségbeesetten tűrte erőszakoskodását, mint egy sötétből jövő, ismeretlen erejű támadást, amely ellen nem lehet védekezni — s egy széles lepedővé fujta össze az aszfalt fölé érő vizet, megfordította alsó végénél

és rácsapta a szembenlévő házfalra. Mintha más, magasabb vidékről futott volna le, mint az eső, gyorsan cikázó hópihéket sodort magával, amelyek idegenül keverődtek el az esővel; s míg az néma volt s mint a gyümölcs csak olyankor adott hangot, ha lehullva szétnállott a földön, a szél a másik, a magasabb vidékről, amelyről lefutott, a hópelyheken kívül különböző mély és magas hangfoszlányokat sodort magával, vékony s átható sivításokat, recsenéseket, mintha egy vastag fa derékbe ketté törne, mély bugásokat, sóhajokat, a rémület dörömbölését, macskanyávogást, csikorgást és fűrész sipítását, egy skálát, mely közepén abbamaradt — egy egész tehetetlenül sodródó hangfalkát — amely mint a letépett falevél, cikázva végig repült az uccán, olykor megfordult tengelye körül és szétszóródva újra felvágott a magasba. Ezek a közömbös hangok nemcsak a fülre hatottak — mert a természet, a legrégebbi környezet dolgozta fel legalaposabban az emberi idegzetet, hanem egyéb érzékszervekre is, úgyhogy a kocsmában ülők, ha behallatszott a szél hideg fütyje, összeborzongtak s védekezve elkezdték kezüket dörzsölni; egyik-másik önkéntelenül elfordult a csurgó, páras ablaktól, mintha attól félné, hogy megnáthásodik a reménytelen szürkeségtől, amely mint valami szennyes és fagyos lepedő csavarodott a ház köré.

— Az aranylánca — folytatta a pincér — az aranylánca eltűnt. A néni ke lopta el, — mondta. Hogyan, mikor? — kértem. A lakásán, de hogy csak akkor vette észre, amikor már az uccán volt. A Váci uton, a Nyugati közelében s már nem talált vissza, mert nem is tudta az ucca nevét, ahol a néni ke lakott, egy sötét sikátor volt, valahol az Angyal-földön, se világítás nem volt, sem tábla a kapuk fölött s ép, azért jött vissza ide hozzánk, mert azt remélte, hogy itt találja még Önt és Öntől megtudhatja a címet.

— Tőlem? — kérdezte Parcen-Nagy.

A pincér mosolygott. — A néni ke azt közölte velem, állítólag, hogy Ön is járt már nála.

— Nem értem — mondta Parcen-Nagy. — Tudta a nevemet?

— Nem tudta. A néni ke szerint állítólag az a fiatalember, aki jobbkéz felől mellette ült az asztalnál, az is járt már nála. Amikor magából kikelve beállított ide az illető, olyan veres fejjel, hogy azt hittem megüti a guta, első dolga volt, hogy a sarokba szaladt megnézni, hogy Ön itt van-e még, mintha az ajtóból nem láthatta volna meg rögtön, hogy üres már a hely, odament az asztalhoz, lehet hogy alája is nézett, hogy hátha Ön ott van elbujva — s csak aztán vágatott vissza a sön-téshez s előbb a néni ke nevét és címét akarta kitudni belőlem s aztán az Ön címét. De hát én egyiket se tudtam. Lehet, hogy a néni kéhez el tudtam volna vezetni, ha kedvem lett volna rá, mert én is jártam már nála egyszer s talán, ha istenhez imádkozom, ráakadok az uccára... De az Ön címét nem ismertem. Ha tudtam volna, hogy a doktor ur...

— Az én címemet talán tudja? — kérdezte Piszka.

A pincér csodálkozva feléje fordította arcát. Nem felelt rögtön. — Nem tudom — mondta. — A padlón, az asztal alatt is kerestük az aranyláncot, bár az illető azt állította, hogy kimenet még meg volt, s hogy az uccán, amikor már több, mint félórája loholt emellett a vén tolvaj felhajtónő mellett, ahogy a néni két nevezte, s még mindig nem érték el a lakására s már annyira megvadult a folytonos halogatástól, hogy vissza akart fordulni, akkor kihuzta az óráját, amely akkor még a láncra csüngött s azt mondta: ha öt perc múlva nem érünk oda, faképnél hagyjuk. Már tegezta a néni két, ebből is láthatja, milyen fajta s

egy jó pofont ígért neki, mondta, ha hiába bolondította. Az utolsó ucca, amelynek nevét el tudta olvasni, az Országbiró-ucca volt, de attól kezdve még jó tíz percig mentek, az a vén felhajtónő oly' lassan tipegett, mint a tyuk, még hét vagy nyolc keresztuccán fordultak be, amelyeknek vagy nem volt táblájuk, vagy ha volt, befutta a hó, a kövezetet is, ha ugyan volt kövezet, térdig érő hó fedte, a sikátorokból süvített a fagy, úgy hogy majd letörött a füle — ezt szívesen elhiszem neki, mert emlékszünk, hogy milyen hideg volt két hete, azt hittük, hogy fehér karácsonyunk lesz...

— Árulja el már végre, hogy miért ment el az öregasszonyhoz — kérdezte Piszk.

A pincér nem felelt rögtön. Mutatóujját orrára illesztette és hátrányomta, úgy hogy a két orrluk mértéktelenül kitágult s ugyanakkor száját lefelé húzta. Jóságos arca gunyos afrikai maszkká alakult át. — Nem azért, amiért én — mondta. — Én nem tudtam, hogy a nénikének van egy tizenhatéves unokája, vagy ha tudtam is, nem azért mentem el hozzá. Azt közölte az illető, hogy abba a bizonyos névtelen uccában egy földszintes ház kapujába léptek be, amely csak be volt támasztva, nem bezárva, mögötte végtelen havas udvar következett s emögött még két, valamivel keskenyebb, de ugyanolyan hosszú másik udvar. A sötétben nem lehetett látni, hogy házak, vagy csak falak fogják-e körül, lámpa sem volt, csak a hó világított s háta mögül, az első udvarból kutyaugatás is hallatszott. Már ekkor vissza akart fordulni, mondta. A harmadik udvar végén hosszú motoszkálás után egy faajtón, mely kulcsra járt meglehetősen meleg helyiségbe léptek be, amelynek különös gőzölgő szaga volt s a padlója vagy talaja puhán besüppedt a láb alatt. Sokáig tartott, — mondta, — míg a nénike lámpát gyújtott, addig vaksötét volt, az orra hegyéig nem látott, csak a földre volt utalva: nyugtalan topogást, motoszkálást hallott, több irányból is. Amikor meggyúladt a vaslámpás, látta, hogy istállóban van, körülötte négy vagy öt tehén fekszik, kettő meg áll s valamennyien bámészan feléje fordítják nagy fejüket. A vén felhajtónő egy keskeny kamrába vezette, amelyet csak a közös deszkafal választott el az istállótól, úgy hogy az állatok minden mozdulatát át lehetett hallani, itt már valamivel hidegebb volt és később ki is kellett nyitni az ajtót. Szakadt, keskeny divány állt a kamarában, mellette egy vödör víz s a falon egy kampó, amelyre a nénike felakasztotta a lámpást — ennyi volt a butorzat. A vödör mellett egy hamutálcában negyven fillér feküdt; a kamrát tudniillik a környék hölgyei olykor igénybe vették egy-egy félórára s tehetségükhöz és keresetükhöz képest tíz vagy husz fillér órabért hagytak hátra a hamutálcában, amely fekete betűkkel az „Emke kávéház“ felirást viselte. Itt ebben a kamrában veszett el aranylánca, mondta az illető és szerinte nem kétséges, hogy kinek a kezén. Ha az a vén tolvaj vagy a még tolvajabb unokája egyszer a kezeigébe kerül, — mondta, — akkor... De ha igaz, hogy elveszett, akkor két hét óta miért nem járt itt egyetlen egyszer sem megtudakolni...

A kocsmába három új vendég lépett be.

— Megmondta neki — kérdezte Piszk — hogy az öregasszony minden este itt vacsorázik?

— Azt már nem! — morogta a pincér.

A három vendég megállt az ajtónál. Hallgatva, hosszan végigmustrálták a kocsmát, aztán egymásra néztek s az egyik indokolatlanul hangosan felnevetett. — Ez megfelel — mondta csaknem kiabálva. A kocsmá körülötte önkéntelenül elcsendesedett; annyival halkabb lett,

amennyivel a magányos hang tulmagas volt, mintha a zaj, mint a víz a közlekedő edényben önműködően szabályozná saját szintjét.

Az ujonnan jöttek láthatóan elütöttek a helyiségben ülő törzsközönségtől. Az egyik szilzkingalléros bundát és kemény kalapot viselt, a másik kettő fekete télikabátot; mindhármuknak kesztyű volt a kezén, amelyet az egyik nem is vetett le, mintha nem szívesen nyulna meztelen kézzel a pohárhoz. Frissen meg voltak borotválva (naponta borotválkoztak) a borostás arcok körülöttük piszkosaknak hatottak s a falakon hirtelen meglátszottak a vakolat sötét szennyfoltjai.

Az, aki nem vette le a kesztyűjét, polgári környezetben is feltűnt volna nemes megjelenésével; fejével kimagaslott társai közül és keskeny, magashomlokú arcából, amely felett lazán csillogott a dióbarna haj, kellemesen sugárzott az értelem s az erőteljes fiatalság. Orra kissé nőies volt és cimpái, mint ideges és vérszegény nőknél, könnyűek és rebbenékenyek; ez valamennyire elvonta a bíráló figyelmet az arc súlypontjától, a szemtől s a magas homloktól, mely e pillanatban vörösebb volt a megszokottnál (mintha belső vagy külső — talán boros — izgalom fűtené.) Keskeny, fehér kezét olykor szájára szoritotta, de rögtön elrebbentette, mint aki egy illetlen s gyerekkorában sokszor megrótt mozdulaton kapja magát rajta. (Ez a mozdulat ugyanannak a lelki vagy szellemi egyenetlenségnek volt külső jelvénye — hasonlatosan a tenger felszínén uszó jelekhez, amelyek figyelmeztetnek az alattuk rejlő zátonyokra — mint az a már valamivel elvontabb beszédhiba, amikor az ember elharapja a szavak végét, mintha szégyelné felszínre engedni gondolatainak teljes felületét. A magas, züllött külsejű lány, aki két hete itt a kocsmában futott meg a fizetés elől, ebben a beszédhibában szenvedett: „Egy ilyen utolsó gazembert ellopja az uccán a retikülő” — mondta. Mint később kiderült, édes huga volt a fiatal fiúnak, aki két barátjával most ebben a kocsmában ült s nemcsak nagy vonalakban hasonlított rá, nemcsak arcban, alakban, sőt hanghordozásban, hanem egy-egy apró belső és külső jegyben is, amelyeket a természet, mint védjegyeit egy gyár, nyom rá alig észrevehetően olyik keze alól kikerülő rokon csoportra. Az apró jellegzetes vonások, melyek ilymódon átöröklődnek, rikitőbbek s meglepőbbek, mint a nagyjában való hasonlatosságok, így például egy gödröcske az állon, amely apában, gyerekekben, sőt unokában egy és ugyanazon a helyen visszatér és igazolja őket, mint a karátjelzés a nemesfémötvözeteket; ugyanigy egy-egy megismétlődő, apró mozdulat, egy öblösen kerek gesztus, vagy a fejbólintásnak bizonyos indokolatlan, szakadozott üteme, mely két, látszatra teljesen különböző fivért besoroz a közös alcsoportba, utjelző nyilként mutatva az irányt, amelyből együtt merültek a felszínre. Más esetekben azonos szellemi eredetre lehet visszakövetkeztetni különböző, látszatra egymásnak idegen alaki jelekből.) — Ez megfelel! — ismételte a fiatal fiú, megint tul hangosan. Körülnézett a helyiségben. — Ez nekünk való hely! — mondta mosolyogva. — Ez elég piszkos! — tette hozzá ugyanolyan hangosan.

A pincér megállt az asztaluk előtt.

— Áll még a fogadás, Miklós? — kérdezte egyik társa halkabban. Alacsony, szélesvállú fiú volt, feszes, derékben szűkülő kabáttal, felső zsebéből színes selyemzsebkendő lógott ki, fölötte kissé rikitó színű nyakkendő, az arca erősen pattanásos, a haja simára kefélt és korpás. Szétnézett a kocsmában. — Tizenöt-huszra becsülöm őket — mondta. — Állod a fogadást?

A magas fiú bólintott. — Huszat egy ellen! — felelte nevetve. —

Kissé sokallom!

— Szombat van — mondta a másik. — Összeverődik a csürhe. Vissza akarsz lépni?

De a magas fiú csak a kezével intett. A szomszéd asztalok mellől már felfigyeltek, volt, aki abbahagyta a beszélgetést és egész testével kíváncsian hátra fordult. A magas fiú intett a pincérnek. — Hogy hívnak? — kérdezte foghegyről. A pincér a szemébe nézett, aztán mélyen meghajolt.

— Pincérnek! — felelte — vagy főurnak. Aeszerint, hogy rendelni tetszik a nagyságos urnak, vagy fizetni!

A magas fiúnak elvörösödött a homloka. — A nevedet kérdem — mondta élesen. A pincér udvariasan nevetett. — A nevemet? — ismételte. — Bocsánat, nem értettem meg a nagyságos urat! A nevemet persze közölhetem, de majd inkább levélben, nagyságos ur! — Suttogva előrehajolt. — Nem szeretném, ha a szomszéd asztaloknál meghallanák, töméntelen részeg ember verődik itt össze kérem minálunk s ha ezek megtudják nevemet, se vége, se hossza a pertuzásnak. Rögtön jövök, nagyságos ur! — Még egyszer mélyen meghajolt, aztán faképnél hagyta a társaságot.

A kocsmá összeszűrődő zajából lassanként kivált az ujonnan jöttek hangosabb s nagyobb térfogatú társalgása; előbb csak magasabb tónusaival, mint lepel alól valami szoborcsoport fejei s felemelt karjai, majd, hogy a zsi-bongás laza szövete lehullt, s már csak egy-egy szórakozott, vagy kíváncsi hang kúszott a hirtelen kiürült térben, teljes alakjával, plasztikusan, egyedül hallatszott a csendben. Minthogy a három fiatalember kezdetben csak egymás közt beszélgetett s látszólag rá sem hederített környezetére, amelynek hátat fordított, szokatlan látvány volt a hallgatag kocsmá, tíz-tizenöt asztalával s a körülöttük ülő emberekkel, akik a legnagyobb csendben figyeltek egy beszélgetésre, amely nem hozzájuk volt címezve (ha nekik is volt szánva!). Ez a csend egyébként csak rövid ideig tartott; egy-két perc múlva már megindultak a hozzászólások és gunyos vagy védekező kiáltások röpködtek a füstös és tulfűtött levegőben.

— Ez alighanem kibabrált veled! — mondta a pattanásos, — amikor a pincér elment asztaluktól.

— Ez is egy bűdös szoci! — A magas fiú hangosan, jóízűen nevetett. — Mint a többi! — tette hozzá s hosszú karjával ivben hátrafelé intett, hogy mindenki láthassa.

A kocsmában egyszerre csend lett.

— Hagyod? — kérdezte a másik.

— Miért hagynám édes egy testvérem! — Vagy mindent vagy semmit. Ámbár hagyhatnám is, ha akarnám, de miért akarnám? Majd a végén sor kerül órá is!

— S mit teszel vele a végén?

A magas fiú hirtelen a másik füléhez hajolt s valamit sugott. Mindhárman az ablakra, majd az ajtóra néztek, mely azonban nem nyílt ki. A kocsmában még mindig csend volt. — Meg kell egyszer táncoltatni ezt a söpredéket — mondta a pattanásos valamivel fojtottabb hangon, de elég erősen, hogy minden szavát meg lehessen érteni. Mind a három fiú láthatóan izgatott volt, bár meglátszott rajtuk, hogy színjőzanok s hogy nem bor fűti őket, hanem valamilyen egyéb izgalom. — Kocsmáros, jójjön ide! — kiáltotta a magas fiú. Az őszhajú, színészarcú vendéglős asztalukhoz szaladt.

— Igaz-e, hogy magához csak bűdös szocik járnak?

A vendéglős halkán szabadkozott. — Ide kérem nem járnak — mondta. — Hozzám csak rendes munkásemberek járnak, nagyságos ur!

A magas fiú az asztalra csapott. — Az egyre megy — mondta indulatosan. — Nem tudja, hogy mindegyik büdös szoci! (Hohó, hangzott az első közbeszólás a terem végéről.) — Vagy talán maga is az?

A vendéglős félősen hátranézett. — Mit tetszik parancsolni, nagyságos ur? — kérdezte halkán.

— A kérdésekre feleljen — mondta a másik metsző hangon. — Büdös szoci maga, vagy nem?

A vendéglős közelebb hajolt, mintha sugni akarna. — Ne suttojon itt nekem! — csattant fel rögtön az éles hang. — Hangosan feleljen, hogy mindenki hallja, szoci vagy nem szoci?

— Dehogyan vagyok — mondta a megfélemlített vendéglős. Rendes iparos vagyok...

— Ne hagyj magaddal kitolni, Leitner — hangzott a terem végéből.

A magas fiú rögtön felugrott. — Ahá — kiláltotta. — Itt az első! Ki volt? — Keresgélve körülnézett a kocsmban. — Persze itt ülnek valamennyen — mondta megvetően — s leisszák magukat a sárga földig s közben jár a szájuk, hogy munkanélküliség van... Ez a híres osztályöntudat, mi? — Az asztalról felemelt egy pohár bort, magasan a fele fölé tartva, megforgatta a lámpafényben. — Amit esténként be kell szopni?

— Rá kell ülni a szájára! — mondta valaki hangosan. — Hagyjátok, részeg — szólalt meg egy másik nyugodt hang a söntés mellől. Parcen-Nagy felismerte a munkást, aki két hete egy másik társával is itt könyökölt már a pléhasztalon. A pincér eltűnt (mint később kiderült, rendőrért szaladt, de tíz pernyi hiábavaló keresgélés után visszajött). Az uccán dühöngő vihar, amely képzelt s már-már megvalósuló ujjáival az előbb még serényen belenyúlkaált a fűtött kocsmaterembe, egyszerre visszahuzta fagyos izületű tagjait a teremben felnőtt s gyorsan terjeszkedő szenvedélyes új képzeletvilág elől, mint ahogy a hig gáz kitódul a töményebb nyomása alatt. (Ugy hogyha most történetesen valaki a kocsmában izgatott időjárásából került volna ki az uccára, az itt átélt események utánalobogtak volna, mint ahogy az előbb a vihar s az eső behúzott a kocsmba és lehütötte képzeletben s átmelegítették volna körülötte a sötét Csáky-uccát.)

A teremben gyorsan nőtt az izgalom. A fiatalember magas alakja karcos, nyugodtan állt asztala mellett, félkézzel hanyagul a székre támaszkodva, fejét felvetette s szeme erősen csillogott szép, tojásdad arcában. Ha hallgatott, szája félig kinyílt s az ajkak közül kifehérettek apró gyöngyfogai. Nem látszott megfélemlítettnek, bár a kocsmban körülbelül husz ember állt fel ellene, közöttük négy vagy öt nő is és, ha összeütközésre kerül a sor, aminek valószínűsége percről-percre nőtt — nem kétséges az eredmény, s helyzete reménytelen lett volna; két társa teljesen visszahúzódott, hátradülve, csendes érdeklődéssel figyelték a jelenetet, mintha semmi közük sem volna hozzá. Nyilván úgy szólt a fogadás, hogy egyedül hajtja a végre a tervet. Mennél fenyegetőbben viselkedtek a továbbiak folyamán a munkások — ők tették ki a kocsmában közönségének nagyobb részét — láthatóan annál jobban megnyugodott, a kezdeti düh mintha teljesen elpárologna belőle, tulságosan vörös homloka is visszafehéredett s arca egy-egy pillanatra valószínűságon boldog kifejezést öltött. Ugy látszott, mintha a kezdetben talán mesterkélten düh

medrébe fokozatosan átnőtt volna egy mélyebbről jövő indulat, a gyűlölet, amely most hogy helyet kapott és szabadon fejlődhetett, boldoggá tette, mint ahogy boldoggá teszi az embert a gyakorló test kielégülő szabad játéka. S e gyűlölet alatt, harmadik réteggént, amely szintén átcsillant, bár nem lehetett megállapítani, hogy fénye hol szabadul ki ostoba, jelentéktelen és brutális szavai közül — ha csak nem hanghordozásában, arc- és kézjátékában — egy sugárzó, mélyen járó értelem terült el, amely megszinezte és szabatosan megvilágította minden mozdulatát. — Nem demokrácia kell ezeknek — mondta félig hátrafordulva egyik társa felé — hanem fegyelem, édes egy testvérem s egy-két jó pofon hébekorba, nem is kell ide fasizmus sem, sem német, sem olasz!

Néhány gyors lépéssel a második szomszédos asztalnál termett — a közbeeső asztalnál Piszk és Parcen-Nagy ültek, akiket az egész est folyamán nem látszott észrevenni — s egy öreg, kopaszodó munkás előtt állt meg. — Hogy hívják? — kérdezte nyersen. (Ez a jelenet oly gyorsan játszódott le, hogy senkinek sem volt ideje közbelépni.) Az öreg munkás felugrott. — Nagy János — mondta s összeütötte bokáit.

— Maga is szoci, mi?

— Nem, nagyságos ur!

— De az, — mondta a másik — élesen. — S akkor miért visel nyakkendőt? A nyakkendő a polgári öltözékhez tartozik, kedves bátyám! — A zsebébe nyult s egy ollót húzott elő, melynek fehér nikkelle megcsillant a lámpafényben. — Aki szoci, az ne viseljen nyakkendőt — mondta hangosan tanáros hangsúllyal. Lassan felemelte kesztyűs bal kezét, a munkás kopott mellénye alól kirántotta a keskeny fekete madzagot, amelyet az öreg nyakkendőként viselt s ollóval a csokor alatt lenyisszantotta s a földre dobta. Azután szótlanul rögtön továbblépett a szomszéd asztalhoz. Itt egy fiatal körülbelül — egykoru férfi ült. — Hogy hívják? — kérdezte. A megszólított nem felelt.

— Nem felel? Szóval szoci! Vesse le a nyakkendőjét!

Ezuttal valamivel, alig észrevehető árnyalattal gyorsabban beszélt, mert bár szemét merően az előtte ülő fiatal munkásra szegezte, észre vette, hogy a háta mögött többen felugranak helyükről — egy szék is feldőlt — és futva megindulnak feléje. — Üss a pofájába! — kiáltotta valaki rekedten a dühtől. A söntéshez lépett, nyilván hogy hátát fedezze — s jobb kezével a közeledő támadók felé emelve az ollót, tovább fixirozta az ülve maradt fiatal munkást. — Vesse le a nyakkendőjét! — ismételte. De jobbára csak a szája mozgásából lehetett megérteni, hogy mit mond s noha nyilván hangosabban beszélt, mint az elején, szavai elvesztek a minden oldalról egyszerre felvágó kiáltások közt. Abban a percben, hogy a feléje futók elérték, a söntésnek támaszkodó munkás — az, akit Parcen-Nagy már két héttel előbből ismert, nyugodt mozdulattal eléje állt, arccal a támadók felé. — Leállni! — mondta csendesen s felemelte mindkét kezét. — Lassabban, lassabban, nem megy el a vonat! — Hátralökte a legelől állókat, akiket a mögöttük tolongók előrenyomtak; de ezalatt az egyik munkás átugorta a söntés pléhasztalát s hátulról megkerülve lefogta Vidovics Miklóst. — Idefigyeljenek — kiáltotta, a hangja kissé rekedt volt. — idefigyelni s nem bedülni neki! Akinek szeme van, az nem nyul hozzá! Hogy miért? Azért, mert én az elmúlt tíz évben nem találkoztam emberrel, aki komolyan gondolta volna, hogy a munkáskérdést két pofonnal el lehet intézni. Ilyen hülye nincs, az ilyen csak tetteti magát. Az ilyennek bizonyos céljai vannak, az ilyen tudja, hogy mit csinál, az ilyennek nem fogunk beugrani! — Hogy érti? — kérdezte egy hang.

— Ugy értem — folytatta — hogy ha bizonyos hivatású emberekkel találkozom, akkor nem adok alkalmat nekik, hogy beköpjenek, hanem megemelem a kalapomat és továbbállok. Így értem! — Háta mögött rekedt kiáltás hallatszott. — Vesse le a nyakkendőjét! — suttogetta Vidovics fogcsikorgatva, viaszsárga arccal. Többen hangosan elneveték magukat.

A kocsmá ajtaja gyors egymásutánban kétszer kinyílt. Előszörre egy rendőr lépett be, kissé lihegve a futástól; az uccáról küldték be, ahol a szakadó eső s a vihar dacára már hire terjedt a kocsmái verekedésnek. A második ajtónyílásnál a pincér, aki Piszkek asztala mögött állt, izgatottan előrehajolt. — A néni! — mondta — idenézzen Piszk ur, a néni! Kilenc óra van, ilyenkor szokott beállítani! Hálaistennek nincs semmi baja! Miért nem jött el két hete már, mit gondol, Piszk ur, talán beteg volt, azt hiszi? Mit higgyen az ember róla, amikor azzal vádolják, hogy ellop egy aranyláncot, s erre attól a naptól kezdve elmarad s hírére sem hallja többé az ember, maga mit hitt volna, Piszk ur? Nézzé, egyenesen a sarokba megy, a régi asztalához, oda sem néz a rendőrré a lelkem, a pápaszemét törülgeti s máris elkezd kiabálni a lapokért. Szaladok, viszem neki a lapokat.

Piszk egy darabig hallgatva ült a fiatal Parcen-Nagy mellett. — Még a bécsi éveiből ismerem a pincért! Ugyan, csak nem az anyósom jön? Mit keres ez itt?

Bánó Kornélia hatalmas alakja, elrajzolt sötétlila arcával a nagy kalap alatt, melyről csurgott az eső, megállt az ajtóban, körülnézett, aztán döngve asztalunk felé tartott. — Jó, hogy itt találalak — mondta rekedt althangu, mély baritonjával. — Gyerünk haza!

Az eső megszakítás nélkül egész éjjel zuhogott, úgyhogy Piszknek később utolsó pénzén taxit kellett vennie, a viharoknak is beleillő fagyos szélvész is csak reggel felé állt el. A Lipót körut és Csáky-ucca sarkán a szél kidöntött egyet a járdaszéli fák közül és keresztben átfektette a gyalogjárón, mint valami hatalmas tuskét, amit a seprőnyélen lovaló decemberi éjszaka kiejtett hajából.

A kocsmá egyik ablakát is beverte később egy lehulló cserép. Parcen-Nagy szórakozottan figyelt a Piszk és anyósa közt lefolyó beszélgetésre — amelyben a férfiasabb hang volt a nőé s a vékonyabb és idegesebb vejjé, úgyhogy úgy hatott, mintha a két hang áruháat öltött volna. A villanylámpák pislákolva, homályosan égtek. Amikor Vidovics és két barátja a rendőr kíséretében később elhagyta a kocsmát, Parcen-Nagynak feltűnt, hogy a magas fiú jószívűen mosolygott s ujjával csetintve s egyre mosolyogva többször is visszafordult, mielőtt magára huzta az ajtót.

MÉLIUSZ JÓZSEF: BÉKEGALAMB

Bizony, bizony már régestég elröpültek az öröm és béke galambjai,
az olajágot ne is keresd sehol. Ami nincs meg nem találhatod!
Száguldó felhők sötét titkokat sodornak és szörnyű végű
mély rejtelmeket borzongat a fölöttünk vonuló forgatag.
Holtak teste lendül át a kéklő messzi távon: ez a mi világunk
gyötrő börtönként lezárt. Futnod belőle ne hídd, hogy lehet.
A vértől iszamos mezőn túl, amott száll, szálldos a fehér galamb,
repül, repül, el nem éred. Pedig sikongó szívében
nyugalmasat lendíti a messzi semmibe, a gyász szegélyű ég felé!
Cikkanó szárnya ó, hogy verdes csapdos. Miért engedted el?

Béke, Béke térítsd már észre az esztelen mulasztókat! s Te galamb,
kezükbé fegyvert, fegyvert hozz nekik, védelmedre gyilkosát!

U T B A N . . . .

Irta: ALBERT MALZ

Délután négy óra felé, miután átkeltem a Ganley-hidon (West Virginia) ráfordultam a vasutvonal földalatti átjárójához vezető hurok-kanyar útjára. Már jártam erre és tudtam mi vár reám. Mihelyt befordultam, kénytelen voltam óránkénti tizenöt kilométerre redukálni a sebességet. És ezzel a sebességgel kockáztattam, egész életemben, a legtöbbet. Majdnem elgázoltam egy embert.

Az ut ujonnan volt javítva és az egész nap zuhogó eső feláztatta a macadamot. Tükörsima volt és még hozzá semmit sem lehetett látni — az ég tintafekete volt és az esős szélroham meg nem állt. Lehetetlen fény-szórók nélkül futni. Amint befordultam a föld alá, egy nagy fehérre festett teherautó suhant el mellettem teljes sebességgel. A forduló olyan hirtelen kanyarodott, hogy nem vettem észre a fényt. A földalatti átjáró szűk és rövid volt, ép' hogy elfért két kocsi egymás mellett és mielőtt még felfoghattam volna, hogy mi történt, elém toppant a nagy teherautó ágaskodó első kerekeivel. Brutálisan fékeztem. De ellenére a 15 km.-es sebességnek, a kerekek előbb a teherkocsi, később egy hirtelen kormányrántás után a fal felé csuszta. Itt egyszerre megállt a kocsim. A teherautó gyors oldalugrással horzsolta kocsim és eltávolodott. Egy fiatal soffór arcát láttam, akinek arcizmai megrándultak, szemel az utra tapadtak. Emlékszem, arra gondoltam, hogy összetöri magát és örökre ráfagy arcára a kifacsarodott tekintet.

Első sebességre kapcsolom a motort és... csak akkor vettem észre, hogy egy ember áll az uton: az autóm előtt, körülbelül egy lábnyira az első keréktől. Nagyon ugrottam meglepetten. Ah, a hétszentségit! — kiáltottam.

Első gondolatom az volt, hogy az autóm megrekedése után került ide a földalatti folyosóba. Teljesen biztos voltam benne, hogy nem volt itt azelőtt. Ekkor vettem észre, hogy félarcát felém fordítva állt, kezét a hagyományos tartásban láttam, úgy ahogyan a gyalogosok szokták, ha fel szeretnének szólni. Ha gyalog jött az átjáróba, nem lenne szemben velem, nem lenne az ut mentén, a fal felé fordulva. Semmi kétség, majdnem elütöttem, nyilvánvaló azonban, hogy őneki erről fogalma sem volt, még azt sem tudta, hogy ott vagyok. Úgy éreztem, hogy minden összeomlik bennem. Láttam képzeletemben az eltaposott embert, az egyik kerék alatt elterülve, amint én föléhajolva állok és látom, hogy én gázoltam el.

Megszólítottam. Nem felelt. Hangosabban kiáltottam. Még a fejét sem mozdította. Így állt mozdulatlan, fölemelt kézzel, elálló hüvelykujjal. Hirtelen megijedtem, szomorú fantomokra gondoltam. A túlköm rekedten hangos és tudtam, hogy az alagut még csak erősíti. Minden erőmmel megnyomtam a kis fekete gombot. „Vagy elugrik, vagy pedig árnyék.“

Nos, nem árnyék volt. De mégsem ugrott el. És nem volt siket sem. Jól hallotta a túlköm. Mondhatnám, valami mély álomba volt merülve és a túlköm hangja csak lépésről-lépésre látszott fölébreszteni. Mintha egész tudata énje legmélyén lett volna elrejtőzve. Lassan felém fordította fejét és rámnézett. Magas, harmincéves, keményarcu ember volt, — közönséges arc, nagy orral és nagy szájjal — minden kifejezés nélkül. Nem tudtam volna állítani, hogy jó, durva, okos vagy buta. Egyszerűen egy magas ember arca volt ez, esőáztatta arc, kissé zöldesen tükröző szemek-

kel. Szemeit kivéve, olyan volt, mint akiket reggel hatkor látunk a bánya bejáratánál vagy egy fémüzem, esetleg vasöntőde, egyszóval nehézmunkájú gyár bejáratánál. Nem tudtam megérteni szemei üveges nézését. Nem a részegesek sápadt és merev tekintete volt ez. Inkább valakire emlékeztetett, aki rákban halt meg. Élete utolsó óráiban annak ilyen a szeme, ilyen üveges, sápad szemekkel ment az a halálba. Annak volt olyan nézése, mintha a távoli és szórakozott tekintetű szemek pillái mögött az önemésztő mult titkai peregnének le. Nos, ez is így, ilyen szemekkel állott előttem.

Végül is, amikor meghallotta túlkömet, minden sietés nélkül megkezdte a kocsi és az ajtóhoz jött. Azt vártam, hogy legalább valami kis meglepetést mutat, ha észreveszi a veszedelmesen közeli autót. De egyáltalában nem látszott rajta semmilyen felindultság. Lassan jött, nem sietett, mintha várt volna reám. Aztán lehajtotta fejét, hogy benézzen a kocsi belsejébe „Megengedi, hogy felszálljak egy darab utra?” kérdezte tőlem.

Megfigyeltem hosszú csorba fogait, amelyeken barna dohányfoltok éktelenkedtek. Orrából beszélt, vontatott kiejtéssel, éneklő hangon, mint a déli államok lakói. Nyugat-Virginiában kevés városi beszél így. Ebből azt következtettem, hogy valószínűleg a hegyek közt nőtt fel.

Néztem öltözetét. Öreg sapka, egészen új kék zubbony és sötét nadrág. Mindez csurom víz.

Egy darabig gondolatokba merültem bámultam, úgyhogy újra megszólított: „Westonba megyek, ön is erre megy?” Közben néztem a szemét. Üveges tekintete eltűnt, most már teljesen rendesen csillogtak nedves szemei. Nem tudtam mit válaszolni. Semmi kedvem nem volt vele utazni. Ez az incidens felizgatott s a legjobban szerettem volna minél gyorsabban eltávolodni ettől az embertől és alaguttól. De láttam, hogy türelmesen néz, majdnem könnyörög. Hosszú árkokban csorgott az eső az arcán. Várt és nézett. Szégyeltem nemet mondani. Ugyanakkor nagyon kíváncsi voltam. „Üljön fel”, — mondtam.

Mellém ült és valami barna papírba burkolt csomagot tett a térédeire. Elhagytuk a földalatti átjárót. Genleytől Westonig 150 kilométer hosszú, rendkívül nehéz hegyiut vezet. Kanyargós, mint valami csuszómászó kigyó, az egyik oldalon jórészt göröngyös sziklák meredek fala, a másik oldalon legalább ezer lábnyi mélységű, tátongó úr. A még mindig zuhogó eső és a sziklafalról leváló kövek, amelyek végighintették az utat, nagyon lassú menetre kényszerítettek. A körülbelül négy óra hosszat tartó út alatt nem emlékszem, hogy utitársam többször szólt volna hozzám, mint féltucatszor.

Többször megkíséreltem szólásra bírni. Nem úgy viselkedett, mint aki nem akarna beszélni, inkább úgy tűnt, mintha nem hallaná. Néhány szó után, amit nagynehezen kimondott, újra rejtelmesen magába merült. Mozdulatlan maradt, mint a morfium hatása alatt levő. Szavaim, az öreg autó zaja, az ömlő eső, mindez számára csak távoli, tompa moraja volt a külvilágnak, amely számára minden értelmet nélkülözött és nem sikerült áttörnie a páncélburkot, amelyben élni látszott.

Mihelyt elindítottam kocsimat, megkérdeztem, mennyi ideig volt a földalatti átjáróban.

— Nem tudom, — felelte, — azt hiszem, elég sokáig.

— Mit csinált ott?

Nem válaszolt. Újra feltettem a kérdést, most már hangosabban. Felém fordult.

— Bocsánat uram, mondott valamit?

— Igen... — feleltem. — Tudja-e, hogy majdnem elgázoltam ott a föld alatt?!

— Nem, nem, — mondotta s nagyot lélegzett, mint a hegyilakók...

— Nem hallotta, hogy kiáltottam?

— Nem, nem, — mondta s a fejét elfordítva egyenesen előre nézett az utra.

De nem hagytam abba olyan könnyen. Nem akartam, hogy ismét elveszítsük a fonalat. Mindenáron tudni akartam, hogy kicsoda.

— Munkát keres?

— Igen, uram.

Nehezen beszélt, nem, mintha nem talált volna szavakat, de valami uralta lelkét, akaratát. Mondhatnám, nem birt kapcsolatot teremteni világa és világom között. Ezért azonban, ha mégis válaszolt, pontosan és összefüggően beszélt. Igazán rejtélyes volt. Mikor felült az autómra eleinte valamilyen félelmet éreztem. Most már csak rettenetes kíváncsiság töltött el és egy kis szomorúság.

— Van valami mestersége?

Örültem, hogy ezt kérdeztem. A foglalkozás sok mindent elárul.

— Általában bányában dolgozom.

„Végre megvan“, — gondoltam. De éppen ekkor az autó egy követlen utszakaszra ért, ahol vastag volt a sár és nehéz volt a kerékvágás követe. Abba kellett hagynom a beszélgetést s minden figyelmeimet a vezetésre fordítottam. Mikor újra jó utra értünk, ismét elvesztetem őt.

Mégegyszer megkíséreltem beszédre bírni. Hiába. Nem is hallott. Végül is hallgatása miatt szégyen fogott el. Saját lelkében elvesző ember volt, aki egyedül csak azt kívánta, hogy hagyják nyugton. Ugy éreztem, rosszul tettem, hogy lelkébe akartam hatolni.

Négy óra hosszat hallgattunk. Számomra szinte elviselhetetlen volt ez az idő. Soha nem láttam ilyen zárkózott embert. Ott ült egyenesen, az utra szegezett tekintettel és nem látott semmit. Nem tudott jelenlétemről, sajátmagáról sem, még az esőt sem érezte, amely szakadt és egy repedésen ráhullt az autóban. Mint valami mohos sziklatömb ült és csak lélegzéséről tudtam, hogy él. De nehezen lélegzett.

Egyetlenegyszer változtatott helyzetet e hosszú ut alatt. Azért, mert köhögő roham fogta el. Borzasztó, tépő köhögés rázta meg nagy testét és kettőbe hajlította, mint egy gyereket a számárcöhögés. Köpni szeretett volna és hallottam a mellkas hártýáinak a zaját. De nem sikerült kiadnia a nyálkát. Utálatos hörgést hallatott, mintha valami szerszámmal bordacsontjait vakarnák, folyton köpni akart és rázta a fejét.

Majd három perc kellett, hogy lecsillapuljon. Aztán felém fordult és azt mondta: „Pardon“. Ez volt minden. Visszazuhant mozdulatlan mezevébe.

Nagyon kényelmetlenül éreztem magam. Többször kedvem lett volna megállítani az autót és leszállítani. Vagy egy tucat kifogást főztem ki, hogy megszabaduljak tőle. Mégsem birtam elhatározni magam. A kíváncsiság tépett. Tudni akartam mi van vele.

Köhögésre gondoltam és arra, hogy tüdőbajos, Bizonyos fajta álomkórra gondoltam és egy boxolóra, aki bárgyú lett egy ütéstől. De egyik eset sem illett utitársamra. Semmiféle fizikai baj nem magyarázhatta meg azt a komor, rettenetes csöndet, azt a mély, mindenekelőtti önmagába való elmerülést.

Telt az idő. Sötét eső esett.

Egy halom palakó mellett haladtunk el, amely a közeli kőbányából került ide. Az eső színekkel festette meg a kőhalom felületét, a fekete rakáson csillogó kék és vörös lángok mágikus tánca — úgy látszott — magáravonta utitársam figyelmét. Arrafelé fordította fejét, de szótlan maradt és én sem zavartam meg a csendet.

És ismét csak csönd és eső! Időről-időre egy bánya, a bányászok rokkant barakkjainak olajlámpáiból jövő füst hideg komor szagával. Azután megint a fekete országút és a hegyek elmosódott alakzata.

Nyolc óra fele érkeztünk Westonba. Fáradt, átázott és halálosan éhes voltam. Megálltam egy kávéház előtt és az emberem felé fordultam.

— Ugy gondolom, megérkeztünk — mondta.

— Igen, — feleltem. Meglepődtem. Nem hittem, hogy tudhatta, hogy megérkeztünk. Utolsó kísérletet tettem: — Akar egy csésze kávé inni velem?

— Igen, — válaszolta. — Köszönöm, barátom.

Ez a „köszönöm“ sok mindent elárult. Abból, ahogyan mondta, látszott, hogy szeretne kávézni, de nincs pénze; s hogy elfogadta meghívásomat, mint barátság jelét és hogy hálás érte.

Örültem, hogy meginvitáltam.

Beléptünk. Mióta a földalatti átjáróban megpillantottam, most hasonlított először emberi lényre. Nem beszélt, de nem is zárkózott annyira magába. Leült és várta a kávéját. Miután megkapta, lassan itta, két kezével tartva, mintha melegíteni akarná.

Mikor megitta, megkérdeztem, nem akar-e szendvicset. Felém fordult és mosolygott. Hosszúka kemény arca felderült és gyöngédnek, megértőnek látszott.

E mosoly zavarba hozott. Nem melegített föl, hanem fájdalmat okozott. Az volt a benyomásom, mintha halottat látnék remegni. Szerettem volna fölkiáltani: „Istenem, milyen szerencsétlen ember!“

Ekkor kezdett beszélni. Arca megőrizte ezt a mosolyt és láttam hosszú dohánysárga fogait.

— Nagyon kedves volt, barátom és nagyon hálás vagyok érte.

— Tenne egy szivességet nekem?

— Igen, — mondtam.

Csöndesen beszélt. — Van itt egy levél, amit a feleségemnek irtam, de nem erős oldalam az irás. Nagy jót tenne, ha átírná, hogy olyan legyen, mint kell.

— Igen, — mondtam. — Örömmel.

— Ugy látom magának nem nagy vicc jól kicirkalmazott leveleket írni — mondta mosolyogva.

Kértem egy iv papírt a pincértől. Hozott egyet. Ime a levél, amit lemásoltam. Eredeti stílusában közlöm: „Kedves feleségem! Jelen levélben tudatlak arról, amit nem mondtam el, mielőtt eljöttem hazulról. Megvan annak az oka, hogy nem találok munkát egyetlen bányában sem. Azt mondtam neked, azért, mert nem igen van munka mostanában. De nem ez az. Ez azóta van, mióta a bánya bezárt és én a ganley-i hid alatt dolgoztam, mikor a kormány a patak folyását a hegy belseje felé térítette... A munkafelügyelők azt mondják, hogy nem vesznek fel olyanokat a bányába, akik ott dolgoztak. Mindez azzal a sziklával van összefüggésben, amit át kellett furni. Ez a szikla cilicumból volt, majdnem, mint az üveg. Ez az üvegpórt mindenkinek a tüdejébe ment, aki ott dolgozott belélegezte. És ettől beteg az ember. A doktor leírta nekem ennek a bajnak a nevét. Ugy hívják, hogy szilikózis. A tüdőt ilyen kéreg

borítja el és aztán az ember nem tud lélegzeni. Tekintve, hogy a mi házuk elég jó messzire van a várostól, nem hallottál beszélni Tom Prescott és Hansy Mc. Culloh haláláról, akik két nappal ezelőtt haltak meg. Mikor ezt meghallottam, elmentem a doktorhoz. A doktor azt mondta, ugyanaz a bajom, mint Tom Prescottnak, ezért köhögög néha. Tüdőmet kergek borítják. Ez egy nagyon nagy baj, amint a doktor mondja és ez nem esett volna meg, ha a társaság adott volna maszkokat és ha csináltak volna levegőt hajtó masinát az alagutban. Ezért hát elmegyek, mert a doktor megmondta, négy hónapom van. Talán lelek valahol munkát. Minden pénzem elküldöm neked, amíg csak dolgozni tudok. Nem akartam otthon terhetekre lenni. Ugyhogy elutaztam. Ugy gondolom, hogyha majd már nem hallasz felőlem, el kellene menned nagyanyádhoz a Kilney Kun hegységbe. Ott maradhatsz, ő gondoskodni fog rólad és a kicsikéről. Remélem jó egészségben leszel és nem kényszerülsz bányákba küldeni a kicsit. Ne engedd oda. Ne haragudj, hogy eljöttem és ne is aggódj miattam. De ha a kicsikénk nagy lesz, meséld majd el neki, mit tett velem a társaság. Azt hiszem, egy idő múltán újra férjhez mehetsz majd. Még fiatal vagy. Szerető férjed: Jack Pickett."

Mikor átadtam neki a lemásolt levelet, újra átolvasta. Végül is összehajtotta és az ingéhez tűzte. Hosszúka, kemény arca kedves, gyöngéd volt. „Köszönöm, barátom“, — mondta. És aztán halkán, fejét lehajtva:

— Bizony szomorú vagyok, ha arra gondolok, hogy ilyesmi történt velem. Nagyon jó asszony volt a feleségem. — Mikor ezeket a szavakat mondta, arcára vetettem egy pillantást. Az élet lassan elhagyta szeméit, amelyek újra felvették fakó, üveges tekintetüket. Elvesztettem. Teljesen magábamerült, komor bánata elnyelte.

Ez volt minden. Együtt ültünk. És én nem éreztem csak valami néma megindulást, szánalmat és szeretetet iránta és könyörtelen, mély gyűlöletet az iránt, ami megölte ezt az embert.

Csakhamar felállott. Nem beszélt. Én sem. Mégegyszer megfigyeltem két munkazubbonyában széles hátát, amikor az ajtóhoz ért. Aztán eltűnt a szünni nem akaró eső félhomályában. (Ford.: *Bajomi Endre.*)

GAZDASÁG ÉS PARASZTSÁG JUGOSZLÁVIÁBAN

Irta: MALUSEV CVETKO

A tőkés termelési-társadalmi rend Szerbiába a múlt század közepén kezdett behatolni. Befolyása növekedésével párhuzamosan növekszik a kisbirtokos paraszt pénzzükséglete és a paraszt gazdálkodást mindjobban jellemzi a tőkehiány.

A török uralom alatt folytatott állattenyésztésről az idegen uralom levételé után a mezőgazdálkodás korszaka kezdődik. A mezőgazdálkodás lassan felbontja a régi családközösséget (*zadruga*) apróbb egységekre, előidézi a birtokok felaprózódását és a falvak szaporodását. A kis területeken folytatott magángazdálkodás általánossá lesz. Az amugy is fejletlen technikájú családközösségi gazdálkodást a pénzhiány következtében, egy még kezdetlegesebb termelő eszközökkel dolgozó mezőgazdálkodás váltja fel. Hogy milyen primitívek a jugoszláv parasztság termelőeszközei, megmutatja talán az a nem régi keletű statisztika, mely szerint a használatban levő 100 darab vaskéreg Szerbiában 100,

Boszniában 774, Montenegróban 863, Délszerbiában 1062, Hercegovinában pedig 5273 faeke jut. A modern szerszámok hiányán kívül azonban még az egész élő és holt inventár hiányával is számolni kell. A nagy családközösségből kiszakított kisebb családok eredményes gazdálkodásához ház- és mellékhelyiségek, valamint állatok kellenek, s ezek hiánya súlyos gondokkal terheli a parasztságot.

A kezdetlegességből csak a pénzen vásárolt modernebb eszközök jelentenek szabadulást. Ezért a készpénzszükséglet állandóan növekszik, mert a még fejletlen közvetítő szervekkel rendelkező külföldi ipar nem hitelez az ismeretlen vidék ismeretlen parasztjainak és kiskereskedőinek. A pénzgazdálkodásra való áttéréssel párhuzamosan kifejlődő adórendszer elveszi a paraszt évi terméstöbbletének pénzben kifejezett ellenértékét, s ezért a beruházásokhoz szükséges pénzt csak kölcsönök útján lehet előteremteni. A nagy kölcsönkereslet viszont magasra emeli a kamatlábat s kitermeli a kapitalizmus előhírnökét: az uzoratókét. Az uzoratóke pusztításáról szólunk már ezen a helyen, most csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a parasztság máig ma sem szabadult fel teljesen alóla. A Jelzálog- és más bankok által folyósított olcsóbb kölcsönök könnyítettek ugyan a helyzetet, de végleges orvoslásra ezidőszert még nem került sor. A paraszt ma is teli váltókkal és kötelezvényekkel s a hitelen keresztül történő kihasználás legjobb objektuma.

A kihasználás e formája s a kereskedelmi tőke egyes tulkapásai ellen a szerb kisparasztság a mult század végén és századunk elején földműves-szövetkezetekben tömörülve fejtett ki ellenállást. S ha a szövetkezetek működése nem is volt hatásos és célravezető, az akció szívóssága az elmúlt 50 esztendő gazdasági fejlődéstörténetére bizonyos értelemben mégis rányomta a bélyegét. Visszatükrözte a kisbirtokos parasztság ama kétségbeesett birkózását, amit a kapitalizmus előhírnökével, az uzoratókéval folytatott. Bizonyos fenntartással ez a küzdelem osztályharcnak is nevezhető.

Kezdetben a szerb földműves-szövetkezeti ideológusok is erősen hittek a kapitalizmus végleges legyőzésében. A cél: szövetkezetek sűrű hálózatával lassan összekötni a kisparasztokat és egymás segítéssel önállósulni a tőke befolyásától; megszüntetni a kereskedelmi és ipari tőke befolyását a parasztság körében és az egész országban megvalósítani a kooperációt, létrehozni a termelt javak igazságos elosztását és végleg megszüntetni minden szociális igazságtalanságot. A napi politikától való távolmaradás a pártatlanság és politikamentesség illúzióját keltette a szövetkezeti tagokban, mert a századvégi relativ gazdasági egyensúly rövid periódusában úgy látszott, hogy maga a gazdasági harc is boldogulást hozhat a parasztságnak. *Fourier, Owen, Louis Blanc* és más szövetkezeti ideológusok után, a szerb földműves-szövetkezetek vezetői is mozgalmuk megerősödésétől várták a társadalmi ellentétek békés felszámolását.

Nem számítottak azonban a tőkés társadalmi rend alapvető törvényeivel. Számításon kívül hagyták a tőkeakkumuláció törvényét. Elsősorban a kereskedelmi tőke ellen léptek fel, míg az ipari tőkét békében hagyták. A napi politikai élettől elkülönülve, nem vették észre a polgárság mind sikeresebb politikai térhódításait. Vak szenvedéllyel ismételték a szövetkezetek kollektív mivoltát és nem vették számításba, hogy a tőkés összefüggések keretében létesült szövetkezet maga is tőkés vállalkozás, amelynek hatáskörét a tőkés társadalmi rend keretei szabályozzák. Ezért azután később, amikor a szerb polgárság a politikai hatalom tényleges birtokába lépett, bankjai által könnyen maga

alá gyűrte az egész szövetkezeti mozgalmat. A háború utáni évek politikai gyakorlata is súlyos csapást mért a szövetkezeti pártatlanságra: a szövetkezetek szerepe Orosz- és Olaszországban, a világnézetek két szélsőségén megmutatták, mennyire nem független egy gazdasági mozgalom sem a politikától.

A tőkés rend törvényeinek a falun való érvényesülése mindazonáltal nem akart megszűnni. A pénzgazdálkodás kiszélesedése osztálydiferenciálódást váltott ki az „egységes parasztságban”: kialakult a közép- és kis-birtokos-osztály, valamint a földnélküli napszámosok osztálya. A falu külső képe is megváltozott. Több lett a viskó, mint a ház. Valamikor az ember az újjain megszámlolhatta, hogy a faluban hány családnak nincs meg a szántáshoz szükséges pár ökre, ma már ugyanígy lehet megszámlolni, hány családnak van. A városi ismeretség is szerepet kezd játszani a parasztok életében. A falvak lakói mind többet járnak be a városba, a bankba, — mindenki a maga dolga miatt, a gazdagabb, hogy betétet vigyen be, a szegény hogy váltóját rendezze. A tenyérnyi földcskéjéhez görcsösen ragaszkodó kisparaszt a minimum alá süllyeszti önmaga és családja életszínvonalát, csak hogy a városi kétkézi munkás átkos sorsát elkerülje. Ez azonban mind kevesebbnek és kevesebbnek sikerült: a bankok által letarolt mezőgazdaság a minimális életszínvonalat sem képes már a legtöbb paraszt számára biztosítani. Ezt a folyamatot a háború után beállott agrárválság erősen fokozza és a szövetkezeti mozgalom még inkább a bankok befolyása alá kerül. Lassanként kiviláglik, hogy amint a szakszervezetek a munkáságnak, ugyanúgy a szövetkezetek sem nyújthatnak a parasztságnak végleges orvoslást gazdasági természetű sérelmeikre. Az osztálymegosztást egyik sem képes megállítani: hiszen mindkettő épp annak következményeképpen lép fel.

Téves volna azonban ezért azt gondolni, hogy úgy a szakszervezetek, mint a szövetkezetek nem rendelkeznek pozitív értékekkel, mert ha tőkés vállalkozás a szövetkezet, kollektív jellegével mégis sokban különbözik a szokásos tőkés vállalkozásoktól. Mint a csekély gazdasági erejű kisemberek alakulata híven visszatükrözi azok érdekeit. A modern idők gazdasági lejtőjén lefelé csúszó egzisztenciák mind gyorsabban közelednek ahhoz az osztályhoz, amelynek munkaerején kívül semmi eladni valója. Ez a felismerés váltja ki az előre mozgó erők aktivitását a szövetkezeti mozgalmon belül, melyek az orosz és olasz példákön okulva, a szövetkezeteket a dolgozó parasztság osztályeszközévé akarják tenni. Pozitív oldalait felhasználva, a tagokban szolidaritást, fegyelmet, érdekközösségi tudatot fejlesztenek, s termékeny doktrínák befogadására készítik elő. Természetes, hogy a befészkelődött reformista törekvés félti pozícióit s ez a körülmény hosszú ideológiai vitákra ad alkalmat. A jelen pillanatban a haladó erők aktivitása mindenütt nyilvánvaló.

*

Külön kell megemlékeznünk arról a pár hónapos gazdasági parasztmozgalomról, amely a jugoszláv közvélemény előtt *Gospodarska Slova* (Gazdasági Összefogás) néven ismeretes. Ez a nagyméretű szövetkezeti mozgalom a körülményekhez képest igazán csodálatos gyorsasággal fejlődött, imponáns aktivitása mozgásba hozta az északi területek majdnem egész parasztságát.

A mozgalom tulajdonképpen Horvátországból indult ki. Létrejöttének és sikereinek oka nem magyarázható tisztán gazdasági motívumokkal, bár ezek is hatalmas szerepet visznek.

A háború utáni agrárválság Jugoszláviát is súlyosan érintette, mivel Jugoszlávia a világgazdaságban csak mint mezőgazdasági cikkek termelője jön számításba. Ennek a válságnak a következményei sok okból leginkább a kis- és középparasztot sújtották és termékeik elértéktelenedésének formájában jelentkeztek. Így a paraszt aratás után termékei értékesítésekor csak annyi pénzhez jutott, hogy adó- és esetleg kamatfizetést eszközölhetett, míg a napról-napra emelkedő adók és mind szigorúbb adórendszer a lehető legsúlyosabb helyzetbe sodorták. Ezeket a terheket még a normális jövedelmeiktől megfosztott városi önkormányzatok az u. n. fogyasztási adók bevezetésével növelték, végül az exportőrök lelketlen spekulációja járult hozzá a parasztság pauperizálásához.

A parasztság kezdetben csak az árak alacsony nivójában kereste magyarázatát gazdasági nyomorának s ezért főleg a kereskedőkkel ütközött össze. A bel- és külföldi árnívó differenciájára spekuláló exportőr lett a paraszt elégedetlenségének első céltáblája. A szervezettséggel, szakismerettel s főleg hatalmas tőkével rendelkező, s bankok segítségére támaszkodó kereskedők nagy hasznot húztak abból a tényből, hogy a paraszt aratáskor tömegesen kínálja fel termékeit s így a nagy kínálattal lerontja az amugy is rossz árakat. A hatalmas mennyiségű árut a pénzzel rendelkező kereskedelmi tőke megvásárolta és beraktározta, hogy tavaszkor, amikor az árak már 30-40 százalékkal emelkedtek, újból a piacra vigye és a magasabb árakon eladja. A logikus következtetés tehát az volt, hogy a kínálatot a parasztság részéről valamiképpen szervezni kell. Ez a felismerés vezetett a *Gospodarska Sloga* megalapítására is.

Az állatkvitelben is igen kedvezett a helyzet a kivitelező kereskedőknek. Az állatok és állati termékek az utóbbi időkben, a spekuláció fokozottsága miatt, hihetetlenül olcsó áron keltek el, míg a másik oldalon néha egy vagon sertésnél 30-40.000 dináros hasznot eredményeztek. Hogy milyen raffináltak voltak a spekuláció eszközei az árak mesterséges csökkentésére, megmutatja az a mindennapos gyakorlat, amelyet Szlavonia egyes vidékein a bevásárlók bevezettek. A tojás vásárlásnál pl. kitaláltak egy bizonyos átmérőjű karikát s amelyik tojás ezen a karikán keresztül ment, olcsóbbnak és értéktelenebbnek számított, mint a karikánál nagyobb tojások. Természetes, hogy a karika méreteit a bevásárlók önkényesen szabták meg és így a tojások 80 százalékát, mint kisebbet mélyen a normális ár alatt vették át.

Ezeket a bajokat más speciális, a rendszerrel adódó bajok fokozták. A városi fogyasztási adó előzetes behajtása, tekintet nélkül arra, hogy a bevitt árú elkel-e vagy sem, a fogyasztási adók aránytalansága és a városi u. n. helypénz magassága, stb.

Ha ezekhez még hozzávesszük a munkanélküliség miatt leromlott bérek felemeléséért indított földmunkás-sztrájkokat, készen vagyunk a *Gospodarska Sloga* mozgalmat kiváltó gazdasági erők elsorolásával.

Ezekhez az erökhöz azonban más, politikai természetű erők társultak, sőt azt is mondhatnánk, hogy ezek a politikai erők adtak tulajdonképpen lendületet a gazdasági mozgalomnak.

Az 1935. év május 5-i parlamenti és az 1936 őszi községi választásokon győzelmet arató horvát parasztpárt politikai taktikából nem vesz részt a parlament törvényhozó munkájában, de ugyanakkor a horvát parasztság szervezésére veti magát. Hogy a fent elsorolt eröket saját politikai céljainak szolgálatába állithassa, s hogy a parasztságot is állandó készenlétbe tarthassa, létrehívott egy nagyszabású gazdasági mozgal-

mat. Az ország északi részein minden faluban „Gospodarska Sloga“ gazdasági-, kultur- és önszegélyző szövetkezet címen a horvát parasztpárt központi irányítása mellett, fiókokat létesített, amelyek a párt intencióit hivatottak végrehajtani.

A mozgalom eddigi eredményeiről nehéz beszámolni. Mindenesere bizonyos, hogy egyes vidékeken sikeres harcot vivott az exportőrökkel és a városi önkormányzatokkal. Ma már vámkedvezményekért is harcol. Fontosnak mondható azonban a paraszt- és népgazdálkodás tanulmányozására indított kezdeményezése. Remélhető, hogy ezuton már a közeljövőben a paraszt gazdasági és szociális helyzetét ismertető, értékes adatok birtokában leszünk. Ezenkívül falusi könyvtárak alapítását célzó tevékenykedése, általános kultur munkája, stb. érdemel említést.

A mozgalom még nem juttatta kifejezésre tényleges programját. A programban igen sok a divatos mindenkin-segíteni-akarás. Kereteiben úgy a haladó, mint a regresszív erők ténykedése észlelhető, s míg az utóbbiak német mintára vezérkultuszt táplálnak céljaik megvalósítása érdekében, addig a haladó erők igyekeznek a „Gospodarska Slogat“ a parasztság fegyverévé tenni.

FORBÁTH IMRE: VONATOK BALLADÁJA

*Vonatokon utaztam sok állomáson át s dübörgő hidakon
távíródrótok suttozták fülembe röpke szerelmüket
hegyek — alvó titánok — között
kiknek hűvös homlokára kócos barna felhők hullanak:
repülnek vijjogva a vonatok, mint fészküket kereső sasok
mükben fölriadva tótágast állanak a fák*

*Szemaforok zöld és piros nyálat köpnek szemükbe
fergetegek cibálják füstös üstökük
s hol a láthatáron égnek félelmetes tüzek
delejes viharban futnak ők a villámok sárga nyilai elől —
árnyékuk hamar megfürdik számos vizekben
sok bolond szikra táncol az éjszakában
sok eső csapkodja a vagonok ablakát
tejuveges lámpákból lidérces fények sápadt ezüstje csorog
idegenek között ó sokszor ültem én
kiknek bozontos szemöldöke alól rajzanak a baljóslatú álmok*

*itt-ott megállanak dohogva a vonatok
óriási állomások boltozatai alatt
türelmetlenül füttyentve megferesztik forró vizükkel a síneket
majd prüszkölve loholnak tovább!*

*hideglelés, zöld holdak alatt
tájékok bukdácsólnak hülyén, mint bogáncsok a szteppék szelében
vagy a nap guruló rumoshordója fröcsköli rájuk sárga levét —
de a vonatok szépek! szép a távolságok delíriuma!
szép vadul átrobogni bamba határok kordonain!
s utazni, messzire... Kelet felé!*

KULTURKRÓNIKA

DÓZSA GYÖRGY UNOKÁJA ÉS A HÉJA NÁSZ

A csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetségének legutolsó kongresszusán (1936 december) a jobboldali diákfrakció elfogadtatott az elnökséggel egy Révész Béla elleni tiltakozást. A tiltakozásban arról van szó, hogy a diákság elitéli Révész Béla szlovenszkói felolvasó körutját és legújabb Ady-könyvét (...s *lehullunk az őszi avaron*, Prager-Verlag, Prága 1936), ahol az Ady-Léda viszonyt újabb, az eddigieknél intimebb adatok, levelek és naplójegyzetek tömegével tárgyalja. A tiltakozás alapja a szokásos erkölcsi puritantizmus a férfi-nő viszony kérdésében s ez nem is meglepő. A meglepő tiltakozás célja, mely szerint megengedhetetlen, hogy az Ady-Léda viszony feltárásával Adyra kétes, emberileg kompromittáló világitás essék. A történelem iróniája, hogy Adyt ma már védelmükbe veszik azok, akik valaha támadták. Mi történt? A jobboldali diákság mentalitása alakult az Ady-hagyaték szelleméhez vagy Ady szellemét hamisították bizonyos rétegek igényeihez? Igazságnak elég volna az olyan általánosság is, hogy nyilvánvalóan Ady hamisításról van szó. De figyeljük meg pontosabban a részleteket.

A jobboldali diákság jelen esetben Ady emberi kompromittálása ellen tiltakozik. Viszont Révész újabb dokumentumainak közlését éppen az tette lehetővé, hogy ma már sem Adyt, sem Diósi Ödönét emberileg nem érinti, nem kompromittálhatja annak a puritanizmusnak ítélkezése, mely, ha valahol, úgy éppen a férfi-nő kérdésben mér kétféle mértékkel. Mivel tehát Ady emberi kompromittálásáról ma már nem lehet szó, a tiltakozók emel szót tulajdonképpen *saját* kompromittálása ellen, mert Ady (nem fontos, hogy melyik) életideál lett, zászló, mire esküdni kell s ügyelni, hogy be ne piszkolódják. Hisz' csak abban a vonatkozásban időszerű felvetni az emberség kompromittálásának kérdését a halott költővel kapcsolatban, amennyiben saját szellemünkről, emberségünkről és elveinkről van szó, miután életműve tudatunkba szívódott fel.

Jó lenne tudni, mi és hogyan szívódott fel az Ady-örökségből a kisebbségi jobboldali diákság tudatába, eszmevilágába, jó lenne ismerni azt az Ady-eszményiséget, melynek tisztaságát őrzik az egész, a teljes Adyval szemben. Sajnos erről sem az említett tiltakozás, sem más tanulmány nem tájékoztat. De segít a logika s a helyzetismeret.

Az Ady-örökségben a szociális-társadalmi-nemzeti és személyes, főleg férfi-nő problémakomplexum teszi ki kettősségével a hagyaték egészét. A hagyaték sokszor polárisan ellentétes, sokszor egymást kiegészítő s kiegyensúlyozó felosztódása ez, mondjuk a „Dózsa György unokája“ és a „Héja nász“ sűrített és összevont problémái és szimbólumai köré. Révész Béla könyvében és előadásaiban a hagyaték második felét, a férfi-nő komplexum kérdéseit elemzi és magyarázza újabb bizonyítékok alapján az Ady-hagyaték érzés és eszme körében. Ha ez ellen tiltakozik a jobboldali diákság, féltvén Ady emberi kompromittálását, akkor félti az eszme kör másik felének Adyját, a szociálisan érző, a klsnemesien forradalmi Adyt azzal az Adyval szemben, akit Révész kolportál most esettiségeivel. Az Ady-örökség harmadik formájáról nem lehet szó. A szimbólumok nyelvén szólva: a kisebbségi jobboldali diákság védi Dózsa György unokáját a Héja násszal szemben. Az idő iróniája, illetve e til-

takozás ellentmondása és a tiltakozók tájékozatlansága így lesz teljes és nyilvánvaló. Néhány évvel ezelőtt még Szlovenszón ugyancsak tartotta nemzedékem hátát a szociálisan, kismemesien forradalmi Adyért. Néhány évvel ezelőtt Dózsa György unokájának a nevét és stigmáit aggatták ránk s most jobboldali elemek tiltakoznak az Ady-örökség tematikai arányainak megbontása ellen, egy olyan Ady érdekében, akinek nemi problematikája kispolgárian és filiszterien problémátlan kell legyen, illetőleg, akinek ilyen problémái ne is legyenek. De az Ady-örökségben a arányokat csak a Dózsa György unokája javára lehet a tiltakozás alapján megbontani. Más nem lehet akarni — csak az örökség szociális tartalma második felének meghamisítása árán. Ennek a manifesztációs komplexumnak konkrét haszna (vagy a manifesztálók szempontjából konkrét veszélye), hogy dilemma elé állítja a jobboldali diákságot Szlovenszón, melyből csak két megoldás árán lehet kijutni. Vagy vállalja Dózsa György unokáját Révész Béla Lédakomplexumával szemben, vagy meghamisítja az örökség második felét s ezt védi Révészszel szemben.

Be kell vallani: e tiltakozás nemcsak készületlenül, de kellemetlenül is érintette úgy a haladó diáktábort, mint a szélesebb haladó közvéleményt. A haladó sajtó és irodalomkritika nem használta ki a tiltakozás jobboldalt kompromittáló ellentmondásait, nem kényszerítette a tiltakozásból következő dilemma egyik vagy másik megoldására a manifesztáló csoportot. Csupán az a felszólalás hangzott el, hogy a jelenlevő diák delegátusok közül hányan ismerik Révész új Ady-könyvét. Talán kényes is a kérdésben tovább menni, mert már Révész Béla szlovenszói felolvasó körútja elején felvetődött haladó körökben itt-ott — bár határozott megfogalmazására hiányzott a bátorság —, hogy Révész újabb előadásai zavart okoznak az Ady-hagyaték társadalmi-funkcionális vonatkozásaiban. Mert, ha valahol, úgy elsősorban a szlovenszói kisebbségben pozitív, haladást és kulturát megtartó funkciója van az Ady-örökségnek, illetőleg az örökség egyik részének. Vajjon melyik részének? Vázzuk föl kialakulása szempontjából az Ady-hagyaték társadalmi-funkcionális kérdését.

Mindenekelőtt elvi-világnézeti kérdést kell leszögezni. Révész Béla munkája az objektív irodalomtörténeti kutatás szempontjából kívánatos és becslendő. Az Ady-kép mindenestre objektivebb lesz az új dokumentumok feltárásával, illetve az új dokumentumok lehetővé teszik egy újabb és objektivebb Ady-kép kirajzolását. Az empiria azonban önmagában még nem vezet a dolgok lényegére. A dokumentumokkal egyenlő jelentőségű, hogy milyen összefüggésekbe hozom az empirikus anyagot, illetve mennyiben ismerem fel összefüggéseit. Mert a még oly' teljes objektívációra törekvő irodalomtörténeti kutatás sem lehet öncél, hisz' az írónak halála után mindig van szubjektív azaz funkcionális szerepe, nevezetesen, hogy hogyan hat, mi építődik be hatásából, eszme- és érzésvilágából a következő nemzedékek tudatába. Az irodalomtörténeti kutatás értéke és célja nem önmaga: célja és értéke csak a hagyaték funkcionális szerepével kapcsolatban lehet. A továbbiak konklúzióját előlegezve: Révész Béla új kísérlete az előbb felhozott szempontból nem szerencsés.

Ha valaki szellemi életünk kialakulására a kulturális örökség szempontjából vet pillantást, akkor kiderül, hogy az Ady-hagyaték egyik legpozitívabb kulturahagyományunk. Ady emlőiből szívta — szól a régi, szinte már banalitásnak tetsző fogalmazás — nemzedékünk átértékelt nemzeti és szociális tudatát, mikor helyzetünk ködei foszladoztak megismeréseink előtt. Ady maga volt a szociális megismerés. De ha a kifelé min-

dig manifesztációra beállított és feldiszített nemzedéktudat uccai frontját elhagyod, ha behatolsz a nemzedék belsősegeibe, ha nemcsak nemzedéket, de emberséget is keresel, akkor különös dolgokat tudsz meg az Ady-örökségről, olyasmit, amiről az uccai frontra néző kiugrókon és erkélyeken nem beszélnek. E nemzedék jó része nem a kismemesien forradalmi Adyval, nem Dózsa György unokájával találkozott legelőször, hanem a Héja nász Adyjával. A Lédakomplexumban otthonosabban mozgott, mint a magyar jakobinus gondolat és érzéskörében. Ady nem volt ismeretlen a kisebbség bizonyos rétegei előtt nemzedékünk jelentkezése idején. Adyt nem mi fedeztük fel, másodkézből jutott el hozzánk közvetlen közelünkéből, a fulmináns idegzetű polgári, véletlenül vagy szükségyszerűséggel magyar-zsidó szalonokból, nagyobb részét női közvetítéssel, a férfi-nő Ady-Léda igényű formáiban, az igazi hiján magunk alkotta Ady-Léda-paródiák formájában. Talán nagyon éles és kényes, de szociológiai lag hiteles az a megállapítás, hogy a gerincagyak forradalmán, a Héja násszal jutott hozzánk Dózsa György unokája. Saját pátriánkban (és hol nem minden magyar nyelvterületen?) — mely arról volt nevezetes, hogy sokáig innen indult Szlovenszékön minden jelentős nemzedéki megmutatkozást, ahol a legnagyobb szenvedéllyel sorakoztunk fel Dózsa mezei hadaiként, nemzedéknyi munkavállalásra, ahol éppen ezért vérrel ütötték homlokunkra a Dózsa György unokái bélyegét — Adyt a vidéki Bovarynek mutatták meg in statu nascente nemzedékemnek. Tőlük hallottunk először Ady-verseket, Léda-dalokat. Sokáig szokás volt Léda-verssel formát és stílust adni a nagyon is átlátszó célzatú és érdekű férfi-nő helyzeteknek. Ha a Léda-versek zsoltárok voltak a szalonokban akkortájt, úgy Balázs Béla és Karin Michaelis *Tul a testen* című könyve volt az az írás, melynek motivációja a Léda-komplexummal párhuzamos.

Először akkor kezdtünk eszmélni Ady teljességére, amikor Ignóus *Versbe lépni tilos* címen szembefordult ezzel a szertelenkedéssel. Ugyancsak Ady-nemzedékéből mondotta valaki, hogy az Ady-értés feltétele az, hogy az illető kissé maga is Ady legyen. Homályos sejtetése ez az Ady-örökség funkcionális feltételeinek. Ady hagyatékának funkcionális lehetőségei egybeesnek lírája kialakulásának társadalmi és emberi feltételeivel. Kismemesi, feudális vágású, vidéki karakán magyar világból jön és nekiszalad a polgárosuló Magyarországnak, jobban mondva a gazdagodása, duzzadása teljében levő különös zsidó-magyar polgári világnak. A karakán magyar világ fia előtt Oradeán izgató lehetőségek tárulkoznak. Az egész Ady-irodalomban a legpompásabb és a legfontosabb sorok *Böloni György* tolla alól kerültek ki, amikor megírta a „Hétszilvafa árnyékának“ determinánsait Ady szellemiségében. De ki beszélt ugyanugy az oradeai életről? Oradeáról? Arról a városról, mely a háború előtti magyar-zsidó polgárosulás pompásabb hossz- és keresztmetszete, mint akár Budapest? Amíg ezt el nem végzi valaki, addig az Ady-hagyaték egyik fele, a Léda-komplexumban a végső csúcson jelentkező polgári világ szerepe, hatása magyarázatlan Ady kiformalódásában. Révész dokumentum feltárása is várja ezt a háttérbeli kiegészítést.

Az én maroknyi szlovenszékői nemzedékem növéseinek is hasonló a társadalmi erőtere. Nagyrészt paraszti gyökerek és út a polgárosulás felé. Csakhogy, míg Ady a fulmináns, megejtően és kéjjel ideges polgári világgal érintkező a legszebb formákban reagálta le e helyzet érzés- és tudatvilágát, addig felénk már ez az Ady alkotta irodalmi és művészeti maximumig kihuzott érzés és tudatkomplexumokkal telített világ nyújtotta ki a kezét. Viszont etnográfiai és szociográfiai mozgalmi lekööttségeink résen álltak. Így vált lehetővé az Ady-örökség funkcioná-

lis szempontból való szelektálása. Természetesen a nemzedék távolság s a kisebbségi helyzet is pozitíven hatott. Helyes tehát, ha Révész Béla feltárja az előbb említett világ rejtett részleteit, tőlünk azonban idegeknek maradnak révületei és hangulatai az olyan élet- és világ érzésnek, melynek élelve annyit élvezni az életből, amennyit csak lehet; idegen tőlünk az öncéltól és attitűdből való asszonyszeretés és az inflagranti. A polgári világ erkölcsiségét kritikailag kezeljük. Megértjük, de nem ige- neljük. De tudjuk azt is, hogy a kritika attitűd nem elég. Ha saját életünk a szociális etika nem önti új formába (és sokan még nem tették meg ezt a strukturális önátépítést) csak szabadosság az, amit szabad- ságnak hiszünk a polgári erkölcsiség alól szabadulván.

Valóságos és szellemi honfoglalás volt, mikor birtokunkba vettük s azóta is valljuk az Ady-örökség második felét, amit a szalonok már csak nem betemettek.

Révész Béla új könyve és előadás körutja nyomán új „Ady-hullám“ öntötte el Szlovenszkót. Am, ha közelebbről nézzük: ez az új hullám a gerincagyak hullámozása, mesterséggel szitva, üzleti alapon. A gerinc- agyak vitték s adták az előadások hatását tovább. Így elferdültek az Ady-hagyaték funkcionális proporciói. Léda-renaissance van itt és „Tul a testen“ paroxizmus hullámozik újra...

Kétségtelenül: Révész nagy barátját kitünően ismeri, de nem látta életmunkája funkcionális viszonyait a mai életben, pl. a kisebbség éle- tében. Beszélni kellett volna vele erről felolvasó körutja előtt. Nem ke- rült sor erre. Utólag küldjük tehát ezeket a szerény sorokat. Egy ki- sebbségi nemzedék Ady-igénye és eszményisége is elfér talán a most kö- zölt dokumentumok mellett.

Jócsik Lajos

A MAI NÉMET SZOCIOLÓGIA egyenlőtlen értékű kísérleteiben sok olyan irányzatnak fedezhetjük fel gyökereit, amik különösen az el- mult ötven év folyamán, a német történetet uralták. Raymond Aron most megjelent könyve (La sociologie allemande contemporaine. Paris) igen érdekes ebből a szempontból.

A „rendszeres szociológiával“ és a „történelmi szociológiával“ fog- lalkozó fejezetekben ismertetett elméletek természetesen nem egyenlő mértékben érdemlik meg a figyelmünket. Aronnak el kell ismernünk azt az érdemét, hogy nem igyekszik egyformán komolyan vétetni őket. Igen helyesen, bővebben kitér néhány fontos vitapontra: részletesen foglal- kozik például Tönnies elméleteivel. Tönnies híres megkülönböztetése a kö- zösség és társadalom (*Gemeinschaft und Gesellschaft*) között igen jelen- tős. Már benne felismerhetjük a német gondolkozásban oly messziről és mélyről jövő előszeretetét az organikus, a vitális, a tényleges iránt, a mesterséggel, a gépiessel, az ésszerűvel szemben. Már Cournot külön- séget állapított meg az élő szerv mintájára működő és a szervezett, me- chanizált emberi csoportok között. Tönnies csupán tudományos ragyo- gást és igazolást adott ennek az antitézisnek, amely ilyenmódon várat- lan utat tett meg. A modern világ elleni tiltakozás témáját különben számos német szociológus művében megtaláljuk — ha sokszor csak hallgatólagosan is. Az ilyen felfogásbeli ellenkezések gyakoriságuk mel- lett sem nélkülözik a tudományos érdekességet, nemcsak azért, mert számos jelentős tény fednek fel, hanem azért is, mert tévutjaik és poli- tikai alkalmazásuk megfigyelése igen tanulságos. Tudjuk, például, hogy a nemzeti szocializmus milyen ideológiai visszhangot adott a német kö- zösségnek, amit állítólag visszaállított, a racionalizmus és racionalizálás által bomlasztott és minden bűnnel terhes weimari társadalommal szem-

ben.

Alfred Weber művének egyik sarkalatos pontja: a civilizáció és a kultúra közötti ellentét, szintén figyelemreméltó. Ugyanazokat a titkos célokat, a sajátosnak, a különösnek, az elmulónak ugyanazt a keresését s a modern ipari társadalomnak ugyanazt a hallgatólagos bírálatát találjuk meg benne. Meglepetéssel ismerjük fel ezeknek a német tudósoknak a legkiválóbbjainál a *Lebensphilosophie*, az életfilozófiának új romantikus feltörését, általában a XX. század eleje óta a legkülönbözőbb formákban jelentkező irracionális felburjánzását. Ugy hisszük, hogy igen értékes lett volna ebben az irányban (a legújabb kor gazdasági és társadalmi tényeinek összességével kapcsolatban) megírni a német szociológia — szociológiáját.

Aron összefoglalása, elhatároltsága mellett, világos és igen éles az eszmék előadásában. Erzékeltetni, még amikor nem is tér külön ki rá, a Durkheim-féle és a német szociológia közötti ellentéteket, éppen abban, ami bennük közös: a pozitívizmusban, a tiszta tudomány igényében egyrészt, másrészt pedig spiritualizmusukban és egyidejűleg bölcsészeti és szociológia problémafelvetésükben. E szembeállítás jelentősége kézenfekvő. Magában a tudományban tapinthatjuk ki általa a francia „esprit” és a német „Geist” közötti különbséget, amiről annyi demagógikus és sovén értekezés jelent meg a Rajna két partján. Emellett megláthatjuk, hogy a különböző országokban született és fejlődött szociológiák hogyan válhatnak a szociológiai kutatás tárgyává, hogyan tanuskodnak az illető ország és tudósai sajátosságairól, erkölcsi és szellemi hagyományairól. Ezt nevezték a német szociológusok a „szociológia szociológiájának.”

A tudás-szociológia (Wissenssoziologie) megvitatásának szentelt fejezet az ausztró-marxisták (Max Adler), Lukács György és a „polgári marxista” Mannheim ismertetése mellett a szerző megjegyzéseit is tartalmazza. A 75. oldal jegyzetében figyelmeztet ugyan rá, hogy fejtegetéseiben csak a vulgármarxizmussal foglalkozik, mégis sajnálnunk kell Aron néhány tévedését. Aron tudja, hogy Marx és Engels az ideológiákról szóló elemzéseit (például a *Deutsche Ideologie*-ban) mennyivel összetettebbek, mint amit ő a „vulgármarxizmus” néven előad. Egyes megállapításai valóban elharmarkodottak, s reméljük, hogy a szerző művének ezt a fejezetét Marx, Engels és modern követőik által felvetett kérdések alaposabb megvitatásával kibővíti.

A Max Weberről szóló fejezet a könyv legmegragadóbb része, s ennek oka nemcsak Weber rendkívüli jelentőségében keresendő, hanem abban az előszeretettel is, amivel Aron őt tárgyalja. S ez annál inkább öröndetes, mivel M. W-t Németország határain kívül nem ismerik abban a mértékben, ahogy megérdemelné.

Max Weber műve ragyogó és árnyalt. Nála találjuk meg leginkább azokat a vonásokat, amik a legjobb német szociológusokat a francia pozitívizmus egyes gyengeségei felé emelik. Max Weber hajlékony, összetett, a tanulmányozott tárgyhoz idomuló módszere sok kérdésben inkább megközelíti a dialektikus felfogást, mint Durkheim elméleti dogmatizmusa. Más kérdésekben — például az elmélet és a gyakorlat közötti viszony idealista beállításában — annál jobban eltávolodik tőle.

Weber elméletének néhány oldala beható vizsgálatot kívánna: például a megismerés és az akarat, a „tudomány” és a „politika” abszolút elválasztása, amely szerint az embernek csak azt kell megvalósítania, amit a tudomány megvalósíthatónak mond. És még ennél is inkább a hiterkölc (Gesinnungsethik) és a felelősségerkölc (Verantwortungsethik) közötti antitézis. A hiterkölc alatt Weber azt a viselkedést érti,

amely csak a tisztaságon alapszik, a körülményekkel való kapcsolat nélkül. A felelősségerkölc: az az erkölcs, amely valóban irányítani akarja a világot, olyan értelemben, hogy legyőzhessük annak determinizmusát. Látjuk, hogy ez az ellentét mennyi valóságos konfliktust takar.

Max Weber szuggesztív ellenmondását csak a szigorúan dialektikus szellem haladhatja túl, úgy az elméletben, mint a gyakorlatban.

Aron elmondja, hogy maga Max Weber, aki pedig távolról elfogadta a politika rabságát, visszautasította azt mihelyt emberi méltóságát fenyegette. „Nem vállalta volna a vezető szerepét, hacsak azért nem, hogy a tömegeket az igazi értékek tisztelőjére nevelje. S kétségtelenül ezért maradt csak tudós.“ A szerző a Weber-féle politikai utópiáról a következő szép megállapítást teszi: „Megkülönböztetni, amit tudunk, attól, amit hiszünk, amit akarunk attól, ami van: mindez intellektüel aggályoskodás; Weber nem tudott nélküle élni, befolyása alatt viszont nem tudott cselekedni.“ A felismerés és a cselekvés régi vitája merül itten fel. Max Weber jelentős tudós és a tudományos szociológia sokat nyerhetne könyveinek figyelmes tanulmányozásából (különösen vallásszociológiai tanulmányaira és *Wirtschaft und Gesellschaft* című nagy művére gondolunk). Természetesen kritikai tanulmányozásra van szükség, mert végül is sok igazság van *B. Groethuyzen* megállapításában, aki Webert „heidelbergi ideális“-tának nevezi. Max Weber „Protestantismus und Kapitalismus“ című könyvét igen gyakran bírálták a mechanikus marxizmus felületes szempontjából. Weber a vallásos gondolatok szerepét hangsúlyozza ki a tőkésrend kialakulásában: a kálvinista, aki már a földön látni akarja isteni kiválasztottságának, az égi kegynek a jeleit, annak konkrét bizonyítékait igyekszik összegyűjteni sorsa köré. Vállalatát felvirágoztatni akarja. De a vallási törvény parancsa megtiltja, hogy az élvezetek és a fényűzés között pihenjen: újból befekteti pénzét, amit keresett s ez a gépezet, amit Weber részletesen elemez vezet, szerinte a tökefelhalmozódáshoz, a takarékoság aszkétikus kényszere folytán. Tehát Weber itten egy vallási ideológiának a gazdasági fejlődésre való befolyásának figyelemreméltó esetét világítja meg. Nem áll szándékunkban részletesen megvitatni ezt a történelmi levezetést. Fogadjuk el, hogy a kálvinista vallás valóban hatékony befolyást gyakorolt a nyugateurópai kapitalizmus fejlődésére a XVI. és XVIII. században. De innen kiindulva megjegyezzük, hogy Max Weber eredményei nem a dialektikus materializmus ellen irányulnak. Weber főképp a dogmatikus és elvont ál-történelmi materializmus ellen hadakozott, amely a történelmi tényeket kizárólag gazdasági okokkal magyarázza s más okot nem ismeri el. Valóban ez volt közkeletű felfogása Weber kortársainak, a háborúelőtti német szociáldemokrata ideológusoknak. Maga az a tény, hogy a történelem bizonyos eszmei és vallási irányzatoknak a gazdasági tényekre való hatását mutatja ki, nem áll ellentétben a dialektikus felfogással. De, természetesen, csak akkor fogadható el, ha a mechanikus gazdasági felfogással nem a még elhibázottabb idealista felfogást állítja szembe. A Weber által jelzett befolyásokat bele tudjuk illeszteni a történelem dialektikus-materialista vizsgálatába. Valóban helytállónak látjuk azt a megállapítást, hogy a már kialakult ideológiák, tehát a vallások is, sajátosan hatnak az emberek társadalmi életének különböző megjelenési formáira. Itten valamely kor és társadalom különböző rendű tény- és okkomplexusának egymásra való kölcsönös hatásának esetével állunk szemben: szerintünk természetesen a gazdasági és társadalmi tények játsszák a döntő szerepet. — Amint látható Aron kis könyve jelentékeny kérdéseket vet fel. Nyelve, sajnos, gyakran túl elvont, filozófikus, ami zavarja az olva-

sót, szempontjaival sem értünk mindig egyet. De olyan gazdag információs és eszmei anyagot tartalmaz, hogy a szerző jártasságát és alaposágát elkell ismernünk. (G. F.)

A SZAZ ÉVE HALOTT PUSKIN. Puskin Alexander Szergejevics olyan időben lépett elő irodalmi alkotásaival, amikor nagy szellemek számára nem volt hely Oroszországban. I. Sándor, majd I. Miklós uralkodása a politikai és kulturális regresszió nem szűnő fokozását jelentette. Mindaz, ami haladó gondolatnak számított, szkeptikus sötétenlátással burkolódzott önmagába, s amennyiben hangos szóval jelentkezett, eltiporta a cári államhatalom. És mégis ez a föld alá vagy számkivetésbe kényszerített eszmélkedés határozta meg a fiatal Puskin világszemléleti fejlődésének irányát.

A Napoleon ellen folytatott „hazafias háborúk“ közvetlen közelből ismertették meg az orosz nemesi fiatalság széles rétegeit a „művelt nyugattal“. Az évtizedes hadjáratok nyomán erjedésnek indult gazdasági élettel együtt forrongásba jött az oroszországi szellemiség is. A 18. századtól *Radiscsevet* meg a szabadkőmives páholyokat örökölte. A 19. század második tizedében már kifejezetten politikai és titkostársaságokat hívott életre. Az „Orosz Lovagok“, a „Megváltás vagy a haza hú fiainak Szövetsége“; később az „északi“ meg a „déli“ Titkos Társaságok és más szervezetek, egyrészt a felbomló hűbériség mélyén megszületett gondolatokat, másrészt a nyugati haladó irodalom közvetítésével behatolt jelszavakat szórták szét az értelmiség soraiban. Ez a jórészt szegénynemesi származású, de jellegzetesen kispolgári beállítottságú intelligencia Oroszország modern szellemű átalakítását tűzte ki feladatául. Nem alkottak mindenben egységes arcvonalat. A pétervári kereskedő rétegekkel érintkező mérsékelt szárny, melyhez *Rylyejev* költő, *Turgenyev* közigazda, *Trubeckoj* herceg és mások tartoztak, alkotmányos uton, a cárizmus megreformálásával gondolta céljait elérni. Az Ukrajnában állomásozó *Csernyigov* ezred radikális tisztikara, élén *Pjeszatelj* ezredessel meg *Apostol-Muravievvel*, a cár személye ellen fordult. Köztársasági programot állított fel. A jobbágyság forradalmi megszüntetését hirdette. Gyökeres földreformot készített elő. Egyszóval: a péterváriak zsirondista módra, a „déliek“ jakobinus módon akartak felszámolni az „ancien régime“-mel. A fennálló viszonyokkal azonban mindkét szárny ellenségesen helyezkedett szembe.

Mozgalmas idők voltak ezek. Ekkor készítették elő a dekabrista felkelést. Puskin széles felületen érintkezett a forradalmi áramlattal. Alig volt a pétervári dekabristák közt egy is, akihez személyes ismeretség ne fűzte volna. Ő maga azonban külön utakon haladt. Mint régi nemesi család sarja, korán állami szolgálatba lépett. De a cári udvari környezet kulturagyilkos légköre sem tarthatta fel irodalmi fejlődését. Kezdetben, az akkoriban divatos módon, francia nyelven verselgetett. Később Byron hatása alá került, akinek munkásságát, mint a pétervári külügyi hivatal alkalmazottja ex officio tanulmányozta. Mindez mind-megannyi állomást jelentett az orosz népvalóság felérése felé megtett útjában. 1820-ban alig húsz évvel egy versével magára vonta I. Sándor haragját. Kivételesen kiméletes elbánásnak kell betudnunk, hogy nem vetették börtönbe, mint annak idején *Radiscsevet*, ugyancsak a Szabadsághoz irt Ódájáért. Puskin büntetésből a besszarábiai kormányzósághoz helyezték át. Innen később *Voroncov* odesszai kormányzóhoz került attaséi minőségben. A viszonyok fojtogatóan nehezédtek rá. Ajkait már

ebben az időben is gyakran hagyta el a keserű kifakadás: „Az ördög találta ki, hogy Oroszországban szülessek, lélekkel és talentummal“. Anál csodálatosabb az a lendület, mellyel költészete az orosz haladó gondolat fejlődésével mindvégig lépést tudott tartani. Széleskörű levelezést folytat pétervári barátaival, akik közül nem egy volt tagja a titkos szervezeteknek. Miközben a dekabrista mozgalom idő előtti felkelésben robbant ki, a maga részéről ő is megtette az utat művészi alkotásának csúcsáig. Bizonyára nem véletlen, hogy az orosz nép minden fájó sebet bámulatos reálistussal, erővel és bátorsággal megelevenítő verses regénye, a *Jevgenij Onyegin* Gorkij szerint „az első orosz réalista regény“ éppen 1825-ben, a dekabrista felkelés esztendejében látott napvilágot.

Az Onyegin nem egyetlen nagyszerű műve. Puskin tolláról fáradhatatlanul ömlenek az örökszép költői, drámai, prózai és történelmi írások. Verseinek egész sora szolgál rá arra a jellemzésre, amit ő maga adott róluk: „olyanok, mint az orosz vudki; az arisztokráciának orrát csavarják, a muzsik megrészegedik tőlük“. Minden sorát a polgárság fejlődésével nekizsendülő humanista eszmélkedés hatja át. A jobbágyság sanyarú élete; az orosz viszonyok reménytelen visszamaradottsága; „szabadság“ utáni vágyakozás, amiért az értelmiség legjobbjai életüket is hajlandók voltak feláldozni.

Puskin alkotásainak legjava ugyanazon társadalmi gyökerekből fakad, melyekből Apostol-Muraviev „Katekizmusa“, Pjesztelj ezredes „Orosz Igazsága“ vagy Ryljev „Nalivajka vallomása“ és egyéb költeményei. Ő maga távolléte folytán nem vehetett részt a dekabrista felkelésben. Talán örült is ennek. Belsejében azonban azonosította magát a dekabrista törekvésekkel. Később kihívóan mondta szemébe I. Miklósnak: „Minden bizonnyal a felkelők közt lettem volna. Hála istennek, akkor nem voltam a fővárosban.“

A dekabrista lázadás leverése után elmélyülő regresszió légkörében Puskin nem maradhatott meg az elkezdett uton anélkül, hogy további üldözésnek ne tette volna ki magát. I. Miklós, a hirhedt „Harmadik Ügyosztály“ későbbi megteremtője, kérlelhetetlen szigorral látott hozzá minden haladó gondolat kiirtásához. Ha Puskin ennek ellenére is kegyelmet kaphatott és visszatérhetett Pétervárra, ugyanakkor, mikor a dekabristák legjavát kivégezték vagy a Bajkál tó vidékére száműzték, csak úgy történhetett, hogy bizonyos külsőségekben megalkudott a körülményekkel. Nem vivátozott a cézárnak az éljenzők seregével. Nem hallgatta el mindenkor különvéleményét. De nem is mondott meg mindent, ami agyát hevítette. Meghasonlott a környező világgal. Párttű volt. De továbbra is a cári udvari környezetben maradt.

Nem ő volt az egyetlen. A dekabrista értelmiség korábbi forradalmas optimizmusa mély sötétenlátásnak engedte át helyét. Csaadajevvel együtt az egész orosz értelmiség kishitüsködve tette fel a kérdést: „miért ébrednék fel?“ Puskinnal szemben azonban a hatalom urai még így is bizalmatlanok. Szigorú rendőri felügyelet alá helyezik. Minden lépését szemmel tartják. A hatóságok szemében ő mindvégig „a december 25.-i hős“, a „reformpárti“ maradt, aki „az orosz fiatalság élén áll...“ Nincsenek tekintettel mérhetetlen jelentőségére az orosz nyelv, irodalom és kultúra szempontjából. Nem ismerik fel, hogy irodalmi munkássága során megteremti az orosz irodalmi nyelvet, megnyitja az orosz réalista irodalom útját, a befejezetlenül maradt *Borisz Godunov*-ban megteremti a sokáig legjobb orosz történelmi drámát, s minden sorával maradandó értékeket teremt az orosz művelődés számára. Nem érzik át, hogy „az orosz irodalom Leonardo da Vincije“ ((Gorkij) mozog közöttük. Miköz-

ben hatalmas erőfeszítéssel halad a maga útján, intrikákat szőnek ellene, melyeknek végül is áldozatául esik.

Nehéz volna eldönteni, mennyiben szándékosan előkészített csapda volt az a párbaj, amelynek megvívására a fiatal *Dantes de Heeckeren* báróval, annak kihívó viselkedése folytán kényszerült. Annyi bizonyos, hogy Benkendorf csendőrfőnök, I. Miklós bizalmasa tudott a Puskin köré fonódó cselszövéstről. Módjában állt volna a párviadalt megakadályozni. Ha nem tette, csak azért volt, mert szívesen látta a gyűlölt ember pusztulását. A ma birtokunkban levő dokumentumok alapján nem kételkedhetünk abban, hogy Puskin haláláért az I. Miklós cárban megszemélyesült rendszer viseli a felelősséget. A kortársak közt nem hiányoztak azok, akik előre megfontolt gyilkosságnak tartották Puskin és Dantes párbaját. Temetésének körülményei valóban arra engednek következtetni, hogy sokan lélegzettek fel megkönnyebbülve a nagy költő halálhírére. Miközben az orosz nép tömegei vették körül a felravatalozott holttestét, Benkendorf titkos társaságok után szimatolt és nagy csendőrsztagokat helyezett el a szomszédos uccákban. A csendőrkiiséret akkor sem maradt el, mikor koporsóját a pszkovi kormányzóságban fekvő Mihajlovka községbe szállították, ahol egyébként felsőbb rendeletre „minden fölösleges ceremóniát“ megtiltottak. Az üldözés és a gyűlölet, mely egész életét megkeserítette, halála pillanatában sem hagyta el. De Puskin, a kor hatalmasainak ellenségeskedésétől nyomott légkörben is tudta, hogy eljön az az idő, „mikor Oroszország letépi láncait“, s százmilliók fogják magukénak vallani halhatatlan alkotásait. Ő maga írta meg a jós szavakat:

*Hirem bejárja majd a széles orosz földet,
Minden nyelven idézik egy nap nevemet.
A büszke szláv unoka, a finn, a tunguz,
Ki most még vad; s a kalmük,
Hű barátja a végtelen szteppének.*

Kovács Károly

AZ IRÓK ÉS OLVASMANYAIK. Közhalmi kitünő szerkesztésében és nemkülönben kitünő munkatársaik közreműködésével jelent meg *Könyvek könyve* címen egy módfelett érdekes és szándéka ellenére, ha magát az írói mesterséget nem is, de a mesterség gyakorlóit gyanusan dehonosztáló gyűjtemény. Miként 18 évvel ezelőtt, ez új sorozat alkalmából is vallomásra kérte fel a szerkesztő olvasmányaik felől a betű és a szellem prominenseit, érdeklődő kíváncsisággal tudakozódva azon művek iránt, amelyek világképük és eszményeik kialakulására, fejlődésére jelentős befolyással voltak és amelyek egyáltalán túlnóttek az u. n. „elővasandó könyvek“ vagy „kedves olvasmányok“ határain. Kár is tagadni, a szerkesztő nyilván úgy gondolta — és nagyon helyesen — e gyűjtemény, — garancia erre a munkatársak érdeklődési köre és az általuk oly szívesen vállalt hivatás, — például szolgálhat az avatatlanok ösztönzésére és termékeny okulására. Hisz az igényes olvasó, akinek a részére és példátmutató oktatására az ankét ebben a formában, a nagy nyilvánosság előtt megtartatott, ha nem is fuldoklik az alkotást megillető csodálat feneketlen illuziójában, de az intimitásoknak, műhelytitkoknak és egyéb eféle pokoli, vagy mondén boszorkányságoknak méltán kijáró érdeklődéssel fordul a titkok titka, a hatás, az alkotó és a mű hármas egységének e rejtélyes kapcsolatait feltáró kísérlet felé. Soha illuziótvesztőbb csalódás, mint e talpraesett vallomások olvasásakor! A legkétségbeejtőbb és legrejtélyesebb az egész dologban mégis az, hogy e vallomások magukért bár kevés kivétellel majd mind helytállanak, teljes

egészükben, tömegükben mégis siralmas képét mutatják a választadók érdeklődésének. Illetlenség-számba menne jogosan és nem is lenne eredményes, ha a válaszadó 173 író, művész és tudós vallomását egymástól elkülönítve vetnénk bírálat alá, éppen ebben az esetben, amidőn, hogy az ankét rendezőjét idézzük: „a könyvek kiválasztásában, e par excellence szabadnak tetsző szellemi tevékenységben (megmutathatjuk)... az olvasmányélmények egyéni motívumai mögött a kulturközösség kollektív kényszerét.“ Nos, a vallomásokat tartalmazó kötet végén feltüntetett olvasmánystatisztika tükrében furcsa alakzatban bontakozik ki ez a kulturközösség. A megemlézések és hivatkozások számaiból megtudhatjuk, hogy a Biblia ugyanannyi író eszményeinek kialakulására volt végzetes hatással, mint Jókai összegyűjtött, vagy részleges munkái. Sigmund Freud kevesebb pontozást ér el, mint Szabó Dezső, (ugyanannyit, mint Kosztolányi) és Marxnak az irányító hatása latbavetve egyenértékű Tamási Aronéval. Kant, Cervantes, Bergson, Byron, Lao-tse, Renan, folytassam-e tovább, népszerűség és hatásgyakorló képesség dolgában mélyen Márai alá süllyed, Cervantesra ugyanannyian hivatkoznak, mint Herczeg Ferencre, Gerhardt Hauptmannra ugyanannyian, mint Benedek Elekre. Móra Ferenc jóval népszerűbb az írói körökben (is) mint Kempis Tamás, Sophokles, Széchenyi vagy D. H. Lawrence. Molnár Ferenc Pascal, Széchenyi, Sophokles társaságában huzódik meg Nyirő József mögött, Kassák Engels, Darwin, Joyce, Ortega y Gasset, stb. előtt jó néhány fejhosszal vezet. Tormay Cecilre ugyanannyian hivatkoznak íróink, művészeink és tudósaink közül, mint Paul Valéryre, Villonra, Voltairere, Wagnerra, Rabelaisra, Rousseaura, Hegelre és Darwinra, Tovább is folytatnám e seregszemlét, ha nem lenne szégyelnivaló. Önkénytelenül is elementáris erőt nyer a nyugtalanság, idegesen keressük a pontozott hatásgyakorló nagy szellemek között Pósa bácsi, Courts-Mahler vagy Dekobra nevét. Hogy Gorkij Kós Károly, Chesterton pedig Tóth Árpád mögé kerül, azon már egyáltalán nem csodálkozunk. Hogy Kirkegaardot megelőzi Szekfű Gyula, Szabó Lőrinc pedig Stefan Georget, istenem, eféle figurák írói körökben a jelek szerint lehetségesek. A jelenlegi és a tizennyolc év előtti ankét eredményeit összehasonlítva is kitünő tanulságra nyílik alkalom. Goethe például az utolsó tizennyolc év alatt nyolc pont értéket veszített varázsából, aránylagosan ennek ötszörösét, mivel az elmúlt ankét 87 vallomástevője helyett ez esetben 173 nyilatkozott. Marx jelentős haladást ért el írói körökben, előzőleg még nem szerepelt a tiz leg többet forgatott szerző között, ezuttal sikerült neki magát 14 pontig felverekednie. Arany ázsiója emelkedett, Jókaié viszont esett. Móricz megduplázódott, Babits megháromszorozódott, Ady az élre került, Hegel öt ízben, nyilvánvalóan minden lében kanál írástudók részéről megemléttetik, viszont Petőfi öt pontot veszít. Boldog kor, melynek írói tisztálkodó gavallérok módjára ily rapszódikusán váltogathatják üdvösségük veszélyeztetése nélkül kedvenceiket és mestereiket. Bizony, ezen, illúziók rombolására oly alkalmas kötet, ha nem is bölcs és mély, de mindenesetre értékesen gyakorlati és kiábrándító tanulságot rejteget magában a szorgos buvár előtt, mégpedig: az író, ha könyvet vesz kezébe, itéletében és izlésében nem sokkal különb, mint egy átlagos, felületes olvasó. (*Remenyik Zsigmond*).

BŰCSŰ A „TANU“-TÓL. Folyóiratok általában ritkán múlnak ki természetes halállal; többnyire nem pontosan fogalmazott szándék hozta létre őket, a munkatársak nagyrésze alkalmi, a cikkek némelyike szintén és ebben a vázlatosan körülhatárolt alakulatban könnyen

megbillen az egyensúly, divergáló elképzelések hasítják ketté vagy anyagi okok fojtják meg a lapot. Németh László *Tanu*-ja ment volt ezektől a nehézségektől, nemcsak azért, mert önmagával kellett volna meghasonlania, ha a szerkesztők között tört volna ki ellentét — hiszen egymaga írta a lapot, — de azért is, mert előre megtervelt „program“-mal indult s ezt a maga módján meg is valósította.

Magyarországon kevés a komoly értelemben vett társadalom-politikus és így adódik, hogy más érdeklődésű emberek is társadalmi reformerekké lesznek, mert nem tudják tétlenül nézni a magyar élet kísérleties mozdulatlanságát, melyben generációk halnak és újra kikelnek, de a problémák megmaradnak (emlékezzünk csak *Laczkovics János* röpiratára *Martinovics* idejéből — *Ady* idézi, — *Ady* Endrére s a mai magyar ifjúságra: nem ugyanazok a kérdések aggasztják-e őket?). Így Németh is, a par excellence irodalmár lélek, menteni akar a közéletben, új magyar fiatalságot nevelni, acélozni. Maga írja a *Tanu* búcsú-számában, hogy áldozat ez, de kénytelen volt vele, mert „a rossz szellemi közérzet és a velejáró elsősegély nyújtó aggodalom“ ide szorította, mint lelkiismeretes embert. Akkor még ifjúi hev fűtötte, amikor a *Tanút* indította — írja, — s valami, már akkor is kiütköző egyéni alkat, amely nem engedte, hogy megférjen másokkal egy akolban és engedjen valamit a maga kemény elhatározottságából.

A *Tanu* ketős céllal indult; illetve az egyik csak eszköz volt a másik eléréséhez. A „helyzet-érzését veszített magyar szellemet“ akarta a kor égtájaihoz igazítani s önmagát állította oda külső hatásoknak, önmagán engedte át az európai szellemi és politikai valóság jelenségeit, hogy ebből termékeny megismeréseket csiholjon a magyar helyzet számára. És támadást indított, elkeseredett ütésekkel a vitális gócek ellen, a mohával belepett magyar közömbösséget akarta titkon, mélyről becsempeészett vegyszerekkel arra bírni, hogy az állásfoglalás-váladékot izzadjon ki magából. Önmagát mutata fel s mély életérzésekből akarta társadalompolitikai következtetésekre bírni a lomhán gondolkodó és reagáló magyar ifjúságot.

A kísérlet, sajnos, megbukott. A magyar fiatalok, akik eleinte Németh László szavaira úgy rezonáltak, hogy joggal várhatott tőlük megújulást és nagystilú reformokat, elsiklott, vállalkozásaik elvetéltek és Németh, aki pesszimizmusát dacos akarással igyekezett legyőzni, szomorúan mondja, hogy ott tart, ahol a *Tanu* előtt. „A magyar közösség szempontjából mindegy, hogy mit miért irok; beszéd éppoly kevésbé segít rajta, mint hallgatás; a történelem elrugja erre vagy arra, mint valami labdát, de szellemmel meghatni, belső törvények szerint irányítani nem tudom.“ Reformtervét politikai fogássá tették, melynek segítségével néhány készen és résen álló fiatal becsúszhatott az öregurak közé. Szavait ezer részletre boncolták, de nem érezték ki a nagy üzenetet: új erkölcsöt kíván itt valaki, aki tiszta kézzel és szép szándékkal, ha ugyan nagy adag naivitással is fordult a közélet kérdései felé.

A magyar fiatalság lényege megmutatkozott: egyrésze lézengő ritter, mint Németh László mondja, aki százpengős állás reményében tud szemponttalan és alkalmazkodó lenni, — a másik része pedig, azok, akik talán okulhattak volna Németh szavaiból, tőle magától kapják meg a bírálatot: „maguk mást se tesznek, csak felismernek, anélkül, hogy önmagukon változtatnának. Nem érzik, milyen erkölcstelen egy gondolat, amely csak a fejben virágzik“, — írja új szindarabjában. Igen ám, de lehet-e egy fiatalságtól, en masse, követelni, hogy egész élete áldozat legyen az új, etikus élet oltárán? A mai élet-berendezés korrumpál s aki

nem is óhajt egyebet, mint viszonylag nyugodt megélhetést, kis kultur-élményekkel borsozva-paprikázva, el kell hogy adja lelkét. A fiatalság hibás-e abban, hogy nyolcvan pengős állásért egész lelkét kíván a magyar közélet s hogy egyetlen szó, melyet vigyázatlanul ejtenek ki, életet változtat és egzisztenciát rombol? A pusztá vegetálás lehetősége azt követeli az emberektől, hogy erkölcsük, igaz énjük, hitük, mind-mind bujjon el úgy, hogy álmukban se legyenek kibeszélhető titkaik. Egyének megszökhetnek ebből a szorító karámból, a fiatalság, mint ilyen, nem.

Németh László minderre bizonytalán azt feleli, hogy persze a következősen haladó ismét azzal jön: megmondta mindezt előre. Téved. Mi nem tapsikolunk gyermekmódra, hogy úgye tudtuk, ránk kellett volna hallgatni. Az ilyen Németh-féle egyéni keresés nagy intellektuális élmény, melyet bizonyára mindnyájan átéltünk vele és Tanujával együtt. De amire ő is rájött, azt mi, bizony, láttuk: a mai élet a végletekig kettészakadt és ma a helyzet nem enged ennél elsődlegesebb kérdést: Igen-e, vagy sem. Allást kell foglalni, ha kautélaink is lennének. Az erkölcs diktálta ezt: ebben a mai harcban el kell jegyeznünk magunkat egyik oldallal. Szavunknak és különvéleményünknek keret kell. A tisztítás bévül történhet és a belső csoportosításnak mi sem áll útjában; vannak kategóriák, kellene az elméletet injekciózó vagy ujat terelő, továbbvivő emberek, de aki a közéletben él, az csak a kétfajta ruha egyikét hordhatja ma. Ezt tudjuk mi — az egyik oldalon — s a másikon Németh tud ujat hozni az elméletbe, tud keresni, tud felismerni. A kölcsönhatás meglehetne, ha a játék szabályait ő is kötelezőnek érezné és vallaná.

Nem örülünk annak, hogy a Tanuban kezdett, erkölcsöt beoltó szándék nem valósulhatott meg s nem elégtétel nekünk, ha a körülmények bennünket igazoltak, mert ez a jelenség csak újabb bizonyítéka annak, ami bennünket is aggaszt, ami bennünket is cselekedetre hajt, hogy az életnek mai formái előlik a lelkét, elpusztítják a testet. Nem igyekszünk csábító szirén-hívással magunkhoz csalogatni Némethet, már csak azért sem, mert Kurátor Zsófi az ilyen hónalj alá nyúlásra úgyis csak dacos magabazárkózással válaszolna. Eltesszük a Tanu számait, kicsit szomorúan, mert legtöbb cikke élményt jelentett nekünk s ez most megszűnik. Azt hiszem, beszélhetek a magyar fiatalság egy rétege nevében, ha azt írom, hogy mindig figyeltünk rá, hol tanított bennünket, hol ellenvéleményt váltott ki belőlünk, de mindig hatott ránk, állásfoglalásra kényszerített és megbecsülést követelt, ahogy megbecsülést követel az az elhatározottság, amellyel Németh beszünteti a Tanut. A bizonyos fokig néha felelőtlen apercu-írásmód félretételével oda kell hagynia a szubjektív élménynek ezt az intellektuális napló-szerűen adott követelését. Németh László visszavonul spóra-életébe, ahonnan életét és élményeit csak közvetve szűrheti majd kerekseget, egységet követelő alkotásba. Akárhogy is lesz, bennünket bensőleg érdekel Németh sorsa, annak számunkra is közvetíthető változásai. Nem fura helyzet: akik számára Némethnek csak elítélő szavai voltak, meg tudják becsülni az embert és hajlandók tanulni megállapításaiból, — hiszen soha sem vitták, hogy ha vannak ürességek ismeret- és életkép-vázlatukban, azt ki akarják tölteni s nem elégednek meg általánosságokkal. Nem gondolt-e arra Németh László, hogy ha „a faragatlan proli-gyermekekben van áhitat, hűség, szellemi tisztaság“, akkor tul rajtuk ott, amely ezeket a proli-gyermekeket egyesíti, meg lehet az az erkölcsi alap, az a szenvedélyes, becsületes, vállaló javítani-akarás, amit Németh annyira és szerinte olyan hiába keres? Si le grain ne meurt... a magnak meg

kell hálnia, hogy kalász legyen belőle s Németh nem tudhatja, hogy a Tanuban itt-ott elhullajtott mag hol talál olyan földre, amelyben megragadhat és kikelhet.
(Szabó Imre)

A SZLOVENSZKÓI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET TÁRSADALMI HÁTTERE. Nem ismerek ma művészeti ágat, amelyik, elszigeteltebb, árvaabb, kitaszítottabb, magábaszakadtabb volna, mint a szlovenszkói magyar képzőművészet. 1930-ban a *Prágai Magyar Hírlap* foglalkozott vele utoljára, egy meglehetősen szűk ankét keretében, megoldások, eredmények lehetőségének fölvetése nélkül, de mégis a kulturlelkiismeret becsületes, vagy helyesebben köteles hangján. Azóta a szlovenszkói magyar képzőművészet a művész legszűkebb magánügye lett. Elszigetelten vegetál. Saját akaratán kívül emigrált a váddal épült elefántcsont toronyba.

Az a magyar középosztály, amelyiknek első kötelessége volna ezt a hajótörött, jégtáblára szorult művészetet megmenteni, lelkiismeretfurdalás nélkül, a közömbösség legkiméletlenebb formájában fordul el tőle. Tájékozatlansága, de egyben parvenú gögje a Pestről importált giccs, a kiselejtezett salak, az általános magyar művészet elleni megnyilvánulások mecenásává teszi. Számos esetet ismerek, mikor ügynökök kihasználták a szlovenszkói magyar középosztály műveletlenségét, ami a kulturcentrumtól való elszakításának következménye. Képgyarmatnak tekintették Szlovenszkót. Jó, kizsákmányolható anyagnak az ujonnan keletkezett vásárló tipust. Szemet hunytak az áldozat, a szlovenszkói magyar képzőművészet sorsa fölött.

Még budapesti akadémiai növendék koromban szemtanuja voltam egy ilyen gyarmati „művészeti“ áru megrendelésnek, amikor a megrendelő kikötése — a giccses témákon kívül — egész rideg üzleti, reális számítással az volt, hogy a festők minél higabban, vékonyabban fessék a „képeket“, mert a határnál a vám súly után fizetendő. A szlovenszkói magyar középosztály ezt fizeti, „de ez pesti“ jelige alatt. Nem akarja elismerni, hogy evvel nem segíti a pesti magyar képzőművészetet és árt, erkölcsi és anyagi támogatásának teljes megvonásával a szlovenszkói magyar képzőművészetnek. Képzőművészetünk kifejlődési lehetőségeit meggátolja, provincializmusba szorítja az anyagi bojkottal. A meg nem értés, az erkölcsi támogatás, a mellé állás hiánya pedig a Szinyei-Merse tragédiák egész sorozatát hozhatja magával.

Az egyetlen vigasztaló reménysugár, amely itt él és élte művészt, a föltörekvő, kulturéhes szegény magyarok művészetet érteni-birni akaró érdeklődése. De osztályhelyzetük sem a megértés, sem a művészet éltetés lehetőségét nem adja meg nekik. Ennek a jószándékú, már evvel is pozitív közeledésnek, kétség kívül köze van ahhoz, hogy ma a képzőművészet mindinkább egy határozottabb szociális izzel telik meg. Nem akarom azt állítani, — téves is volna —, hogy a szociális tartalom új keletű dolog a képzőművészetben, de a modern képzőművészetben egyre határozottabban kezd dominálni, ez elvitathatatlan.

A szlovenszkói magyar képzőművészetben ez a szociális telítettség már félreérthetetlenül kimutatható. Lehet, hogy a saját érdekeit föl nem ismerő magyar középosztályt bizonyos fokig ez a domináló szociális tartalom is elriasztotta, elszigetelte, vagy legalább is közömbösségének, menekülésének gyáva igazolását adta.

Nem akarok itt és most ennek a szociális tartalomnak a létjogosultságáról bővebben polemizálni, de nem tudok úgy elsiklani fölötte, hogy meg ne kérdezzem: vajjon a művészetnek kötelessége elzárkózni

a társadalmi átalakulások, a haladás, az emberibb élet megteremtésének az előmozdításától? Azt hiszem nem akad gondolkodó ember, aki igenel felelne erre. Mint bántó valóságot mégis meg kell állapítani, hogy a szlovenszkói magyar középosztály közömbössége igenis, ennek az értetetlen ígésnek a realizálása.

Igy a szlovenszkói haladó magyar képzőművészetet kiebrudálta a magyar középosztály. Anyagilag és erkölcsileg, három faktorra maradt:

a) *a szegény magyarokra*; ez az osztály, ahogy már említettem, a kulturális, de tehetetlen két kézi munkás osztály. Kulturális nivójával a képzőművészetek megértéséhez még nem juthatott el. Mint mecénás gazdasági helyzeténél fogva tekintetbe nem jöhet.

b) *a zsidóságra*; szabadjon itt leszögezmem, hogy a legtávolabb áll tőlem az antiszemitizmus, de mint tény meg kell mondanom, hogy az a tehetős zsidó polgárság, amelyik mint mecénás számításba jön, kizárólag a fajilag hozzátartozó művészt támogatja. Ezt a Szlovenszkón rendezett kiállítások statisztikai kimutatásával igazolni tudom. Kivételnek számít itt természetesen a zsidóság haladó rétege. Ugyanugy kivétel az a szegény zsidóság is, amelyiknek társadalmi helyzete teljesen azonos a dolgozó, szegény magyarság helyzetével;

c) *az államra*; nincs pontos kimutatásom arról, hogy milyen összeggel támogatja a csehszlovák állam évente a magyar képzőművészetet. Ha azonban a Szlovenszkón rendezett kiállításokon történő hivatalos vásárlások összegét fölűntetném, mindenesetre szembeszökő volna az arány a történelmi országokban történt vásárlásokkal szemben.

Lőrincz Gyula

GAZDASÁGI KÉRDÉSEK

AZ ELMULT ÉV GAZDASÁGI MÉRLEGE

Nem szándékunk a tünetek számszerű összevetéséből, a jó és rossz összeméréséből mérleget készíteni. Ennél mélyebbre menőn azt akarjuk megvizsgálni, vajjon az elmúlt év strukturális változást hozott-e az előző évek válságával szemben? Vagyis: megváltozott-e a világgazdaság szerkezete a válság u. n. 1932-es mélypontja óta olyan értelemben, hogy tartós jólét kifejlődése várható a mai árutermelő gazdasági rend alapján?

A válságelőtti gazdasági rend alapja a biztos magántulajdon, az értékálló pénz volt, amellyel tulajdonosa szabadon rendelkezhetett. Államoktól alig korlátozva vándorolhatott a tőke, áru, arany egyik országból a másikba. A termelt javakat el lehetett adni, volt rájuk vevő. Állam nem avatkozott abba, ki mit termeljen, a tőkének mindig volt biztos kihelyezési lehetősége, megfelelő kamat mellett. A válság során viszont devizakorlátozások, clearingek, kontingentálások kötik meg az áru és a tőke szabad vándorlását (a munkavállalási nehézségekről, kivándorlásokról nem is szólva). Vagyonok felére csökkentek a pénzügyértékelések során, hitelezők nem rendelkezhetnek külföldön levő vagyonukkal és relatív túltermelés (fogyasztási képtelenség) akadályozza a termelőerők teljes üzemben való dolgozását. Ennek a sok rossznak elmulását és a régi liberális árutermelő rendszer visszatérését várják azok, akik kedvezően értékelik az elmúlt év gazdasági eseményeit, mindenekelőtt annak egyik legzajosabb eseményét: az őszi pénzügyértékeléseket.

A valutapolitikai földcsuszamlás óta eltelt négy hónap azonban csupán helyi és átmeneti jellegű javulásokat hozott s nem lényegbeli strukturális világgazdasági fellendülést. Igaz, hogy Svájcnak olyan turistaforgalma van, mint már régen nem, de ezeket a turistákat más országoktól vonta el a leértékelés révén olcsóbbá vált Svájc, vagyis az idegenforgalom világgazdasági szempontból nem változott. Igaz, hogy megélnékült Franciaországban a nagy áruházak forgalma, kissé javult az ország külkereskedelme és egy kevésbé esett a munkanélküliek száma is. De vajon nem csupán átmeneti javulásról van-e itt szó? Hiszen mindenki siet a leértékelés után vásárolni, amíg az árak nem mennek fel a megdrágult külföldi nyersanyagok miatt. A nagytőke természetesen ellenséges érzellettel viseltetik a Blum-kormánytal szemben, tehát a belső pénzügyi helyzet Franciaországban továbbra is bizonytalan, a tőke kivándorlása tovább tart, az államadósságok nőnek, az állampapírok szinte ugyanazon az árfolyamon állnak, mint leértékelés előtt, holott logikus volna, hogy a többi értékpapírokkal együtt emelkedjenek a leértékelés mértékéhez képest. Egy negyedévre a leértékelés után a létfenntartási költségek 25 százalékkal emelkedtek, szóval már is értéktelenek a Blum-kormány első hónapjaiban kivivott béremelések, további bérharcokra van kilátás. A francia gazdasági helyzet a leértékelés után csak éppen más, a régivel párhuzamos síkba került, megtartva, de meg nem oldva régi problémáit. Ez természetes is, hiszen a leértékelés nem növelte a vásárló erőt, sőt a drágulás csökkentette a fizetések reális értékét. Blum híres ujévi rádióbeszédében ávval indokolta az államháztartás krónikus deficitjét, hogy „váltót bocsátottak ki a jövő terhére“, amelynek Blum szerint okvetlenül javulást kell hozni, megreformált tőkésrendi alapon. Vajjon gondolt-e arra Blum, hogy szavai megdöbbenően emlékeztetnek Papen szavaira, amellyel Papen 1932 őszén — Hitler előtt — hitelt nyitott a jövő javulás során majd befolyó nagy adójövedelmek terhére?

De nemcsak a belső helyzet zavaros Franciaországban a leértékelés után, hanem növelte ez a pénzügyi földcsuszamlás a már amúgy is fennálló fizetési zavarokat nemzetközi vonatkozásban is. Ki fizesse a leértékelés különbözetét, ki veszítsen? Sem a leértékelő ország tőkése, sem ennek külföldi, le-nem-értékelő üzletfele nem mutattak különösebb lelkesedést ennek a veszteségnek a vállalására. Így perek, egyezkedések, nemzetközi tárgyalások lavínája indult meg. Ahol pedig az állam kárpótolja az exportőröket, ott ezt az adófizető terhére, a belső fogyasztó kárára teszi.

Az őszi pénzleértékelés nem rombolta le a vámsorompókat sem, amint ezt vérmesen remélték. Bekövetkezett az, amit ezen a helyen novemberben kilátásba helyeztünk: a francia iparosok már tilfakoznak a kormánynak az ellen a terve ellen, hogy — a belföldi árak letörése céljából — megnyissák a vámsorompókat a külföldi versenytársak számára. Nemcsak Franciaországban, de minden leértékelő országban lassan, de biztosan mennek fel az árak. Akik ujjongással állapítják meg a világgereskedelem 1936. évi 10 százalékos megnövekedését, nézzenek a dolgok mögé: mennyi ebből a megnövekedésből a káros, a terméketlen elem? Mennyi esik fegyverkezési kivitelre, mennyi dumpingre, amit a belföldi fogyasztó fizet meg drágább árakkal? Magyarország és Németország önköltség alatti árakkal érik el külkereskedelmi mérlegük (látszólag) kedvező alakulását, míg az olyan tipikusan kereskedő országnak, mint Anglia, egyre nagyobb a külkereskedelmi deficitje. Mástkülönbben pedig szinte harctéri jelentést lehetne kiadni arról, hogy jelenleg melyik ország melyikkel van gazdasági háborúban. Románia és Ausztria közt jelenleg

nincs szerződéses viszony (harc a nyugati devizákért), Hollandia és Jugoszlávia ki nem elégítő gazdasági kapcsolatait most igyekeznek rendbehozni, ugyanez áll a Csehszlovákia és Franciaország közti gazdasági kapcsolatokra. Magyarország kiszorította Németországot a jugoszláv piac egy részéről, továbbra is folyik az angol-japán harc a textilpiac uralmáért a Távolság Keleten. Elég ennyi példa annak igazolására, hogy szó sincs a szabadkereskedelemhez való visszatérésről. Továbbra is marad a helyzet: autárkia, termelési- és árszigetek, az egykori világpiac helyett. Nagy piac ma Dél-Amerika az angol, amerikai, német, svájci gépkivitel számára. De ugyanezekkel a gépekkel válik majd Dél-Amerika önálló területté, amint pl. függetlenítette magát gazdaságilag a dél-afrikai Unió is. Természetesen, bármennyire is esztelen a világgazdaságnak országonként való önálló leutánczása, ez a helytelen tevékenység átmenetileg (az összeomlásig) mindenütt helyi konjunktúrát idéz elő, mint pl. a fegyverkezés terméketlen tőkebefektetése is Németországban és egyebütt. Ha valamelyik dúsgazdag tőkepénzes arra fordítaná minden vagyonát, hogy pl. hatalmas lyukat ásasson a földbe, ennek a hóbortnak megvalósítása az illető községében nagy átmeneti konjunktúrát idézne elő. Utána azonban a lyukba ölt vagyon elveszett. Autárkia és fegyverkezés révén hasonló történik ma sok országban, de nagyban. A támadó szándékú államok kezdték a sort, a többiek kényszerűségből folytatják. A következmény a nemzeti vagyon csökkenése, a Verelendung növekedése. Kezdve a demokrata Angliától a parancsuralmi Németországig, a profitok megnövekedésével párhuzamosan halad a tömeges nyomorának kimélyülése. Németországban úgy hirlük, sor kerül már az élelmiszerjegyek kibocsátására, ami ép' úgy következménye a *Kanonnen statt Butter* jelszó érvényesülésének, mint a 30-50 Pfenniges órabérek munkások számára. A Harmadik Birodalom nem ad már nyugdíjat a hadirokkantoknak, csöndben kivégzi a munkanélküliek biztosítását. Miután pedig már fogytán vannak azok a hadifelszereléshez szükséges nyersanyagok, amelyeket eddig élelmiszer helyett beszereztek, a nyomor további növekedése várható. De a Róma-Berlin tengely másik vége hasonlóan szilárd csapágyba szerelt: Itáliában napi 8—10 Lira munkabér mellett 24 Lira a hus, 22 a hal kilója. Az afrikai háború óta Olaszországban az élelmiszerek 50 százalékot emelkedtek, amire Mussolini felemelte a béreket — 10 százalékkal. Idáig Abesszinia csak költséges és terméketlen befektetésnek bizonyult. A híres talajkincsek tanulmányozására számtalan olasz bizottság utazott ugyan ki, de még semmit sem találtak, viszont a benszülöttek éjnek idején ellopják a bizottságok műszereit. Ha egyénileg kellemes is a bizottságosdi nevű társasjáték napidijait felvenni, ennek a szórakozásnak az olasz nép fizeti meg a költségeit.

Ami pedig különösen fontos a nagy látszatkonjunktúra vizsgálatánál: ha a megnövekedett teljesítőképességű új gépek miatt növekedett is az egy munkásra eső teljesítmény, viszont a munkások bére számos országban csökkent. (Genf ugyan össze-vissza 15 millió munkanélkülről akar tudni az egész világon.) Ez a szám azonban nyilvánvalóan téves, hiszen csupán az USA munkanélkülijait elmúlt ősszel magánforrások 15 millióra becsülték.

Arról különben szó sincsen, hogy az elmúlt év folyamán megszűntek volna a magántulajdont megkötő korlátozások. Ellenkezőleg, megnöttek. Nemcsak a parancsuralmi államok zárolják polgáraik külföldi értékpapírjait, hanem a demokrata országok egész sora léptetett életbe aranykiviteli tilalmat 1936 során, az USA az idegen nagytőkét szándékszik most ellenőrzés alá helyezni. A liberális gazdasági rendszer vagyonállandósá-

gára végső csapást mért a pénzügyi nagyhatalmaknak egyrészt az az intézkedése, hogy pénznemeik aranyértékét csak igen tág határok közt állandósították, másrészt pedig ezek a gazdasági világhatalmak fentartják maguknak a jogot, hogy az aranynek pénznemükben kifejezett átvételi árát mindenkor 24 órán belül megváltoztathassák.

Miután így az állítólagos javulás tüneteiről sorban kiderült, hogy káros morfiuminjekciók, maradna a javulás mellett szóló utolsó érv: a nyersanyagárak viharos emelkedése. Való igaz, hogy az egész világon (tehát nemcsak a leértékelt országokban) szédületesen szökött fel minden nyersanyag ára, a fémekkel az élén. Magas árak pedig (mondják az optimisták) nagy hasznot jelentenek; üzletet, a munkanélküliség felszívódását. De ez az áremelkedés is betegség jele. Az egész világon terméketlen fegyverkezésbe ölik be a munkát és nemzeti vagyont, újabb és újabb vállalatok keletkeznek — mindez nem valódi, megtakarított pénzzel, hanem hitelinfláció révén forgalomba hozott fizetési eszközökkel. A valódi tőke összekeveredik ezzel az áltókével, tehát pénzhigitás jön létre, nemcsak Németországban, hanem USA-ban és egyebütt is. Ez a körülmény, valamint a pénznemeknek 1931 óta járványos értékcsökkenése, mind növeli a szabadulási vágyat a többé nem értékálló, megbukott pénztől előidézi a menekülést értékálló nyersanyagokba. A fegyverkezések persze növelik a nyersanyagoknak keresletét. Mindezek a gazdasági (gazdaságtalan) valamint lelki tényezők együttesen felhajtják a nyersanyagok árát, az irántuk megindult kereslet fokozottabb nyersanyagtermelést indít (fémek, gumi, cukor). A fizetések és bérek, persze nem tartanak lépést a nyersanyagárak emelkedésével, az előbb-utóbb bekövetkező drágasággal, tehát súlyos bérharcokra van kilátás. Amellett ez a helyzet könnyen olyan veszedelmessé válhat, mint az USA-beli 1929-es nagy hausse. Ismeretes, hogy a spekulatív és egészségtelenül magas árak robbantották ki 1929-ben az ottani nagy válságot, amire a világ-gazdaság lappangó válságszirái mind kivirultak. Ha pillanatnyilag előnyös is egyeseknek ez a nagy nyersanyagláza, minél tovább tart ez, annál nagyobb összeomlási veszedelmeket tartogat magában. *Ádám Elek*

V I L Á G S Z E M L E

A Pyreneusi-félszigeten dúló állandó fegyverzörejen át nemzetközi üzletek megbeszélésének moraja is hallható. A Spanyol-Marokkó-i *Minas del Rif*, Németország régi vasércszállítója, ugylátszik tulajdonlogójag is a Harmadik Birodalom birtokába kerül, míg angol érdekeltségek az ugyancsak Franco hatalmában levő *Rio-Tinto* rézvidékét igyekeznek megszerezni, sőt a kormány uralma alatt álló *Almaden* higanybányákra is rá tették a kezüket, mihelyt ott megszűnt az olaszok monopolkoncessziója. **A Francóval rokonszenvező világsajtó pedig a valenciai kormányt Ciudad reali és murciai ólombányáinak az oroszok számára való rendelkezésre bocsátásának hírével igykszik „kompromittálni“.** Tény, hogy a polgárháború világosságában jobban meglátszanak azok a kapcsolatok, melyek Spanyolországot a nemzetközi gazdasági hálózat szövetségében tartják, de az égő ország rőt fénye azt a hirtelen aktivitást is megvilágította, mely a francia Blum-kormányt fogta el akkor, amikor saját tőkéseinek érdekei kerültek veszélybe Marokkóban.

A helyét katonailag is egyre jobban megálló spanyol kormány helyzetének megszilárdulása a németeken kívül elsősorban a burgosi kormányt ugyancsak elismerő olaszokat izgatja. Az abesszin kalandot eddig sikerrel meguszó Itália külpolitikájában egyre nagyobb erővel domborodik ki az osztályjelleg. A japánokkal kötött egyezmény és a turini rádiót a belga Degrellenek megnyitó gesztus is a német politika útjára való kanyarodást dokumentálta és az osztrák kérdésben a németellenes irányt képviselő Suvich bukása, valamint sajtófőnökének, dr. Morrealenak Wienből való visszahívása a „Róma-Berlin tengely“ megerősödését jelenti. Más kérdés azonban, hogy élet-halál kérdésben is számíthat-e Berlin a „sacro egoismot“ követő, a németek kardcsörtetését az abesszin konfliktus idején saját céljaira kihasználó Harmadik Róma tettkezségére. Mussolini két nagy problémája ma a belső gazdasági helyzet és Abesszinia kiaknázása. A jórészt csak kenyéren, főzeléken és spaghettin élő népesség teherbíró képessége a háború költségei (adósróf) miatt erős próbára van téve. Az olasz munkabérek alacsonyabbak, mint a környező államokéi és a nyári 8-10 százalékos béremelést a lira 40 százalékos devalvációja követte. A 4.7 millió munkás 1930-as 2 lirás napjére 1935-ben már csak 1.67 lirát tett ki. Természetesen az élet anyagi megnehezülését eszmei kincsekkel lehet ellensúlyozni — és e tekintetben Itália igazán nem takarékoskodik, — mégis veszélyes, ha valamely nemzet a bajok tömkelegével megy az eljövendő nagy erőpróba felé.

A belső egység hiányának még ijesztőbb képét mutatja Itália védenca, a Németországgal kibékült, de ennek gazdasági következményeiben csalódott Ausztria, ahol a hitlerizmus a „hangsúlyozottan nemzeti“ megjelölés alatt szervezkedik. A „hangsúlyozottan nemzeti“ mozgalom a Heimwehr két régi fészkeiben, Steierországban és Felső-Ausztriában erősen megvetette lábát és ujabban Wienbe is nagy mértékben hódít. Az amnesztia által vérszemet kapott álcázott horogkeresztes mozgalom „hidég uton“ végzi el Ausztria gleichschaltolását, mialatt a kereső 13.1 százalékát kitevő munkanélküliek között illegális baloldali propaganda folyik. A belső viszály mellett azonban Ausztria külső konfliktusok lehetőségeit is jól látja és gyors ütemben modernizálja haderejét.

A háborúra való készülődés az egész világon nagy mértékben folyik és ennek „köszönhető“ a nehézipar felvirágzása, mely az új konjunktura hajtómotorja. 1936-ban 9 százalékkal növekedett az ipari termelés, mely már az 1928-as évet is felülmulta. A világ nyersacéltermelése 123.64 (26.8 százalékos növekedés), a nyersvastermelés 89.61 millió tonnát (23.2 százalékos növekedés) ért el az elmúlt évben. Angliában az acéltermelés 11 millió 698 ezer 220 tonnát tett ki, ami ott az acéltermelés eddigi legmagasabb teljesítményét jelenti. Az USA nyersvastermelése 30 millió 626.000 tonnát ért el — az utolsó hat év legmagasabb számát. De a másik termelési rend sem maradt el: az orosz acéltermelés 15.90 millió tonnájára 30.4 százalékkal, a hengervas 12.12 millió tonnájára 32 százalékkal haladta meg az előző év termelését.

A fegyverkezés gyors tempójában nem hat meglepően az a hír, mely az északi államok flottafejlesztési terveiről számol be. Különösen érdekes Svédország programja, mely 8 drb. 10 ezer tonnás cirkáló építését célozza. Minthogy az angol-francia-amerikai flottaegyezmény tiltja a 8 ezer tonnánál nagyobb cirkálók építését, Svédország pedig sulyt helyez arra, hogy a nemzetközi megállapodással egyetértésben fegyverkezzék, a defenzív jellegnek megfelelő 10.000 tonnás hadihajók építéséhez még külön nemzetközi megállapodás szükséges.

Svédország szomszédja, Finnország jelenleg az elnökválasztás izgal-

mai közt él. A parlamenti választások győztesének, a szociáldemokráciának uralomra jutását megakadályozó Svinhufvud elnöknek, a szervezett regresszió reménységének újraválasztása nem valószínű, de kétséges, hogy a baloldalnak sikerül-e jelöltjét győzelemre vinni és így a közép-pártok emberének vagy a semleges jelöltnek esélyei növekednek. Az idők jele azonban, hogy Sdanov, leningrádi orosz párttitkár Finnországot letekintő beszéde után Holsti finn külügyminiszter szükségesnek tart egy moszkvai látogatást. Az államelnök felé fordul a figyelem Litvániában is, ahol Smetona az uralkodó párt, a *Tautininkai* kongresszusán bejelentette az alkotmány megváltoztatását, de a „belpolitikai helyzet“ miatt a kétkamarás rendszer ellen nyilatkozott. Am nemcsak belpolitikailag konszolidálatlan Litvániai helyzete, hanem külpolitikailag is. A lengyel határon tovább folytatódnak a határjelző oszlopok kölcsönös eltávolításai, eleven bizonyítékául a déli nagy szomszédal való ellenséges viszony. Lengyelország, mely mit sem akar tenni Litvánia megbékítésére, maga is fokozódó belpolitikai nehézségekkel küzd, melynek egyik tünete az ellenzéki parasztpárt fokozott üldözése. A félév előtt javulást mutató gazdasági élet megint romlik, aminek látható jele a kiviteli felesleg zsugorodása, ami nemcsak a megnövekedett vásárlóképességgel függ össze, hanem a fokozott nyersanyag és félgyártmány behozatallal is. Lengyelország erősebben iparosodik és kapcsolódik bele a világgazdaságba, amit a tengerentúli államokkal való kereskedelmének kiépülése is illusztrál. A kereskedelmi mérleg passzívává válásának veszélye fenyegető, különösen az olyan államban, melynek fizetési mérlege 1934-ben 64, 1935-ben pedig 38.3 millió zloty mínusz saldóval zárult. Lengyelország külpolitikai orientációja Franciaország felé egyre erősebb, de Németországgal sem akarja egészen elrontani a dolgát, miként az a danzigi kérdésben tanúsított magatartásából kitűnik.

A Balkánon is keresik a nagy döntés előtt a modus vivendit. Bulgária barátsági szerződést kötött Jugoszláviával, ami a vezérkari főnök lemondását vonta maga után. Kiosszeivanov miniszterelnök az elmaradt parlamenti választások helyett most a községi választásokat akarja lefolytatni, a régi pártok kizárásával, de úgy, hogy mindenütt a „legérde-mesebb“ kerüljön a község élére. Görögország Metaxas diktátor kijelentése szerint fokozatosan korporációs állammá fog átalakulni. Az utat azonban többek közt az a négy milliárd drachma teszi göröngyössé, melyet Zavidzianosz pénzügyminiszter szerint Németországnak fizet a nagy deficités állam hadianyagokért.

Albániában tovább keresik az olaszok az áhitott petróleumot, mint-hogy a Berat vidéki források az elmúlt évben mindössze kb. 40.000 tonnát termeltek. Albánia olasz gyarmat jellegét a Balkán-szövetség kijelentése, hogy nem tekinti Balkánállamnak, dokumentálja: igaz, hogy a felfogás arra is jó, hogy ne kelljen egymásnak segínyt nyújtani egy onnan jövő esetleges olasz támadás esetén.

A hadikiadások növekedését látjuk a „nagy vizen túl“, Amerikában is. Az USA katonai költségvetése 1936-37-ben 991.6 millió dollár, ami újabb 27 milliárdos dolláros emelkedést jelent. Egyelőre azonban a USA bírja a fegyverkezést. Második hivataloskodása megkezdésekor Rooseveltt elsősorban az állam pénzügyeit szeretné rendbehozni. Az 1935-36-os 4763.8 mil. dolláros deficitet 1936-37-ben 2652.7. 1937-38-ban 401.5 mil. dollárra akarja lenyomni. De az 1936-37-es 2215 dollárnyi munkanélküliségét is 1537 millió dollárra akarja csökkenteni 1937-38-ban. Kérdés, hogy könnyű lesz-e az akkor, amikor egymást érik a bérharcok. A Lewis-féle *Committee for Industrial Organisation* a szakszervezetek elismeréséért gigászi

harcban áll. Az óriási kikötősztrájkhoz, most a General Motors Chevrolet, Buick és Cadillac autóművek 120.000 munkásának sztrájkja járul, ami azonban egyelőre a konkurrensnek, Fordnak és Chryslernek is jól jön. Az amerikai osztalékok 50 százalékos emelkedésében az építőiparon kívül az autóipar jár az élen...

Külpolitikailag az USA-nak Kuba kezd ismét gondot okozni, ahol emberét, Gomez elnököt Batista hadseregparancsnok és a nemzetiszocialista parlament megbuktatta. Batista most már nyíltan az egyeduradalomra tör és ebben a szervezett regresszióhoz tartozó parlamenti erős jobboldal támogatja. De az USA a cukorbehozatali vám emelésével vagy csökkentésével majd módot talál érdekei megvédésére — minden „pán-amerikai jószomszédság“ ellenére..

Argentínában a javuló gazdasági helyzet (1936-ban 10.2 százalékos kivitelcsökkenés ellenére 5.3 százalékos kiviteli érték emelkedés) sem hat csillapítólag a belviszályokra. A külföldi tőke elleni harcot a (főleg angol kézben lévő) vasutak megváltása illusztrálja, de ezen túl a a jobb- és baloldal küzdelme élesedik. A kormány antikommunista razziákat rendez, amit a 30 év óta fennálló szocialista párt éles balrakanyarodása hívott ki. Mendoza tartományban nyílt pártszakadás következett be. A radikalizálódás az iparosodással is összefügg, ami a déli nagy petróleummezők fokozottabb feltárásával jár együtt. Braziliában is antikommunista lobogó alatt folynak a villongások, bár a munkásmozgalomnak nem sok köze lehet pl. a Sao Paulo-i klikk képviselőinek, Macedo Soares külügyminiszternek és Vicente Rao belügyminiszternek a kormányból való kiszorításához, miként a Matto Grosso-i őserdőtartomány felkelése sem az ő számlájára irandó, melyet két ellenzéki szenátor elleni merénylet robbantott ki. Chile is a munkásmozgalom radikalizálódásával indokolja kivételes intézkedéseit, miközben a „népfront“ vezére, az 1932-es forradalom vezetője, Marmadoque Grove ezredes ellen követnek el merényletet. Ellenben a venezuelai nagy petróleumfelkelés már komolyabb jelenség: a legbiztosabb délamerikai valutát, a bolivart is megingatta, úgy, hogy Venezuela most a deviza ellenőrzést vezette be.

Mialatt a délamerikai államok is fokozzák fegyverkezésüket (a chilei parlament pl. titkos ülésen 100 millió pesot szavazott meg a hadiaviatikára), a Csendes Óceán megerősítése úgy U. S. A. mint Japán részéről tovább folyik. Az amerikaiak félmillió dollárt akarnak költeni a Guam-sziget megerősítésére, miután a Wake és a Midway szigetek erődtímenyei, raktárai, repülőterei már másfél millió dollárba kerültek. Azonkívül a Clipper repülőgépek járatait Manila végállomásáról Indonézia, Indokina és Brit-Indiáig akarják kiterjeszteni. Mindez fokozódó idegességet okoz Japánban, ahol a hadsereg most már végleg le akar számolni a parlamenttel, de a tokiói korcs parlamentarizmus meglepően éles ellenállást tanusít. A monopoltókkét elkeseríti a növekvő gazdasági romlás (1936-ban a kivitel 7.5 százalékkal, de a behozatal 11.8 százalékkal nőtt), amely a deviza előírások újabb megszigorítását is kiváltotta és amellet a hadsereg az országot egy teljes külpolitikai izolációhoz vezette. Nemcsak a Szovjetunió, az U. S. A. és Anglia barátsága veszett el (illetve nem is volt meg), hanem még a „béna óriás“, Kína is váratlan ellenállást tanusít. Ezzel szemben édes-keveset ér Távol-Keleten az olasz és német szimpátia. Tokió sietve cáfolja már a Mandzsukuoban elrendelt általános védkötelezettség hírét is, aminek hitelt is lehet adni, tekintve a mandzsú osztákok közismert megbízhatatlanságát.

Kína gerincének megkeményedését a Szianfu körüli események is igazolják. Ellenére Csang-Hszü-liang visszavonulásának, (aki most Fen-

ghuában egyezkedik Csang-Kai-sekkel), a Kanszui kormányzó, Ju-Hu-csung, Senszi kormányzója, Sao-Li-cen és Csang-Hszü-liang helyettese, Jang-Hu-csen továbbra is kitartanak a japánellenes egyeségfront terve mellett, mialatt a Mao-Le-tung és Csu-Teh vezetése alatt álló vörös seregek már megszállták a Vei-folyó vidékét. A forradalmi állapot Nyugat-Kínában máris bátorságot öntött Hopei és Csahar politikai tanácsába, amely, ellenére 1935-ös ígéretének, Hszinkig megkérdése nélkül a japánellenes Csai-Te-lyaot nevezte ki a külügyi bizottság elnökévé. A japánellenes körök az U. S. A. támogatására is számítanak, mely repülőgép kivitelének egyharmadát irányította Kínába a múlt évben. Nanking az új konfliktusok kezdetén jövedelmének fokozása után néz és az eddigi földadó, vám és sómonopólium bevétel mellé — Kína történetében először — a jövedelmi adó bevezetésével kísérletezik.

A nyugtalan Ázsiából egyébként is figyelemre méltó hírek jönnek, melyek közt talán nem a legfontosabb, hogy Irán sahja néhány karrikatura miatt megneheztelt Franciaországra. Fontosabb az, hogy az amerikaiak az angol petróleumtőke ellen új offenzívába menve át Iránban nagy olajkoncessziókat szereztek, sőt állítólag Afganisztánban is, ahol a külügyi iroda vezetője Szeid Abdullah khán titokzatos módon életét vesztette. A már kitermelés alatt álló Bachrainszk-i utak olajával együtt az amerikai olajtőke innen készül vezetni új támadását Közép- és Délkelet-Ázsiában a Deterdinget mellőző Royal Dutch világartell ellen.

Közel-Kelet sem nyugodott még meg. Az alexandrettei szandzsákért véres zavargások és ravasz tárgyalások folynak, Palesztinában pedig a jeruzsálemi főmufti képesíti el a királyi vizsgáló bizottságot intranzigenciájával. Egyiptomban Cornwall tábornok átvette a haderők kiképzését; a kapitulációkról Montreuxben április 4.-én kezdenek tárgyalni. Abessziában a *Montecatini-Fiat-Pirelli* alapította *Compagnia Mineraria Etiopica* tőkéje francia-angol segítség nélkül gyöngye lesz az ásványkincs kiaknázására — és még Ras Desztát is le kell verni addig... (D. F.)

S Z E M L E

AZ ÍRÓI GYÓNÁSKÉNYSZER KÉRDÉSÉHEZ

Az írói gyónáskényszer kérdését az utóbbi időben feltűnően nagyszámú önéletrajzi regény, vallomás és önéletírás megjelenése tölta az érdeklődés homlokterébe. Kicsiny magyar szellemi glóbuszunkon is számos olyan irodalmi alkotás látott napvilágot az elmúlt években, melyek önéletrajz- és vallomásszerű jellegüknél fogva kitűnnek a többi irodalmi termék tömegéből s amelyek tartalmuknál és meglepően őszinte, sokszor a mazochizmusig menő, kiméletlen önfeltárásuk következtében egyre szélesebb rétegek figyelmét és érdeklődését váltják ki.

Sokan értetlenül állnak e jelenség előtt s holmi különös kortűnetnek, divatnak tekintik, melynek magyarázatát a másult idők másult viszonyaiiban keresik. Különféle folyóiratok és napilapok irodalmi rovataiban történt már erre nézve néhány utalás, ezek azonban inkább regisztratív jellegűek voltak, semmint a kérdés igazi lényegét és egész terjedelmét feltáró megállapítások. A feladat pedig ez volna: kikutatni és megmagyarázni a kérdés mélyebben fekvő társadalmi és lélektani okait,

kielemezni e jelenség maradéktalan és egyedül helyes magyarázata révén a kérdés lényegét: az önkifejtés és általában az irodalmi alkotás ös-okát.

Aki a vallomások és önéletrajzok sorozatos jelentkezésének lélektani és korabeli okait boncolgatja, első pillanatban eltéved a feltüremelő magyarázatok rengetegében. Egy sereg mellékszempontot és okot szükséges megmagyarázni, míg az ember kielemezni az írói gyónáskényszer, a vallomási vágy lelki rugóit és lényegbeli gyökereit s ezen keresztül eljut a művészi önkifejtés és irodalmi alkotás rejtélyesnek látszó, izgatón érdekes problémakomplexusának feltárásáig.

*

A háború után az irodalomban megindult a lekonkretizálódási folyamat. A riportregények, a napló- és emlékirat-irodalom korszaka volt ez. Dokumentumok, hitvallások, bátor emberi kiállások és beszámolók jelentek meg mindenfelé. A tényirodalom egészséges reakcióként váltotta fel a különböző izmusokat, mintegy visszahatásként egy zilált korszakra, a vérgőzös évek idegsokkos rángásai után bekövetkező viszonylagos nyugalom természetes és szükségszerű folyamánnyaként.

Majd pedig jöttek az önéletrajzi regények, vallomások és önéletrások... S a közönség kapva-kapott az új könyvek után. Sőt bátran lezögezhetjük: a tényirodalom és önéletrajzi irodalom szokatlanul nagyobb mértékben való művelésének jelentkezésében nem kis része van a közönség másult vágyainak, nézeteinek, lelki beállítottságának. Letagadhatatlan tény, hogy az olvasóközönség komolyabb része néhány év óta csömörrel és unottan fordul el a koholt és a valóság tényeit nélkülöző, sőt tudatosan és szándékosan elkendőző irodalmi megnyilatkozásoktól, hogy az életszagú és hiteles, megtörtént dolgokat lerögzítő könyveket vegye a kezébe. Nem kell fikció, nem kell mese: megtörtént tények kel- lenek, a valóság, ha mégoly' sivár és elszomorító is, mint napjainkban.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az önéletrajzi munkák és vallomások csak az utóbbi években tűntek fel első ízben. Nem, — az önéletrások olyan régiek, mint maga az irodalom. Eltekintve attól, hogy lényegében minden írás tele van önéletrajzi vonatkozásokkal s az író minden írásába belesúrit valamit egyéniségéből, már a Krisztus utáni időkben jelentkeznek az első kifejezett „önvallomások.“ Elég, ha itt csak *Aurelius Augustinus* 400-ban megjelent *Confessiones* c. munkájára gondolunk, melyben a szerző oly' kiméretlen őszinteséggel rajzolja meg lelki fejlődését, amilyenre ma is kevés példa akad. Nálunk viszont a XVII. században *Veresmarti Mihály*, a protestáns lelkészből lett katolikus apát megírja *Megtérésem istóriája* c. munkáját, a nyugtalan korszak igazságát és támaszt kereső emberének vallomását, több, mint egy évszázaddal megelőzve így, *J. J. Rousseau* (*Confessions*) nagy vallomását. Számos hasonló irányú és tartalmú irodalmi alkotásra utalhatnánk még, melyek az előző évszázadokban láttak napvilágot. De fölösleges! Hisz' a fentiekből is nyilvánvaló, hogy nem új műfaj jelentkezéséről van szó, hanem egy műfaj fokozottabb mértékben való műveléséről.

A művészi önkifejtés és írói gyónáskényszer napjainkban történő tömeges jelentkezésének lélektani és társadalmi okai a korban, az új lélekkutató módszerek elterjedésében és alkalmazásában s magában az alkotó emberben rejlenek. Igen: a kor, napjaink sok emóciót nyújtó, lázas üteme, a társadalmi és lelki differenciálódások sokban hozzájárulnak ahhoz, hogy az írástudó lelke legrejtettebb redőibe elraktározott élményanyagot felszínre hozza, hogy önmagát megmutassa. De az új lélekkutató tudomány, a freudizmus nagyszerű vívmányai szintén serkentőleg, sőt

felszabadítólag hatottak az írókra s új lehetőségeket nyitottak meg számukra, új eszközöket bocsátottak rendelkezésükre. Napjaink alkotó művésze előtt állandóan ott lebeg Thales intelme: Gnóti sze autón! Ismerd meg magad! S a toll választott emberei nem állhatnak ellen a csábító kívánságnak, a lélekkutató módszerek segítségével megkísérik megoldani a nehéz feladatot: kielemezni és megmutatni önmagukat. Leszállnak a lélek mély tárnáiba s világosságot visznek a homályos és sötét zugokba. És sok megoldatlannak látszó kérdés oldódik meg, sok eltitkolt vágy, szándék és cselekedet derül ki... S az élet értelmére, titokzatos vonatkozásaira és bonyolult rejtélyeire rájedt ember szükségesnek tartja, hogy kortársainak beszámoljon megéléseiről, meglátásairól. Kényes dolgokról beszél, olyanokról, melyeket az ember csak a négy szemközti beszélgetések inspiráló légkörében szokott elmondani legbizalmasabb barátainak. Valami megfelebbezhetetlen belső parancsra teszi ezt, kiáll a porondra s szinte Karinthy gesztusával tárja fel mindazt, ami lelkét nyomasztóan megüli:

*Mert nem mondhatom meg senkinek,
Hát elmondom mindenkinek.*

Miért? Mi okból? A felelet egyszerű! Az írónak kevés a bizalmas barát, neki több kell: emberek, tömeg, mindenki! Az író benne él a társadalomban, annak szerves tagja, a közösség szálai fűzik össze embertársaival, nem akar egyedül maradni érzéseivel és élményeivel: hajtja a közlési vágy, a kívánság, hogy a vele megtörtént eseményeket, lelki megéléseket és tényeket lerögzítse és mindenkinek tudtára adja, hogy ezáltal könnyítsen magán.

És itt érkezünk el az írói önkifejtés, a gyónáskényszer legfontosabb és legigazibb okához, mely tulajdonképpen minden irodalmi tevékenységnek elsődleges indító oka és legerősebb rugója. *Az író, akár tudatosan, akár tudat alatt, mindig arra törekszik, hogy írásaiban elsősorban önmagát adja, önmagát mutassa meg.* Ezért bizvást elmondhatjuk, hogy minden irodalmi alkotás bizonyos mértékig önéletrajz, melyben az író vagy a legteljesebb meztelenségben mutatja meg önmagát s igyekszik maradéktalanul feltárni és napfényre hozni mindazt, amit lelkének legrejtettebb rekeszeiben őriz, vagy pedig gátlásai következtében bizonyos kényesnek látszó dolgokat elhallgat s csak azokat a tényeket és élményeket mondja el, melyeket alkalmasnak talál a közlésre. E meglátásból magától folyik a tétel: az irodalmi alkotás nem más, mint szublimált exhibicionizmus.

Primitív emberek önmaguk kielégítése céljából előszeretettel fedik fel mások előtt intim testrészüket. A költőknél és íróknál ez a vágy szublimálódik és intim lelki megéléseikről, történéseikről lebbentik félre a fátylat, ami számukra kielégülést és megkönnyebbülést hoz. Végeredményében tehát az írókat az a vágy ösztönzi vallomásuk megtételére, hogy lelkük terhétől, különféle sérülésektől, melyek megbénítják őket s munkájukban gátolják, megszabaduljanak. A megkönnyebbülés új erőt szabadít fel bennük, lendületet, lökést ad új, nagy feladatok elvégzéséhez. Helyesen jegyzi meg erre vonatkozóan Neufeld Béla: „Önéletrajzok” című tanulmányában: „Az a benyomásunk, hogy az író önéletrajzával önmagán segít, s a lelki tehermentesítés valósággal előfeltétele a későbbi alkotó munkának. Ez talán meglepően hangzik, de közelebbről vizsgálva kevésbé az. Ismeretes, hogy az egyszerű gyónás vagy önmagát „kibeszélés” milyen feszültségoldó lehet, nem is szólva a pszichoanalitikus kezelés mélyreásásáról és felszabadító hatásáról... Általánosságban úgy fogalmazhatnánk tételünket, hogy a mult lelki élményeivel megbír-

közni nem tudó művész... vallomásaival menti át vagy kísérli átmenteni magát az egyensúlyosabb lelki mezőnyökre, s ezzel a belső felszabadítással biztosítja alakító erejének akadálytalanabb kifejlését. Mert csodálatosképpen számos irónál önéletrajza megírása után mutatkozik meg legértettebben teremtő készsége; meggyőzően éppen Goethenél". (*Korunk*, XII. 1. sz. 20-21. o.)

Az önmegmutatás vágya a legelemibb erővel a lírai költőben él. Felesleges hivatkozni pl. hogy milyen gáttalanul nyilvánult meg ez a vágy Ady Endrében. Az önmegmutatás a végső és legfontosabb oka az alkotásnak. „Ezért minden: önkinzás, ének“ — mondja Ady pregnánsan és fesztelenül. Nem csinál belőle titkot, hogy írói tevékenységének legigazibb célja saját magának megmutatása. Minél őszintébben és maradéktalanabban megmutatni önmagát, ez minden tevékenységének indítóoka, erre vezethető vissza minden gondolata, vágya, érzése.

Szinte narcisztikus magatartás ez minden irónál: kielemezni, megismerni, megfejtteni önmagát, legrejtettebb énjét. S az önmegismeréstől egyenes vonalban vezet az út az önmegmutatásig. Központi problémája ez minden alkotónak és minden írói tevékenységnek az alfája és omegája. Innen indul ki minden szándék és ide kanyarodik vissza a művészi alkotás tekervényes, szeszélyes zeg-zugú utvesztőjén keresztül...

A művészi önkifejtés primér okán kívül azonban még egy sereg más ok is nyugtalanítja az írot és arra ösztönzi, hogy megszólaljon. Napjainkban megnyilvánuló vallomási láz társadalmi okait keresve, *Vass László*, a fiatal pozsonyi publicista ilyen megállapításokat tesz: „Bíróságoknál van szokásban, hogy a vádlott a hozzáintézett kérdések pergőtüzében és a gátlások összeomlása után egyszerre csak el kezd beszélni, vallani, mindarról, amit eddig tagadott vagy nem tekintett bűnnek. Valahogyan ilyesmi történik a mai kor irodalmában is. Az író ott áll bírái előtt, az emberibb, szabadabb életformákért küzdő tömeg előtt és könyörtelenül nyilazzák felé a kor izgató kérdéseit... De ott áll az író önmaga előtt is, kikerülhetetlenül és érzi, hogy többé nem futamodhat meg furdaló lelkiismeretének vádjai elől... És az irónak vallania kell a közvélemény előtt harsány hangon, mert mestersége a polgári foglalkozáson kívül közügy is és mindenekfelett hivatás. Elvégre neki sem lehet mindegy, hogy milyen sors fenyegeti a szabadságot, neki is szüksége van a szabadabb légkörre, ahol külső gátlások nélkül alkothat, kifejthet...“ (Vallani és vádolni, *Magyar Ujság*, 1936. IX. 16.)

És az írók nagy része valóban nem zárkózott el a kor sürgető feladata előtt. Rájöttek, hogy olyan műfajra van szükség, mely személyes hangjának szuggesztív erejével rázza fel a tömegeket. Ebbe a csoportba sorozhatjuk *Veres Péter*-nek, a balmazujvárosi parasztiárnak a *Korunk*-ban megjelent *Önéletírás*-át, *Fejtő Ferenc*: *Erzelmes utazás*-át, *Illyés Gyula*: *Puszták népe* című megrázó, hihetetlen emberi mélységekbe bevilágító könyvét, *Nagypál István*: *Önvallomás*-át a *Gondolat*-ban, *Kassák Lajos* remekbe faragott *Egy ember élete* című nagyszabású önéletrajzát és egy sereg kendőzött önéletrajzi regényt (*Szucsich Mária*: *Egy lány felszabadul*; *Szabó Béla*: *Ezra elindul*; *Szenes Piroska*: *Egyszer élünk*, stb.) Bátor felelősségre vonás és számonkérés van e megnyilatkozások legmélyén s vád és tiltakozás az állapotok ellen...

Különös érdeklődésre tarthat számot ebből a szempontból *Remenyik Zsigmond*: „Bűntudat“ című írása, melyben nyílt utalás történik arra nézve, hogy az önvallomások indítóokai közt igen gyakran a bűntudat, a cinkosság, a bűnrészesség érzése szerepel. A dzsentri-osztályból szár-

mazó író magára vállalja elhalt ősei bűneit és az egész dzsentri-osztály bűnös mulasztása és vétkei miatt lelkiismeretfurdalást érez omladozó kúriája és nyomorba süllyedő faluja láttán: „Marcangoló bűntudatot érzek, elszállt korok birtoklóinak magatartása és felelőtlen mulasztásai miatt, magam fajtajának semmirevalósága miatt, hiába kutatok a levegőbe levendulaillat után, csak bűzt sodor a domb körül a szél... Boldogok a halottak, nyugodtan pihennek a sárba, hogy semmi-bevadásuk, aluszékonyságuk, ellentállásuk kor és eszmék iránt, hogy mit eredményezett népben és saját fajtájukban is, abban nem gyönyörködhetnek. Érzem a bűntudatot és bizony alig áll módomban közösséget vállalni a jelen állapot okozóival. Ami itt van a házban és faluban, tágabb értelemben a környéken és az egész országban, szegénység, betegség, pusztulás, egy népet és egy értelmiséget nyomasztó gond alatt tartó állapot, azért mi mind felelősek vagyunk... Nem tanítottunk, csoda-e hát, ha magunk is tudatlanok maradtunk és eszméink kétségbeejtően egy elmúlt világból valók? Nem osztottuk meg a földet a nincstelennel, nem segítettük emberséges élethez a parasztot, csoda-e hát, ha átcsapott a kezeinken a betegség és bennünket is megfertőzött bacillusaival. Amíg csak bort ittunk, néztük, hogy tifuszosakká váljanak a kutak, de mióta ráfanyalodtunk a vízre, már a kutak sorsa is érdekel. Így van ez az utakkal és sötétséggel is. És még mindig csak hallgatunk. A bűnösök hallgatása a mienk, a bűnösök hallgatása és bűntudata és legfeljebb még a halál“. (Remenyik Zsigmond: Bűntudat, *Korunk* XI. évf. 9. sz. 731-732. o.)

Igen, az író nyugtalanító lelkiismerete sürgetésére szót emel az állapotok ellen, vallomást tesz osztályok és társadalmi csoportok nevében és szavaiból vád és felelősségre vonás csendül ki. Illyés Gyula a Puszták népében, Remenyik Zsigmond a Bűntudat-ban nem önmaga életét tárta fel, hanem a társadalom mostohagyermekének, a nyomorba, sötétségbe taszított és kirekesztettségbe száműzött néprétegeknek sanyarú, keserves életsorsát rajzolta meg. S ha könyvükben itt-ott előfordul is egy-egy önvallomások részlete, az inkább csak eszköz ahhoz, hogy az átélt történetek átütő erejével bizonyítsanak olyan tényeket, melyeket ilyen formában szuggesztívebb erővel tudnak érzékeltetni és hitelesebbé, elhiteletőbbé tudnak tenni.

*

Van azonban az írók között, akit *apostoli elhivatottsága*, a társadalomtól kapott szerepe ösztönöz arra, hogy személyes élményeiről, lelki alkataráról, céljairól, kortársairól, illetve kortársaihoz való viszonyáról beszámoljon. Itt első sorban *Németh László: Ember és szerep* című rendkívül érdekes és eredeti önéletrajzi munkájára kell gondolnunk, melyről a szerző így nyilatkozott: „Nem szeretem az önéletrajzi regényeket. Önéletrajzi regény: egy négyzet bor, egy centiméter papír. Az életnek eggyel több dimenziója van, mint a regénynek; az az élet, mely a regénybe fér — az életnek csak egy felülete. A mások életéből elég egy felület, a magaméból kevés. Egy ember vagyok, de egy ember több regényalak s keveset tud az magáról, aki regényeinek maga mer hőse lenni... A lélek mély és bonyolult, belevethetek egy csóvát, mereszthetem titkai felé a szememet; egyetlen műben sosem mutathatom meg magam — a természetet. De az ember nemcsak természet; vállalkozás is.... Van az ember és van a szerep. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület és mindkettő mi vagyunk... Ha beszélek is életem eseményeiről, csak az érdekel belőlük, ami műveimet készítette elő s szerepemet bontogatta.“ (Németh László: *Ember és szerep*, 4-5. o.)

És Németh László tényleg mást ad a könyvében, mint pl. *Kassák Lajos*, akit pedig nagy önéletrajzi munkájának megírására nem kis részben szintén apostoli elhivatottsága ihlette. És mást ad pl. *Villámcsapás* című munkájában *Zsolt Béla* is, aki Németh Lászlóval ellentétben nemi felvilágosulása emlékeiről és pubertáskori lelki és testi élményeiről számol be különben érdekes és sok értékes vonást felmutató regényében. Németh László a gyermekkort, a „vallomások“ vadászterületét háta mögött hagyva, elbeszélését az „álom és férfikor határpásmáján“ kezdi, „ahol a képzelet nem pótolja többé a tetteket.“ Természetesen ez nem sokat változtat a helyzeten. A szerző úgy érezte, hogy vallania kell és vallott is hivebben és őszintébben, mint ahogy talán szándékában volt.

Mellékes tehát, hogy az írástudó életének melyik szakaszából veszi az élményanyagot a lerögzítésre. Még az is másdrangú kérdés, milyen formában oldja meg feladatát. Az írók érzékenyebb és talán szemérme- sebb része irtózik, visszariad attól, hogy első személyben számoljon be élete fontos és döntő jelentőségű élményeiről, lelki történéseiről. Talán a művészi kifejezés rejtett rugójú szempontjait veszik itt figyelembe és tartják szem előtt? Lehetséges; ám erre a kérdésre nem lehet végleges és határozott választ adni. Talán erős gátlások ezek, melyek az emberben a művészt determinálják. Lehetséges azonban az is, hogy a közlésnek ilyen formájában többet és szabadabban mutathatnak meg magukból, maradéktalanabban vallhatnak.

Érdekes és majdnem beteges jelenség, hogy az írók saját magukat állandóan mintegy görcsű alatt vizsgálják; ellenőrzik, elemzik gondolataikat, cselekvéseiket, keresik minden akaratuknak, szándékuknak, vágyuknak, lélekzűdülésüknek az indítóokait, hogy megfejtsek önmagukat, megismerjék legsajátabb lelkiéletüket. *Márai Sándor* pl. — hogy a legjellegzetesebb példát ragadjuk ki a sok közül, — az idegesen és kíváncsian boncoló sebészorvos lázában, mintegy lelki viviszekciót végezve saját magán, nyúl az önmegfejtés kérdéséhez. Eddig megjelent munkái zömében, de különösképpen az *Egy polgár vallomásai*-ban elsősorban önmagát, íróágát és emberi mivoltát fürkészi és elemzi. Mi ösztönözte, sarkalta őt az írásra? „Irtam, mert valamit el akartam mondani; irtam, mert ez az „életmód“ felel meg jellememnek és szellemi alkatomnak... Valamit el akartam mondani, — s irtam egy könyvet, s aztán még egyet, s aztán megtudtam, hogy... állandóan, minden leirt sorral *ugyanazt a mondanivalót* akarom kifejezni, köteteken és műfajokon át, az áradat egyetlen nagy delta felé hömpölyög, s én már éppen csak jelen vagyok, egész életemmel és sorsommal ott kell lennem.* mert valami ki akarja fejezni rajtam keresztül magát.“ (Egy polgár vallomásai II. köt. 305-306. o.) Azt írja, „valamit“ el akart mondani s később megtudta, hogy az a „valami“ mindig ugyanaz, s hiába menekült e feladat elől, (mely tulajdonképpen semmi egyéb nem volt, mint önmaga feltárása), „egyetlen betű elől“ sem menekülhetett. „Nyilván minden sor ugyanahhoz a feladathoz tartozott; a fölöslegesek, a tökéletlenek, a bűnösen elnagyolt vagy laza sorok is...“ (308. o.) Kétségkívül érdekes és izgalmas feladat. S e feladat elvégzését nem lehet másra bízni. Mindenki csak önmagát fejtheti meg, mégha tökéletlenül és hiányosan is. Erre utal és ezt igazolja *Komlós Aladár* is *Voltam póéta én is* című vallomásában, ahol így érvel: „Egy másik ellenvetés szememre vethetné, hogy magamról írok tanulmányt. De hiszen in psychologicis mindenki csak saját magáról írhat... igazában. Senki sem láthat bele közvetlenül más emberek lelkébe;

* Kiemelések a cikkirótól származnak.

legfeljebb, amit magában látott, ráköltethi másra." (7. o.)

E vizsgálódás leszűrt eredményeként leszögezhető, hogy az író minden munkájában elsősorban önmagát adja, saját lelkéből, élményanyagából építi fel irodalmi alkotásainak cselekményét, figuráit. S mert minden írás kissé önéletrajz, nem okvetlenül szükséges, hogy az író több műbe, számtalan regényalakba aprózza szét magát, mert ez csak önmaga hiányos és szétforgácsolt megmutatását jelenti. Ezért az önéletrajz: az *önmegfejtés és önfeltárás legszintetikusabb formája, teljes kiállítás, a legőszintébb és legnyiltabb szándékmegmutatás*. S mi sem fontosabb annál, hogy az írónak határozott szándékai és köntörfalazás nélkül való megnyilatkozásai legyenek. Természetesen az író alkotásaiban mindig önmagát adja, még ha nem is első személyben teszi meg vallomását, s még akkor is, ha történetesen nem saját magát állítja a cselekmény középpontjába, hanem valamilyen koholt figurát.

Végző fokon az önmegmutatás ösztöne hívta életre eddig a világ valamennyi szépirodalmi alkotását és serkenti az írókat ma is arra, hogy egyre őszintébb és emberibb formában tegyenek vallomást embertársaik előtt legbensőbb élményeiről, szándékairól, vágyaikról.

JEAN-RICHARD BLOCH: NAISSANCE D'UNE CULTURE

(Ed. Rieder, Paris 1936)

J. R. Bloch-ot igen kevésbé ismerik nálunk. A legkitünőbb francia esszéírók egyike. Bloch írásaiban a történész, az esztéta és az író sokféle ismerete és képessége csillog. „Pour mieux comprendre mon Temps“ gyűjtőcímű esszéköteteiben sorra elemzi a kortársi történet és művelődés főkérdéseit. E sorozat legújabb kötetében napjaink művelődési és irodalmi jelenségei közt tájékozódik és tájékoztat. „Erasmustól Proustig“ c. vezető tanulmányában gyors és biztos tollal szalad végig a 19. és 20. század szellemi fejlődéstörténetén. De különösen az irodalmi közélet változásainak leírásában és elemzésében remekel. „Kinek írunk?“ c. kísérlete a nehézkesség és pedantéria nélküli, művészi stílusú irodalom-szociológia üdítő példája. Az a mód ahogyan a szellemi közélet jelenségeit a társadalmi változások játékaival egybefűzi, — a materializmus módszerének könnyed, finom, biztos alkalmazása. Akármiről ír: az irodalom műhelytitkairól, a technika meglepetéseiről, — ugyanaz a friss, felfedező elemzés, ugyanazok a merész történeti meglátások. „Az elején vagyunk mindennek“, — bátorítja az író a kon zürzavarában tétovázó embert. És könyve valóban egy születő világ reménytelen zsibongását ébreszti bennünk. Az alábbi részlet Kinek írunk? c. esszéjéből való. (k. s.)

Amidőn a születő Harmadik Köztársaság idealista radikálisai megteremtették az ingyenes és kötelező oktatás rendszerét, ezekkel szaporították azoknak a franciáknak a számát, akik el tudtak olvasni egy könyvet. Ilyen módon öntudatlanul hozzáférhetővé tették a munkásosztályt és a kispolgárság alsóbb rétegeit a szocialista eszme terjesztése számára. Hozzásegítették őket ahhoz, hogy előbb-utóbb önmagukra ébredjenek, de nem annak a tudatára, hogy ők harmadosztályu polgárok, hanem egy olyan társadalom tagjai, amelyet nem az ő számukra teremtettek s amelynek ők csak megtűrt vendégei.

Vizsgálódásunk szempontjából ezek a reformok készítették elő az addig oly egységes régi francia közönség erkölcsi, szellemi és művészi szakadását. Röviden, ezek a reformok okozták a francia művelődésnek azt a kettéválását, melynek tanui és — mint ennek az átmeneti kornak az írói — tisztánlátó áldozatai vagyunk.

A polgárság azonban nem nézhette jószemmel az iskola ilyenirányú fejlődését. Bármilyen kezdetleges is volt ez az elemi oktatás azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a nép nem lesz többé annyira hajlítható és kiszolgáltatott, mint addig. A vezető osztály csakhamar felismerte a rejtett veszedelmet.

Mindez megközelítőleg ugyanabban az időben történt, amikor, másrészről a nagy nemzeti imperializmusok hirtelen megnövekedése kezdte aggasztani. A polgárság nem látta világosan, milyen sors vár azokra a megrendíthetetlennek vélt elvekre, amiken nagy korszakának individualista gazdasága, politikája, erkölcsse, esztétikája, eszméi nyugodtak.

Amint megszimatolta a veszélyt, a polgári szellemiség visszahúzódott. A megelőző nemzedék erőteljes műveivel szembeállítja a mindennemű dekadencia hittételeit: az izlést, a választékosságot, a forma legelőbbvaló igyekezetét. A záporpatak helyett a halkán csobogó kis forrást kedveli. Egy olyan szabású zenit, mint *Diderot*, elhanyagol. *A Rameau unokaöccse* szerzője nem játszik semmi szerepet az intellektuális fiatalság fejlődésében.

Mi, mai nemzedék mintha kissé lenézni szívesen szívesen fellelő kedvteléseit. Ezeknek az öregeknek mindenestre sokkal jobb gyomruk volt, mint nekünk! Minden teketória és aggály nélkül irták hatalmas műveiket. Bizonyára nehezen szoktak volna hozzá a mi izetlen kis eledeleinkhez...

A visszahátas általános volt s mint látjuk diadalmaskodott. A költőtől a grammatikusok vették át a szót. A közönség, a tulajdon kultúrája sorsáért való gondjai közt, elfordul a nagy szellemi kalandoktól. Biztonsága leghűbb óreit sokkal inkább a gondos stilisztákban látja, mint a hajdani úttörőkben. A hemzsegő irodalmi zsűrik és díjak zajosan példázák, hogy az író újmódi iskolássá változott.

A politikai véleménykülönbségek semmi szerepet nem játszanak a retorikusok toborzásában. A legkülönbözőbb napilapok nyelvtani és nyelvművelő rovatokat nyitnak hasábjaikon, amiket számos és buzgó olvasó kísér figyelemmel. A háború előtti *Humanité* egykori irodalmi kritikusa ebben a szerepben fejezte be újságírói pályafutását. Egyik nagy szocialista napilap irodalmi kritikusa, aki elméleti nézeteivel pártja bal szárnyán foglal helyet, egyáltalán nem titkolja rokonszenvét az elegáns és fegyelmezett tollú írók iránt. Ennek a voltaképpen társadalomvédelmi irányzatnak a születésénél ugyanúgy láthatunk jobboldalinak mondott írókat, pl. *Barrés* és *Maurras*, mint baloldalinak vélt írókat, pl. *Anatole France*.

Bizonyos jó társaságbeli régieskedés a legfőbb cél. A „mértéktartás“ a divatozó szó. Az akadémiizmus ismét virágzik. Legkitűnőbb kortársainkat csalogatta magához. Hatalmas művésztermészeteket, mint *Paul Claudel*, gyanuval méregetnek még azok is, akiket vallási meggyőződésük feléje vonzana. Mily mulatságos paradoxon, hogy drámáit sehol sem játszószák oly gyakran, mint Oroszországban, amelyet gyűlöl és megvet.

Amikor 110 év előtt a romantizmus irodalmi forradalma kiobbant, rövid ideig megzavarta a közönséget. De a vezető osztály csakhamar a maga eszményének ismerte fel azt az esztétikát, amely fék és mértéktartás nélkül dicsőítette az egyént. A romantizmus győzelme a polgárság győzelmét jelentette. A romantikusok teremtették meg minden ízében a modern embernek azt az arcátlan és szörnyeteg alakját, amelynek Napoleon, a parvenú volt az előfutára és marad a mintaképe.

Csak hogy Balzac, Victor Hugo és George Sand korszakában a 30 millió francia közül legfőlebb a tizedrésze tudott olvasni. Leszámítva né-

hány ezer főnemest, akik azt a művészetet sirták vissza, mely ifjukurukat elbűvölte: a 18. század haldokló klasszicizmusát, — a francia olvasó közönség kiválóan összetartozó és egyetértő volt.

Ma a 40 millió francia közül legkevesebb a fele könyvolvasó. Ez a sokmillió olvasó a legkülönbözőbb körökhöz tartozik; műveltségükben és szokásaikban eltérnek; érdekeik ellentétesek; a művelt és jól védett régi polgárság örököseinek köre már csak elszigetelt, veszélyeztetett, ostromolt kör, amely görcsösen védelmezi hagyományait a dagadó árral szemben.

Ez a polgárság még lefoglalja maga számára azokat az utakat, amelyek a hatalomhoz, a tisztességekhez, az átmeneti sikerhez és a művészi dicsőséghez vezetnek.

Egyedül neki van módjában az író fémjelezni. Vele szemben az új osztályok még heves harcban állanak anyagi és társadalmi fölszabadulásuk, méltóságuk és elsőségük kivívásáért.

E harc viszontagságai számtalan harcvonalra szórják szét a munkásosztályt és a kispolgárságot. A viszontagságok a legkülönbözőbb remények, tanok, módszerek és pártok közt osztják meg őket. Hogy kitágítsuk hasonlatunkat, azt mondhatjuk, hogy az ostromlók oldalán van a tömeg, de ellenük van a megosztottság és a hagyományban való hiány. Ezek az osztályok nem alkotnak egyetlen hadsereget, hanem számtalan kis sereget. Számos sereg, mely a polgári műveltség forrásánál nevelkedett, még gyöngédséggel tekint a polgárság irodalmi eszményeire. Miközben politikai téren váltig támadják a polgárságot, titokban hűségesek maradnak énekeihez. Márpedig a sivatag minden hcmokja tehetetlen a nagy gulával szemben. Az lemosolyogja támadóit.

Mindezt megmagyarázza miért oly vérszegények az u. n. *populista* irodalom kísérletei, mely egyezség a művelt polgárság formai eszménye és a kispolgárság még módfelett bizonytalan esztétikai igényei közt.

Ennek a helyzetnek másik következménye, hogy nem egy kitűnő író, akiben a feltörekvő társadalom a maga szószólóját vélte, negyvenedik életéve multával elkanyarodik, hogy átvonuljon azoknak a táborába, akik indulásakor a leghevesebben támadták. Az ilyesmi a siker és a husosfázék dolga.

Egyetlen irodalmi műfaj találja meg a közönséget, a társadalom minden osztályában: a *detektívregény*. Ujabb bizonyítéka a zürzavarnak, amelyben élünk.

Egy fél évszázaddal ezelőtt a szerelem volt a par excellence társadalomellenes érzés, a pénzügyi tervezetések és az érdekházasságok nagy felforgatója. A polgárság általános meggazdagodása megfosztotta a szerelem és a pénz összeütközését legfőbb rugójától. A szerelmes férfi már nem játszik oly elsőrangú szerepet. A társadalom titkos hősének szerepében a gyilkos vette át a helyét. A szerelmi szenvedély már nem az a kiválóan társadalomellenes érzésvihar, ami volt. Ma a lopás és különösen a lopás elkeseredett formája, a rablógyilkosság a veszedelem. Ruy Blas helyét Arséne Lupin foglalja el.

A detektívregény a közönséges bűnöző, az alkalmazkodni képtelen, a mindenben keresztül gázoló individualista hőskölteménye. Mindemellett ezen a műfajon is eluralkodik az az alapvető bizodalom, amely a tőkés morált és dinamizmust táplálja. A gyilkos utját keresztezi korunk egy másik kedvenc hőse, a detektív. A detektívregény nem kerülheti el a társadalmi harc ábrázolását, de ezt a maga módján, a legalantasabb módon cselekszi. A társadalmi összeütközést két egyén, a bűnöző és a detektív gyermeke párviadalára szűkíti. (Mellékesen: mint e kor gyermeke, egy jó detektívregényt még mindig szívesen olvasok.)

EGON ERWIN KISCH: LANDUNG IN AUSTRALIEN.
(Verlag Allert de Lange-Amsterdam, 1937.)

A korszerű riport zseniális mesterének legújabb műve pompás dokumentum az ötödik világrészről. „A száguldó riporter“ valósággal újból fedezi fel Ausztráliát, még pedig a legmaibb, legigazibb arculatában. Mint minden írásában, Kisch itt is az exotikus sajátságok mögött meghúzódó általános emberi és szociális vonatkozásokat kutatja. Kisch írásainak hagyományos kvalitásai ebben a könyvében is teljes mértékben érvényesülnek, amiről az alábbi mutatvány is tanuskodik. (M. E.)

Január, a nyár derekának legforróbb hónapja ma különösen derűlten veri vissza az ég fényét, huszonhatodikát írunk e hónapban, Ausztrália nemzeti ünnepnapja van ma, az Anniversary Day. A gyermekeknek ma tanítási szünete van, a középületeken zászlók lobognak, az öblök és fürdőhelyek tömtebbek és hangosabbak, mint máskor. A fénypont a regatta, amely egész délután uralja Sydney kikötőjét.

Ha legalább tudná az ember, milyen nap évfordulója van ma, mi-ben áll a történelmileg fontos dátum, mi az a dicsőséges esemény, amiről megemlékeznek! Hogy ezt megállapíthassuk, átnéztük a mai ujságokat, mielőtt a regattához elindultunk. Az ünnepnap tónusra hangolt vezércikkek élén címek ékeskedtek, mint: „Alapításunk napja“ vagy egyszerűbben „Emlékezzünk“ és megemlékeznek Cook kapitányról, jogosan dicsőítik, amit emberi szellem, emberi erő ezen a földön alkotott, amelyre Cook kapitány annakidején az angol zászlót kitűzte. Az ilyen szavakból az olvasónak arra kell következtetnie, hogy ma lenne Cook kapitány e zászlókitűzésének az évfordulója. De ez nem áll, Cook nem 1770 januárjában, hanem áprilisban szállott Ausztráliában partra.

Próbáljuk meg hát magunk azt az eseményt felderíteni, amelynek emlékét ma ünneplik, mert az egyszer megtörtént. Egész Ausztráliára nézve alapvető fontosságú eseményt ünnepelnek. Ez lehetne először is a földrész felfedezése, de mint megállapítottuk, nem az. Másodsorban lehetne e fekete földrész fehér emberekkel, a szabad Británia szabad alattvalóival való betelepítésének kezdete. De hát akkor miért nem ünneplik, miért nem nevezik meg, sőt szinte elhallgatják őket? Bizonyára nem nagyon dicséretreméltó a szabad Britanniának e szabad alattvalói.

Nem dicséretreméltók? Talán annyira nem, hogy szinte restelik őket? Talán nem is szabad alattvalók? Most egyszeriben megvilágosodik előttünk: Anniversary Day az a nap, mikor az első hajórakomány láncofegyencet partra tették Ausztráliában. Bizony így van. A *The first fleet* (így szépitik meg az első fegyencszállítmányt): 1788 január 26.-án vetett horgonyt a Botany Bay-ban...

Az Egyesült-Államok demokratájának vagy republikánusának legnagyobb büszkesége, ha a családfáját egészen a *Mayflower* utasaiig vezetheti vissza; az Ausztráliára legbüszkébb ausztráliaiak között sem akad akár egy is, aki a hajókat ismerné, melyeken Arthur Phillip angol kapitány, Goethe és Maier Amschel Rotschild kortársa s ugyanugy, mint az utóbbiak, egy frankfurti polgár fia, fegyencszállítmányát az ismeretlen földrészre vitte.

Ezek a „törvényszegők“ itt nem követhettek el törvényszegéseket, a la Astor, Morgan és Vanderbilt, csak elszenvedhettek. Hosszú időnek előtte, még mielőtt a „Convicts“-eket, a fegyencet, mártíromságuk elszenvedése céljából a szűzföldön partra engedték, megkezdődött már a kinszenvedésük. Elsősorban az átkeléssel. Egymáshoz láncolva gubbasztottak Ausztrália jövődi pionirjai nyolc-tíz hónapot a viharverte hajó bűzös fenekén; éhezve, szomjazva, piszkosan, a skorbut és tüdővész véd-

telen áldozataiként. Aki horkanni mert, vagy gyanúba került, hogy felháborodásának szavakba adott kifejezést, annak testéből a hajókötél rázta vagy verte ki a lelket, aszerint, hogy az árbóc csúcsához, illetve lábához volt-e kötve. Azokra, akik betegség, elgyengülés, kínzások, kivégzések vagy hajótörés folytán nem érték meg az átkelés végét, éppoly kevésbé gondolnak vissza, mint azokra, akiknek sikerült partot érni és ezzel a mai emléknapra okot szolgáltatni.

A regatta javában folyik, az emberekkel tömött kikötő feszülten figyel. Pár pillanattal egy amerikai gőzös vergődik keresztül a part és a cél vonal között, dühös felháborodos csattan tizezernyi torokból a kilátás megzavarása miatt. Az amerikai gőzös utasai ügyet sem vetnek az üvöltésre, a versenyt figyelik. Ferdén fekszenek a csónakok, ferdén a vitorlák. A legénység, hat személy csónakonként, szinte kilóg a párkányon, feszül a szél ellenében, mégis minden pillanatban felborulhatnak és minden pillanatban összeütközhet két versenyző, képzeljük csak el.

De képzeljük el a vitorláshajókat is, amelyek a fegyenceket Ausztráliába vitték. Anglia érthető módon nem a legkitartóbb hajóit és a legkipuráltabb kapitányait adta az ilyen értéktelen szállítmányhoz és így bizony az ócska ládákból aránylag sok szenvedett a viharos uton hajótörést. De ez a hajótörés sohasem volt olyan, mint egyébkor szokott lenni, mivel a fogházszabályokat szigorúbban alkalmazták, mint a mentési előírásokat. Fegynehajónak semmi körülmények között sem volt szabad idegen kikötőbe befutni, mert lázadástól és szökéstől és erőszakos kiszabadítástól tartottak (a tilalmat a francia forradalom idején bocsájtották ki.)

Mikor a „George III.” az Entrecasteux csatornában léket kapott és süllyedni kezdett, 1835 április 24.-én volt ez, kétszázhusz fegyenc volt a hajón, ketrecekbe zárva. A víz emelkedett, a térdükig, a csipőjükig; a mellükig, a vállukig, a szájukig. A ketrecek rácsa kovácsolt vasból volt, nem engedett a fojtogató árból menekülni. Az őrzöngés! A rácsok rázása! Átkozodások a kapitány és a legénység ellen, mert nem nyitották ki a cellákat. Az ordítás túlvöltötte a vihart. A lék betömésén dolgozó legénységet páni félelem ragadta meg, nem a hullámokban való végtől, hanem a foglyok bosszújától. Már görbülnek a ketrecvasak, mondották, rögtön el fognak törni. Valóban fel is törtek már egyet. Erre a kapitány sortűzet parancsolt a cellákra, hogy az őrzöngőket a rácsoktól visszatereljék. A lövések ropogtak, miközben a „George III.” elmerült a mélybe. Hat egymáshoz láncolt fegyencet élve halászott ki az arra tartó Schöner „Luise“.

Mindenegyed hajó nem egyszer került abba a veszedelembé, hogy hasonló sorsra jut, az utasoknak még a legsúlyosabb bűnükért is, akarva nem akarva lakolniok kellett, mielőtt abba a kikötőbe jutottak, amely ma színektől, zászlóktól és versengő vitorláktól pompázik.

Éppen most ment neki a Breadly-Head-i bójánál egy versenycsónak a másíknak, a nézők tömege felüvölt, motorcsónakok száguldanak oda, a legénységet kihalásszák, csuromvizések és — nem kapnak díjat. „Szegény fiúk” — sóhajtja a tömeg, a leányoknak és asszonyoknak könny gyül a szemébe ennyi balszerencse láttán. A „Sussex” óceánjáró hajó kiköt a Circular Quay-n, virágok és papírkigyók repülnek a hajóra. Kalapokat lengetnek, az anyák magasba emelik a gyermekeiket, hogy a papát láthassák s a papa láthassa őket. Európából jön, mind Európából jönnek, a fegyencek is Európából jöttek, de senki sem fogadta őket, mikor ideérkeztek. Uj földet tártak fel a gyilkos őserdőkön és a sziklaláncolaton keresztülhatoló expedícióikkal. Fegyencek egyengették az utakat,

fedezték fel a szenet, irtották az erdőket, tették művelhetővé a földeket, építették a városokat, alapították az iskolákat, az első múzeumot, készítették az első könyveket és az első ujságot, ők voltak „az emberi erő és az emberi szellem“, amit ma olyan diszkrét szavakkal ünnepelnek.

Vége a regattának. Miközben a kormány hajóján a díjakat kiosztják, a nézők csónakjai a partnak tartanak, onnan villanyoson, teher és személyautókon vagy gyalog, haza. St. James Church-nél meg kell állnunk. St. James Church Oceánia legrégebb és legszebb temploma. Emléktáblák tapétázzák a belső falakat, siremlékek halottaknak, akiknek nincsen sírja, férfiaknak, akik a tengerbe veszttek, s az ósbózatban, a kőszívatagban pusztultak el, hajósoknak, felfedezőknak, a megszálló csapatok tisztjeinek. Itt van az ausztráliai szigetek és tengerek könyve felnyitva, márványlapjain olvasható, ha ugyan szépítve is, hogyan ment a fehérek behatolása végbe.

St. James Church építészé és építőmestere a fegyenc *Francis Greenway* volt, tőle valók Sydney legjobb épületei, sőt még a kikötőhidat is merészen megtervezte száz évvel a megvalósítása előtt, ugyanazon a helyen akarta megépíteni, amit száz évvel később modern mérnökök a legalkalmasabbnak találtak. Említsük meg talán, hogy a dóm számtalan emléktáblái között egy sem szól a dómépítő emlékének? Hiszen fegyenc volt.

Franciára fordított emlékiratot hoztunk magunkkal Ausztráliába, majdnem olyan régít, mint maga Ausztrália, a kiadás a francia forradalom VI. évéből való. A tolvaj George Barrington visszaemlékezései, akit 1790-ben Botany Bay-ban való száműzésre ítéltek. Az átkelés folyamán elárulta egy állítólagos fegyenc-lázadás tervét, az általa megnevezett bűnösöket a „Scarborough“ árbócára kötik fel és az árulót megjutalmazák, amennyiben szabadlábra kerül. E felett az ügy felett gyorsan elsiklik emlékirataiban. Annál nagyobb fantáziával ecsetel egy természetfeletti jelenséget: a Jöremény fokánál egy fregatta száguld dagadó vitorlakkal és csontvázakból álló legénységgel magasan a levegőn keresztül. A „Scarborough“ kapitányától hallja Barrington a nevet: „A bolygó hollandi“. Ezt a hajót az angol ponyvairó Marryat kapitány Barrington memoárjainak olvasása után jó csipetnek vélte és regénnyé vitorlázta fel. Marryat „Kisértethajó“-jából először Foucher és Dretsche csináltak operát, utánuk Richard Wagner, boldogan, hogy végre megtalálta a tengerről szóló, várva-várt németalföldi legendát, nem is sejtve, hogy a „Bolygó hollandi“ anyagát egy ausztráliai fegyencnek köszönheti.

Barrington emlékiratait Baedekernek használni, velük Sydney le-szármasztását megismerni nehéz vállalkozás. De az emléknep estjén, amikor utunkat lépten-nyomon hazatérő csoportok zárják el, az uccakép összeszemosódik az akkorival. A ragyogó homlokzatok mögött mintha sötét bozót húzódná meg, melyben egymáshoz láncolt férfiak álmukban nyögnek. Nem egy, a viharverte tenger fogságából elbocsájtott csapat támolyog-e ottan a szárazföldi fogságba? Nem egy részeg matróz ólálkodik-e ottan egy telepes háza körül, akinek a felesége fogolyként jött át és az átkelés alatt matrózok szeretője gyanánt kellett szolgálnia? Nem egy akasztott ember himbálódzik-e ott az állvány fokán? Messziről éles rikoltozás hallatszik; nem-e a busmannok harci lármája?

Nem. Mind ennek régen vége. Sydney világvárossá lett és Paramatta, Barrington későbbi tartózkodási helye, is modern városka. Paramattába, tehát mélyebben az ország belsejébe helyezte át Phillip kormányzó az angol-francia háborúk idején a székhelyét, mert az ellenséges hajók rajtaütésétől tartott. Azok nem jöttek, mert féltek az erős férfiak

ellenállásától, akik akkoriban a gyarmatot benépesítették.

Ezek az erős férfiak, akik Ausztráliát a francia megszállástól megóvták, fegyencek voltak. 27.294 lakosa volt a gyarmatnak a napoleoni háborúk végén; ebből negyven százalék fegyenc, huszonöt százalék volt fegyenc, harminc százalék asszony és gyermek — és csak öt százalék szabad telepes, valamint fegyőr. 1788-tól 1840-ig, évente háromezer fegyencet hajóztak ki Newsouthwales és Queensland partjain, Tasmániába. 1853-ig, Nyugatausztráliába egészen 1868-ig folytak a szállítmányok.

De a világháború folyamán Európába jött ausztráliai katonák „Diggers“-nek nevezték magukat, ezzel akarván kifejezésre juttatni, hogy nem az első, hanem a második fajta bevándorlóktól származnak le, vagyis azoktól a férfiaktól, akiket az ötvenes évek aranyláza hozott Ausztráliába és akik, óh! legnagyobb részben még csak nem is angol vérségűek voltak. Ezekből eredni, nagyobb tiszteletnek látszott előttük, mint a „Convicts“-tól való leszármazás.

Még ma sem, január 26.-án, azon a napon, mikor először szálltak partra és az évekig tartó küzdelmet a nélkülözéssel és zordonsággal felvették, még ezen a napon sem gondol az unoka az elődökre, akik — sterilizálatlanul — a legjobbat hozták létre, amit elődök létrehozhatnak: jó utódokat.

GÉRGELY SÁNDOR: 1514 (Páris, 1936.)

Eötvös József Magyarország 1514-ben című regénye óta nagy bátorság és nagy írói felkészültség kell ahhoz, hogy valaki a Dózsa-fölkelést válassza regény témául. 1847-ben Eötvös regényével a jobbágyfelszabadítás mellett szállott sikra. De döntő politika jelentősége mellett ez a regény egyúttal a magyar realista próza egyik első s egyben egyik legsúlyosabb jelentkezése is. Alapvető hibája, hogy az akkori történelemírás nyomán a parasztfölkelés jóformán egy ember, Dózsa György műveként nyer bemutatást. A jobbágyok nagy tömegét szürke, passzív, szenvedő masszának látja. Gergely Sándor helyes korismerettel felfegyverkezve nem Dózsa regényt ír, mint az eddigiek, hanem a magyar parasztfelkelés regényét. Ez a széles keret annak a ténynek a felismerése, hogy a jobbágytömegek nem csupán passzív szenvedői voltak a feudális elnyomásnak, hanem egyúttal aktív szervezői is annak a hatalmas viharoknak, amely a XVI. század első negyedében alapjában megrengette az addig örökéletűnek tartott és hirdetett feudalizmust. A két kötetre tervezett regény most megjelent első kötete tulajdonképpen a felkelés előtörténetét, létrejöttének gazdasági, politikai és ideológiai feltételeit mutatja be szinte zsufolt művészi mozgalmassággal. Addig is, míg a regény részletes bírálatára visszatérünk, bemutatjuk egyik — a regény levegőjére, módszérére, nyelvezetére — jellemző fejezetét.

Elfogadó terme sarkában ült Stockinger Hanes. Előtte az asztalon aranyak heverték. Egyet-egyét a mérlegre tett, némelyik szélét kis, fekete kövére dörzsölte, s a surlódás nyomát marató vízbe mártogatott üveg-pálcikával kente be. Nem, egyetlen hamis sem akadt a pénzek között.

Az átvizsgált darabokat gondosan egymásra rakta. Néha fölirt valamit. Máskor felkelt s dudolgatva, sétálgatva gondolkozott, de utána újra csak visszaült helyére és egymásra tornyozta az aranyakat. Már ötven henger állt egymás mellett s mindegyik ötven aranyból rakódott össze. Hátranyult s a mögötte álló nyitott vasládából új zacskót emelt ki. Ennek a tartalmát is az asztalra öntötte.

Balogh Gábor jöt a szobába.

— No mi az? Megmondtam, hogy ne háborgass.

A deák közelebb lépett. Sarkatlan cipőjében puhán, gyorsan jött. Tréfás alázattal mondta:

— Kremsier Mihály uram jött kegyelmed udvarlására.

— Kergessd el.

— Kremsiert? — Szörnyülködött, de nevetett is bizalmaskodón.

— Mér, ki az?

— Kremsier Mihály a bognárok és kocsigyártók céhmestere.

— Ah, igen, irt nekem róla Vince.

— Kremsier Mihály — olvasta Gábor a magával hozott tekercsből — a legutóbbi magisztrátus választáson kimaradt a tanácsból, tizenkét legénnyel dolgozott, ma már csak hárommal. Követségben volt többé-magával Miksa öfelségénél Bécsben s Ulászlónál Budán. Beszél a németen kívül magyarul, rácul s némiképp latinul s azonkívül....

— Várj csak — állította le a beszámolót Stockinger —, mér maradt ki a magisztrátusból? Erről nem irt Vince az emlékeztetőben?

— De irt — végigpillantott a pergamenten —, itt az van, Kremsierben vad gyűlölet él a pénzzel szemben.

— No — csodálkozott Stockinger.

— Mert a pénz mindig másnál bujik meg. Stockinger Hanes urnál, meg... — mosolygott, a tenyerét hullámosan megrengette. — És még azt mondja a fődeák ur emlékeztetője, hogy Kremsier németül, meg magyarul, meg rácul acsarkodik a piacon a pénz ellen. A céhek ülésén is az ördög cimboráinak mondta a pénzváltókat. Meg piócáknak, akik kiszívják az ember véréit.

Stockinger hallgatott. Megsimogatta lengő, barna szakállát. Ékköves gyűrűje megcsillant. Kezét száján tartotta és így nézegette ékszere szikráit.

— Most eredj ki. Dolgozom.

— Kremsier urral mi történjék?

— Beeresztheted — mondta unottan s újra aranyainak fordult.

Gábor kiment. A kis szobában lába közé szorított bottal ült s maga elé lesett a vendég. Az ajtó nyílására felnézett.

— Stockinger Hanes ur ökegyelme elfogadja — szólt feléje a deák.

Kremsier ülve maradt. Bosszantotta a hosszas várakozás. Most hadd lássa odabent a felfuvalkodott ember, hogy kivel van dolga. Várjon most ő. S ez a deák honnan került ide? Nem ölég már Hodaszi Vince? De sok dologkerülő lebzsel ennél a háznál!

— Te — kérdezte —, téged honnan pellengéreztek ki? Melyik céhből?

— Én deák voltam. Mindig — felelt Gábor.

— Jó hóhér iesz belőled, amire megnősz.

Gábor elmosolyodott, s így mondta, hogy minden város tart hóhért, aki érdemes szolgája a magisztrátusnak.

— Az más. Ha tisztos testületet: magisztrátust szolgál a hóhér, becsülni való

— No lássa kegyelmed — nevetett a deák —, a botot is csak úgy szereti, amíg kegyelmedé s kegyelmed parancsára másnak a fenekén táncol. De mert most a kegyelmedén...

— Az enyimén? Te — kihuzta magát —, az enyimén? Nem élné tul a gazdád, akármennyi aranyat is harácsolt már.

— Miért? Nem sirna ő kegyelmed helyett.

Mert Gábor ugratón nézte rökönködését, kifakadt. Szemtelenység ez. Istenkisértés. Sopron szabad város polgárát, céhmesterét, kétszeri követét országgló fejedelmekhez, deressel fenyegetni! Ingerülten, bekecsét

rángatva lépett a nagyterem bejáratához és onnan kiabálta rákvörösen:

— Taknyos, majd megtanulod még az illetet. Megtanulod még, ki a városban a céhmester. Taknyos. Céhlegény se lehetnél még. Sose is leszel. Mert ahhoz nem lesz érdemed. Deák — mondta lenézően — hóhérsegéd. Mit röhögsz, te taknyos — fölemelte a mennyezetről a földig omló vastag virágokkal kihimezett posztókat, amelyek elfödtek az ajtót s belépett az elfogadó terembe.

Benn, az ajtó két oldalán tátott szájjal s tárt karokkal egy-egy öles medve magasodott feléje. Kremsier elhátrált az ablakig. Szétnézett. Stockinger asztala előtt óriási farkas nyujtózkodott ugrásra készen s a pénzváltó mögött, a mennyezetről lógott le, hatalmas saskeselyű terjesztette szárnyait. Idébb, egészen a közelben üvegkupola alatt fehéregerek mászkáltak. Az egyik kimeresztette vörös szemét s hanyattvágta magát. Mintha vékony cincogást hallott volna Kremsier. Még jobban odanézett. Most látta, hogy kölykezik a fehéregér.

Fölrántotta a szemöldökét s szakállát simogatta nagy álmélkodásában. Hogy mi minden van itt! Hogy mi mindent nem gyűjt össze ez a Hanes! No meg ez a sok, nagy selyemkötös itt a földön s a falakon. És az asztalokon ez a rengeteg egymásra tornyozott arany! Stockinger az ablaknál állt s az udvarra nézett. Aztán ellépett a fal mellől, bokáig érő selyemkötöse halkán zizegett. Megállt az ugrásra feszült kitömött farkas mellett és önfeledten kapargatta ordasa fülét.

— Hanes — szólalt meg halkán a céhmester.

— No, mi az? — kérdezte kelletlenül a pénzváltó s tovább babrált farkasán.

Kremsier elvörösödött. Kérni akart, barátni, akár egyik céhtársa a másiktól. Miért is ne kérjen segítséget, ha megszorult, vagy ha vállalkozásba fogott! De erre a gögös hangra nyelt egyet.

— Száz aranyat jöttem kérni — mondta kiegyenesedve.

— Stockinger elengedte farkasát. Előrejött, de féluton elkanyarodott az üvegkupola alatt szaporodó egerek felé. Körmével megpengette az üveget s játékait nézegetve felelt:

— Száz arany? Sok pénz az.

— Sok. De van száz hordóra való dongám, meg öt vasalt szekerem.

— El kell adni. Jó portéka.

— Az én portékámnak hire van. De ki vesz máma dongát? Senki. Ki vesz máma bort? Ingyen se kell senkinek. Pántos szekeret se vesznek. Hiszen, ha kélné — sóhajtott, ritkás szakála megrándult —, Hanes, hallod-e, a mi apáink nem is álmodtak ilyen időkről. Ki hitte volna hogy hétszámra félaranyat se árulok. Ki hitte volna, hogy olyan nagy becsülete legyen a vásálni szándékozónak a céhmester előtt, hogy még kezét is csókol neki a tisztos polgár. Hitte volna valaha valaki, hogy olcsóbban adjuk, majd a portékát, mint amennyibe nekünk van? Ez a száz arany is...

— Százat nem adok — vágott szavába Stockinger.

— Hanes.

— Tudja kegyelmed az én egész nevemet.

— Tudom — vörösödött el a céhmester. — Ismertem én még a nagyapádat is.

— Az nem fontos. Száz aranyat nem adok. Százötvenet igen. De nem kölcsönbe, hanem megveszem a száz hordóra való dongát, meg az öt vasalt szekeret. Még külön száz arannyal tetézem a tételt. A szerszámok árával. Meg, mert a donga s szekerek ott állnak a kend házában a szerszámokkal s ott is maradnak, amig mást nem gondolok, másik öt-

ven arannyal még megtoldom. Adok kendnek háromszázat.

— A szerszámokat? — Nem akarom én a szerszámokat eladni.

— Minek a szerszám, ha nem forgatják?

— Lesz még jobb idő. Mihez kezdek én akkor szerszám nélkül? De addig is! Legényeim vannak. Dolgozzanak, ameddig nálam vannak.

— Gondoljon csak magával. A legényeket küldje el. Kend csak sétáljon. Tíz arany hópénzt fizetek kendnek, amíg jobb idők jönnek. Akkor újra kézbe veszi a szerszámokat. De addig pihen. Amíg újra keltje lesz a dongának, szekérnek. Akkor már tizenöt arany lesz a hópénze. De akkor már nekem dolgozik a legényekkel együtt.

— Ezt nem lehet. Tiltja a céh.

— Hát adjon pénzt a céh.

— Nincsen néki — Kremsier elvörösödött és kétségbeesetten mondta újra — voltam már a cserző vargáknál, a szijgyártóknál. Egyiknek sincsen, a fele se dolgozik.

— Majd abba hagyja a másik fele is — mosolygott Stockinger.

— Miért? — hüledezve bámult Stockinger hideg, kegyetlen arcába, — mér? Tán ott is háromszázat ígért? Valamennyinek?

— A kovácsok... az aranyművesek, az asztalosok... azok is?

— Majd azok is — mondta a pénzváltó és az asztalra mutatott — háromszáz.

— Hanes — nyögött a csábitásra a céhmester és Stockinger tekintetét próbálta elkapni —, Hanes, én remekeltem.

A pénzváltó hátra, selyemkőntöse alá dugta két karját és így lépett Kremsier elé.

— Remekei lomok.

— Tíz évig. Hanes, tíz évig voltam mesterlegény. A nagyapám, a dédapám, az úkapám is így. Ők építették a házat, a körmenetkor ők vitték a céhzászlót, védték a várat... gyerekeink jussa, ereje, eleink böcsülete.

— Akkor más idő járt. Akkor, ha dolgoztak, pénzelték is.

— Várni, ki kell várni a jobbidőt. Várni — szinte sikoltott és tántorgott, mint a részeg. Elborult szeme éhesen tapadt az asztalt elborító aranyakra.

— Várok — mondta Stockinger és a sárga pénzoszlopokra mutatott.

— Ezt nem. Nem. Nem — elkapta a fejét —, hogy én másnak, hogy én neked dolgozzak? Vesszek inkább! És vesszen inkább... a tűz egye — a padlóra csapta a botját —, de téged is, emésszen el, téged is, te, te istentelen. Titeket vert ki az Urjézus a templomból — toporzékolt, odébb rugta botját, kezét a mennyezet felé lökte s őrvjngve üvöltötte — az én házamat? A szerszámaimat? Istentagadók! Piócák... én, én megöllek... ha más fél... én nem.

Stockinger az asztal mögé lépett. Megütötte a fölötte felakasztott fémlapot. A kongásra megnyílt az ajtó, fegyveresek törtek a terembe. A deák is benyitott.

— Dobjátok ki — intett Hanes ur.

Kremsier Mihály elcsöndesült. Fehéren, lihegve állt a terem közepén. A feléje rohanókra szólt:

— Szabad polgár vagyok. Céhmester. Hozzám ne nyuljatok.

Fölkapták s lenyargaltak vele a lépcsőn.

HORVATH ZOLTÁN ÉS NÉMETH ANDOR: A KEGYENC (GRÓF TELEKI LASZLÓ ÉLETE) (Pantheon kiadás Budapest, 1936)

Végre a magyar írók érdeklődése is fölkel a magyar múlt iránt. Végre akad már kísérlet, amely a Harsányi Zsoltokon túl a mai magyar irodalom belső színvonalához méltó igényességgel és készséggel próbálja történetünk egy darabját visszaidézni. Horváth Zoltán és Németh Andor Teleki könyve a múlt századbeli magyar nemzetiségi harcok egyik leg-nemesebb, belső konvulzióban legmegkapóbb figuráját a mélylélektan eszközeivel, realiztikusan hozza közel számos új adalékot ásva ki Teleki közéleti pályája medréből. Kár, hogy a portré csak a már történelembe lépett Telekivel foglalkozik, attól az időtől, hogy a 48-as forradalmi kormány Párisba küldi követnek. Teleki közlete mindenki szeme láttára tényleg itt kezdődik, a lélektani rajz azonban, éppen mert lélektanról van szó, feltételezi az előzmények ismeretét is. Ebben viszont szerzők túl szűkszavúak. Viszont annál gazdagabb a 49-es emigráció sorsának, szerepének megérzékesítésében és azokon az oldalakon, ahol Teleki a sors elé megy. A kitűnő munkának záró fejezetéből szívesen mutatjuk be olvasóinknak azokat az oldalakat, melyeken Teleki sorsa bezárul.

Este Hajnik Pállal vacsorázik, csaknem szótlanul. „Jól nézd meg Teleki Lászlót, mert nem igen látod többé“ mondja Hajnik a lányának, mi-nekutána látogatóik távoznak. Teleki hazamegy, a másodikemeleti ebéd-lőben együtt találja Teleki Gyulát, Teleki Sándort, feleségeiket és Tisza Lajost. Csak néhány pillanatig marad társaságukban. „Holnap hosszabb időre elutazom, igen szenvedő vagyok“, — mondja s már indul kifelé. Inasának meghagyja, hogy másnap reggel félnyolckor kopogjon be hozzá, most pedig hozzon teát. Aztán íróasztalhoz ül, előveszi másnapi beszédét s fennhangon felolvassa magának. Így találja szobájában féltizenkettő-kor Tisza Kálmán, ki világhosszút látván, még bekopog hozzá. Mielőtt elköszönne, Teleki odaszól neki: „Holnap hosszú időre elutazom, neked kell átvenned helyemet. Jóéjszakát.“

Aztán becsukja Tisza Kálmán után az ajtót, kiveszi revolverét, leteszi az éjjeli asztalkára órája mellé s vetkőzni kezd.

*

Mihez kezdett, mikor egyedül maradt? Minő gondolatok foglalkoztatták? lefeküdt-e vagy virrasztott? Ébren készült-e halálára vagy hajnalban, új napra ébredve fordította-e maga ellen a fegyvert? Nem lehet tudni. Bármit mondanánk, kitalálás, játékos hipotézis maradna.

Bizonyos annyi, hogy napok óta készült a halálra. Meghasonlásba került önmagával s nem talált belőle más kiutat, mint a halált.)

Ugyilátszik, a halált megelőző hetekben ráeszmélt valamire, amire valamennyien ráeszmélhetnének, ha volna rá elég lelkielőzék: arra, hogy a céllal és értelemmel telített élet, mely azontúl, hogy egyetért magával, még történelmi missziót is teljesít, előbb ér véget, mint a gépezetet működtető fizikai funkciók. Van egy idő, amikor az egyén nemcsak magát teljesíti ki, de kora aspirációit is. Aztán lassanként kiszorítatik s már csak teher önmagának és a világnak. A világ új utakon jár, új emberek irányítják s viszik előbbre.

Teleki a romantikusok nemzedékéhez tartozott, romantikus forradalmár volt. A kiegyezést megelőző esztendőket viszont realiztikusnak. E kort nem Teleki reprezentálja, nem is Kossuth, hanem Deák és Andrássy. Teleki, judicious ember létére, hazatérése után felismerte a helyzetet. Az, hogy a politikailag naiv tömegek kultuszt csináltak a személyéből, percekre megszédíthette, de mikor szemtől szembe nézett a történelmi

szituációval, nem téveszthette meg. Ha nincsenek kötelezettségei az emigrációval szemben, ha nem kellett volna attól tartania, hogy passzivitását félremagyarázzák, talán lett volna polgári bátorsága levonni a következtetést s átengedni Deáknak a politika irányítását, kit mélységesen nagyrabecsült s kinek bölcsességében megbizott. Amíg nem nézett farkaszemet a halállal, még missziónak érezhette megbosszulni Batthyány halálát, megalázni a dinasztíát, az örökkévalóság perspektívájából azonban hitványnak kellett, hogy tartsa az ilyen Petronius féle játékokat.

Mіндеz igaz. Azonban mégsem tudunk hinni a gondolatok kizárólagos kényszerítő erejében. Elhatározásainkba a test is beleszól. A kínzó fájdalmak, a triviális testi fájdalmak, amelyek állandóan megkeserítették Teleki életét, kedélytelenné tették napjait. S még ez sem minden. Nincs determinált kényszerítés. Talán este még nem akart meghalni, csak reggel határozta el magát, a morózus hajnalban, mert nem volt kedve új napot kezdeni.

1861 május 8. Reggel félnyolc. A Szervita tér csendes épületei alsznak. Egyszerre csak zavaros hangok hallatszanak a kétemeletes Teleki-palotából, a lakáj magából kikelve ront ki a térre és tovarohan, utána egy szobalány szalad ki a kapun, kezeit tördelve, zokogva, fent kitarul egy ablak, a házvezetőnő kihajol és utána kiált: „Szólj a rendőrnek!”

A palotában rohangálás, ajtócsapkodás. Ablakok nyílnak, fejek hajolnak ki, mi történt? Futólépésben jönnek a rendőrök. Jön a lakáj az orvossal. Felrohannak az emeletre.

A grófi lakás dolgozószobájában ötven év körüli férfi fekszik a kerevet előtt, arca ráncos, földszínű, ajka vérhabos, vonagló keze pisztolyt szorongat.

Elhomályosuló öntudatában lázas képek kergetik egymást.

Szélviharszerű embermoraj. Azt kiáltják: „Független Magyarországot!”

Az orvos összehuzott homlokkal vizsgálja a pörköltszélű kis sebet.

A haldokló pillái mögött a Károlyi-palota nagy terme vibrál, sok főúri hölgygel, kik egy kecskeszakállas emberkét zsibonganak körül.

„Párisból jövök, Lamartine üdvözli a magyarokat“ — szavalja az emberke.

A zsibongás erősödik. Páris, Páris. Ki kell küldeni valakit Párisba. Ki kell küldeni Teleki Lacit.

„Nem engedem!“ — sikoltja egy női hang. „Nem engedem Lacit!“

Orczyné.

„Csak pár perce van hátra“ — mondja az orvos.

A Szervita-téren lélekzetvisszafojtva bámul a tömeg a másodikemeleti ablakra. A kaput rendőrök állják el, csak az országos nevű közéleti férfiakat engedik be a palotába, kik a szerencsétlen esemény hírére odasiettek.

A tömeg tisztelettudó morajjal adja a nevüket tovább.

„Deák Ferenc!“ — „Eötvös József!“ — „Kemény Zsigmond!“ — „Tisza Kálmán!“ — „Félre az utból, vigyázat!“

Négy ember lehozza a holttestet, a furgon már előállt. Boncolni viszik.

WESSELÉNYI MIKLÓS: A HARMADIK BIRODALOM KELETKEZÉSE
(Bp. Viktória, 1936.)

A kísérlet, hogy egy nagyon jelentős eseményt egyetlen szemszögből akarjunk megvilágítani, könnyen vezet egyoldalúságra. Wesselényi Miklós könyve ilyen kísérlet és mégis nyereségnek tartjuk nemcsak történelmi vagy publicisztikai, de erkölcsi szempontból is, mert az igazságkeresésnek olyan szuggesztív ereje sugárzik soraiból, amilyent az utolsó évtizedek történelmi tanulmányaiban ritkán érzünk meg. *Horváth Jenő* a könyv előszavában Németországnak a versaillesi békeszerződés által determinált történetébe, mint megfelelő keretbe állítja bele Wesselényi munkáját; az író többet ad ennél: a Birodalom századokra visszanyúló történetében keresi és találja meg okát a mai állapotnak. Történelembölcseleti szempontból vizsgálja a mai Németország problémáit s mivel e problémákat nagyon bonyolultaknak tartja, nem pusztán az oknyomozó történetírás módszerével, hanem kombinatív úton szeretné az igazságot megvilágítani. A pragmatikus történetírás ténymegállapításait a pszichoanalízis világításában mutatja meg, pro és contra nem foglal állást (s hogy ezt kelletlenül többet hangoztatja, azt csak fiatalos írói buzgalmának tudjuk be) a vezető fonalat pillanatra sem ejti el. Félreételek kikerülése végett kijelenti, hogy nem rajong a Harmadik Birodalomért, sőt feltétlenül negatív az álláspontja vele szemben; keletkezése pszichopatológiai tünetmennyeken alapszik s ennek az eredendő okait akarja kivizsgálni.

A jelenséget magát tudomásul kell venni s ha — betegség — a kórokozót kell kutatni. A közelmúltban is és a távolabbi múltban is. Wesselényi Miklós az alsóbbrendűségi komplexumból magyarázza a mai Németország problémáját s valljuk be, hogy a feladat nem nagyon egyszerű. Még akkor sem az, ha az egyént mint kollektív jelenséget vizsgálja, mert kérdés, hogy még a kollektív egyén lelki jelenségeit is lehet-e párhuzamba állítani az állammal? A szuverén és konkrét egyént a nem feltétlenül szuverén, de mindenesetre absztrakt állammal? Wesselényi jogosnak és logikusnak tartja a párhuzamot: „a nemzet és az állam egyénekből tevődik össze s így jogos és logikus az az elgondolás, hogy ha valamely érzelem vagyis: jelen esetben komplexum befolyással van az egyén jellemének kialakulására és cselekedeteire, még pedig nemcsak egy személyre, hanem számtalan személyre, tehát tömegekre, hogy akkor ez a kényszerképzet ugyanúgy befolyással lehet, sőt kell legyen annak az államnak jellemére és cselekedeteinek kialakulására, melyet ezek az egyének alkotnak.“ A párhuzamot tovább is folytatja az író: az egyén vélt felelőtlensége tudatában bújik ki tettének következményei alól s ép' így az állam is — mint a bűntudat hordozója — szabadulni igyekszik tettének következményeitől. Hogy a kettő nem ugyanaz, azt Wesselényi maga is érzi: az egyén bevallhatja magáról, hogy bűnös, az állam nem teheti ezt. Az állam csak leplezheti bűnét s ez a leplezés még jobban növeli a kisebbrendűségi érzést, mely az államot — ép' úgy, mint az egyént — gátlások elé állítja és tévedésekbe sodorja.

Wesselényi a közeli és távoli múltat vizsgálva úgy találja, hogy rendszerint a jobboldali mozgalmak s akciók voltak azok, melyek alsórendűségi komplexumból keletkeztek és — nagy éleslátással — elválasztja a mozgalmaktól az igazi forradalmakat, melyek mindig valami előnytelen társadalmi helyzetből származnak s így nincs szükség arra, hogy alsóbbrendűségi kényszerképzetekből táplálkozzanak. (Ezzel kapcsolatban igazolja Marx osztály elméletének lényegét: „objektive kétségtelenül azt kell megállapítsuk, hogy legalább is a történelem újabb fázisáig

egy, a tömegekhez mért igen csekélyszámú embercsoport uralkodott és irányította a nemzetek sorsát és a történelem akciói legalább is 50%-ig ennek a csoportnak a hatalomért folyó küzdelmében merültek ki.“)

Írónk szerint a német alsóbbrendűségi komplexum első eredetét a harmincéves háborúban lehet megtalálni, mely Németországot gazdaságilag és kulturális szempontból annyira tönkretette, hogy legalább 100 évre visszavetette a fejlődés nyugati mértékétől. Másutt új eszmék, új gondolatok termelődtek ki, Németország sosem volt ott a fellángolások küszöbén s mulasztásait sem átugrani, sem gyors fejlődéssel pótolni nem tudta. Az előbb hatalmas Németország kultúrafejlesztő országából csak kulturaturató lett, a szellemi fejlődésből kikapcsolódott, viszont régi hatalma látszatát fenn akarta tartani s ez a leplezés csak a hiányossági érzetet takarta. A XVIII. sz.-ban már nagy szerepet játszik ez az alsórendűségi komplexum s ennek a kiküszöbölése — de akkor sem teljesen — csak Fichte, Schiller, Goethe fellépésekor indul meg s Königrätz, Sedan és Versailles után kezd átalakulni. Dicséretére írhatjuk Wesselényinek, hogy a pszichoanalitikai mérőszinort szigorúan kézbentartja és nem engedi magát látszatoktól megtéveszteni. Sub specie aeternitatis nézi a dolgokat és csak azt a kort tartja igazán nagynak, mely hosszas és állandó fejlődési folyamatot indított el az állami élet szempontjából. Nagy Frigyes tehát nem tartja nagynak, mert utána csak a militarizmus maradt fenn, ami a belső bizonytalanság jele és az alsóbbrendűségi komplexum bizonyítéka.

Második hullám: 1871—1918. A sedani csata s az azt követő versaillesi jelenet egyszerre nagyhatalommá teszi Németországot. De elmaradottságát most is éreznie kell, kedvezőtlen földrajzi helyzete miatt tartania kell Franciaországtól, „fiatalnak“ mutatkozik a nagyhatalmi szerepre. A fogyatékoság gátlásaiban szenvedő egyén hangoskodik, a fogyatékoságát érző állam fegyverkezik s ezt a folytonos veszély, körülmények lehetőségével okolja meg; így tesz Németország is s a testi fogyatékoságban szenvedő Vilmos császár saját gátlásait átviszi a politikai életre is. Franciaország legyőzése után Angliától fél, vele szemben hiába próbálja Vilmos császár hatalmát fitogtatni, éreznie kell, hogy országa el van maradva. És itt megint tárgyilagosan disztingvál Wesselényi Miklós: „Kant, Lessing, Goethe, Fichte, Schopenhauer, Marx, Lassale csak azt bizonyítják, hogy a németiség mint faj, tökéletesen egyenrangú (talán még magasabbrendű faj is volt, hiszen Kant, Goethe, Schopenhauer vagy Marx gondolatainak mélységét előttük senki és utánuk is más fajból való csak igen kevés érte volt el) volt a többi fejlett fajokkal, de a nép nagy tömegei, melyek a fejlődés szempontjából éppen legfontosabb és legkritikusabb időben a történelmi események folytán ki vannak kapcsolva ebből a fejlődési folyamatból, mégis csak elmaradtak a többi fajok niveljájától. Szóval: a hiányosság megvolt, a nyugati államok az egész haladó világ barbár államnak tartják Németországot s ezen az erkölcsi hátrányon a reakció miatt nem tudnak segíteni. Azaz: a vezetőrétegek nem engedik, hogy segítsenek rajta.

A lelki megbetegedés nőttön nő, az állam — a nagy beteg — képtelen ezt bevallani s a szemekről csak 1918-ban hull le a hályog, a háborús összeomlás után. Ez a lelki megbetegedés kellett nemcsak ahhoz, hogy a háborús összeomlás létrejőjjön, de ahhoz is, hogy a nemzetiszocializmus megszülessék.

Weimar közvetlen előzménye: összeomlik a látszólagos biztonság. Közvetlen következménye: megmarad a — multért való bűntudat, a ki-sebrendűségi komplexum tovább élesedik. Ebből táplálkozik az *Erfül-*

lungspolitik, mely teljesen őszinte megnyilatkozása volt a németeknek. Ebből az őszinteségből táplálkozott a locarnoi egyezmény is s hogy ez felborult, ezért Wesselényi ép' úgy felelősnek tartja a francia, mint a német jobboldalt. A gazdasági okok a külpolitikán kívül szintén hozzájárultak a locarnói szellem elmúlásához és a — nemzetiszocializmus sikeréhez.

Ez a könyv legizgatóbb problémája. Itt már nem lehet mellőzni a belső eseményeket sem — bár az író szerint a belső események csak interpretálói a lélektani tényezőknél.

A weimari kormányzásnak kedvez a talaj. A tömegek kiábrándulnak a régi eszmékből, a márka értéke nő, a sport, a nevelésügy, az építkezés virágzik, a nemi életben nagy szabadság uralkodik s a túlságos szabadság — melyről a weimari alkotmány megteremtői azt hitték, hogy hivatkozhatnak nekik — lehetővé tették a nemzeti szocializmus érvényesülését akkor, mikor — a gazdasági konjunktúra elromlott. Szerzőnk felveti a kérdést: minek lehet betudni azt, hogy a weimari kormány, mikor a hatalom teljes birtokában volt —, miért alkotta meg a szociális államot a szocialista állam helyett? Céljához képest ezt is lélektani indokokkal magyarázza. Az alsóbbrendűségi komplexum a weimari alkotmány törvényhozóiban is élt és ennek tudata erősebb volt bennük, mint a marxizmusban való hitük. S a nemzeti szocialisták sikerét az döntötte el, hogy a gazdasági helyzet leromlását az Erfüllungspolitiknak tudták be s azt el is tudták a tömegekkel hitetni s az alsóbbrendűségi tudatot felsőbbrendűségi tudattá tudták transzformálni. „A fajelméletet a faji alsóbbrendűségi komplexum ellenszereként annak kiküszöbölésére állították fel.“

Wesselényi még azt is a weimari kormányzat hibájának tudja be, hogy erősen védtek az individualizmust, mely a szocializmussal ellentétes, nem ápolták a kollektív gondolatot, mely a szocializmusból következik. — Ezekhez a feltevésekhez nem teszünk észrevételt. Peccatur intra et extra muros s a weimari szocialisták ép' úgy tévedhettek, mikor a kollektív gondolatot elhanyagolták, mint a nemzeti szocialisták, akik úgy érvényesítik a kollektív elvet, hogy az a legkisebb mértékben se tükrözze vissza az igazi szocializmust. Nagyobb kérdés itt: lehet-e a pszichoanalízisre, mint egyetlen és végső elvre a nemzeti szocializmus előretörését visszavezetni. A nemzeti szocializmus sikere — ha ideiglenesen is — kétségtelen, de hogy a dolgok odáig fejlődtek, abban a szabályszerűen működő lélektani törvényeken kívül talán némi részüik volt azoknak a bankároknak is, kik felismerték Hitlerben azt a fanatikus egyént, ki a régi rend érdekében mindent mer kockáztatni. Hogy a bankároknak, a tőkés rend képviselőiben is — tudtukon kívül — dolgoztak és hatottak az alsóbbrendűség érzései — abban semmi kétségünk. De ha így van, akkor ez minden olyan diktatúrára jellemző, mely el akarja nyomni az egyéni erőket. Erre ő maga is utal, midőn minden jobboldali megmozdulást az alsóbbrendűségi komplexummal hoz kapcsolatba. S tulajdonképpen ez az utalás az, mely életszerűvé teszi Wesselényi Miklós tudományos kísérletét. Ha csak l'art pour l'art magyarázna egy bekövetkezett történeti eseményt, nem érdekelné bennünket. De elméleti okfejtése minden tárgyilagossága mellett — vagy talán éppen ezért — belevág a ma történetébe, a mi életünkbe és nemcsak a mai német reakció, de minden reakcióval szemben vigasztaló az a tudományosan megbizonyított vigasztalás: mindennek el kell múlnia, ami nem esik az általános fejlődés irányvonalaiba.

(Kemény Gábor)

TAMASSI GYÖRGY: A TOTALIS ÁLLAM
(Kortárs könyvkiadó, Budapest, 1936)

Egyszerű, hasznos tankönyv, mely a liberális állam és a totális állam viszonyát tisztázza világos nyelven, oktató következetességgel. A szerző szerint „az objektív érdekek tudatos felismerésének legalkalmasabb eszköze a józan ész és az ésszerű, világos látásmód.” Ennek tudatában nem korhol, nem vádol, nem támad senkit és semmit, csak megállapítja s kielemezi a dolgok logikáját. Nem röpirat s mégis döntő ítélet mindazok fölött, akik „a racionalizmus helyét részint, természeti, részint természetfölötti tényezőkkel kívánják betölteni s a vér, a faj, a néplélek homályos összefüggéseivel akarják elvonni a figyelmet a konkrét nyomorúságról és a nyomorból kivezető reális utak józan felismerése elől.”

Tamassi György a totális állam német bölcseleinek — a mai német államhatalom ideológusainak — ismeretére támaszkodik. Forrásanyagul használja *Moeller van den Bruck*, *Ernst Forsthoff*, *Ottó Kollreutter*, *Karl Schmitt*, *Heinz Ziegler* munkáit. Miután „a totális állameszme térhódításáért és gyakorlati megvalósításáért folytatott küzdelem a liberális állam és a liberális államfelfogás elleni harc jegyében folyik”, a szerző arra a kérdésre igyekszik fényt deríteni, miben különbözik tehát a totális állam a liberális államtól? Fontos feladat, mert valóban „a köz-tudatban liberális és totális állam, mint *végletes ellentétek* szerepelnek”. Gondoskodnak erről egyfelől a totális állam teoretikusai, akik a liberális állam elleni támadással kölcsönöznek elméletüknek radikális, népi és szociális jelleget, mintegy forradalmi dicsfényt, másfelől azonban a liberális védelmezői is, akik „a tőkésrendi berendezkedés védelmében indítanak keresztes hadjáratot a totális állam elmélete ellen.”

Ügyes képet rajzol a szerző arról a *fogalmi* háborúságról, mely a liberális és totális államszemlélet között dúl, szublimált formákban, elvi, elméleti és világnézeti síkokon, csak hogy „gondosan és ügyesen leplezhessék a lényegét, a *valóságos* helyzetet, azt, amiben megegyeznek egymással: a közös társadalmi és gazdasági alapot”. Nem új és nem eredeti az, amit Tamassi György nyújt, amikor ehhez az eredményhez jut el: „A totális állam szerves folytatója, terméke a liberális államnak, aminthogy a monopóliumkapitalizmus is a szabadversenyos kapitalizmus méhében született. A totális államban fejeződik ki az a társadalmi szervezet és ideológia, amely a *monopóliumkapitalista* fejlődési foknak leginkább megfelel.” De új a világos okfejtés, a velős megfogalmazás, a teljes bizalom az olvasó józan ítélőképességében. Kétségtelenül szükség volt ilyen személytelen tárgyilagossággal tanító könyvre, mely az új idealizmus, az új mitológia ködösítő, leplező, bódító hadjáratával szemben a magyar szellemi életben a valóságra, a tények ellenőrzésére, a józan észre hivatkozik s így a totális és liberális állameszme szembenállásában a közös alapzatra tud rámutatni. Tudjuk, hogy mióta *Szekfű Gyula* a régi liberális Magyarország ostromozásával teremtett új magyar történeti és állambölcseleti iskolát s a tekintélyi és parancsuralmi rendszerek magyar hivei Transszylvániában is a liberális elleni világnézeti támadások, a nagy francia forradalom eszméi, a demokrácia, parlamentarizmus, pacifizmus, humanizmus, szabad gazdálkodás, racionalizmus, materializmus elleni küzdelem jelszava alatt igyekeznek tért hódítani, a magyar szellemi életben is többé-kevésbé sikerült a liberális és totális államot, mint kizárólagos *vagy-vagyot*, egymással szembeállítani. E mesterségesen keltett szellemi bonyolódás zavarosából vezetheti ki az egyszerű olvasót Tamassi György reális vezérfonala, a gőztelen, szenvedélytelen, okos hang.

(B. E.)

B I R Á L A T O K

A MAGYAR SZABADKÖMIVESSÉG A 18. SZAZADBAN.

Kétféleképp' lehet a multba menekülni, azért, hogy elzárkózzunk a jelen kérdései elől vagy hogy jobban megértsük a ma irodalmi és társadalmi problémáit. A magyar irodalom mindig összefüggött a mindenkori társadalmi fejlődéssel s a magyar irodalomtörténet mindig igyekezett a társadalmi háttérrel mellőzni vagy legalább is könnyű gesztussal napirendre térni felette. Ebből az elhallgatásból következett, hogy még ma sem jutottunk legnagyobb íróink tárgykörének, gondolkodásmódjának szociális gyökeréig. A politikai megvilágítás eddig sem hiányzott, de ez csak egyoldalú s nagyon szubjektív magyarázatot nyújtott és a teljes megvilágítás helyett inkább a homályt növelte; annál inkább, mert éppen a politikai szempont okozhatta azt, hogy az írói munkáknak még akkor sem lehetett szociális háttérét megmutatni, mikor irodalmi és lélektani okok nagyon is kívánatosá tették azt.

A szabadkőmivesség kérdése mindeddig valósággal tiltott területe volt a magyar irodalmi kutatásnak. Csak támadó vagy védő szándékkal közeledtek hozzá s a támadás lehetősége nemcsak a védők kutató kedvét vette el, de azoknak kutatókedvét is csökkentette, kik sine ira et studio akartak a kérdés szemébe nézni. Abafi Lajos és Balassa József kitűnő munkái mellett, melyek a szabadkőmivesség rendszeres feldolgozását indították el, *Eckhard* Sándornak jelent meg egy részlettanulmánya, *Arató Frigyesnek* egy propagandafüzete, *Ballagi Géza* s *Ballagi Aladár* pedig történeti műveikben közvetve foglalkoznak a kérdéssel. (Ez a rövid visszapillantás is mutatja, hogy az utolsó évtizedekben sem a szellemtörténet kihangsúlyozott szempontjai, sem a revízió önmagában való lelki szükséglete nem irányította irodalomtörténészeinket a szabadkőmives mozgalom kiaknázatlan kincsei felé. Annál inkább helyeseljük *Jancsó Elemér** buzgalmát, amiért legyőzve a politikai gátlásokat, hozzá mert nyulni e kérdéshez. Jól tudja, hogy eddig letagadás és titkolózás jelezték a problémakutatás e területét, de ez nem csökkenti „kincskereső” fanatizmusát, mellyel ráveti magát e kérdésre. A déghi levéltárban, a Bruckenthal muzeumban, a bécsi és budapesti muzeumok levéltáraiban még több, mint ötvenezer okirat vár arra, hogy napvilágra jusson. J. E. elsősorban a a probléma társadalmi jelentőségét vizsgálja s csak másodsorban veszi figyelembe az irodalmi szempontokat s végül a szabadkőmivesség eltévelyedett irányzatait (rózsakeresztesek) is tárgyalja, melyek aranycsinálásra, szellemidézésekre és egyéb babonáságokra vezettek. Kimutatja, hogy nálunk a szabadkőmivesség volt az új szellemű fejlődés első kiélési formája, s hogy az államhatalom mellett néha mint ellenséges, néha mint ellensúlyozó erő lép fel. Jancsó maga száz eddig ismeretlen adatot kutatott fel s ezek feldolgozása a megegyezések mellett rávilágít arra a különbségre is, mely a nyugati társadalomalakulás s a mienk között van. Nálunk a polgárság fejlődése elkészt s a felvilágosító mozgalom felülről terjedt lefelé. Nem a polgárság egyengette a szabadkőmivességet, de a szabadkőmivesség kovácsolta ki a polgári egyenlőség útját. Az, hogy a szabadkőmivesség hatalom a hatalom mellett, nemcsak politikai de val-

*A magyar szabadkőmivesség irodalmi és művelődéstörténelmi szerepe a XVIII. században. Ady Endre Társaság kiadás, Cluj, 1936.

lási tekintetben is letagadhatlan tény. A tételes vallásnak nem kedvez, — ezért van sok ellensége a világi társadalomban, de a vallási elmélyülésnek tudatos munkálója s ezért van sok híve a papok közt is, sőt azon világi hatalmak közt is, kik még nyíltan nem mernek a polgári szabadság követelői közé állni. *Vos estis sal terrae* — ti vagytok a föld sója — mondja Kazinczy a szabadkőmivesekről, majd így folytatja az apológiát: „E veszedelmes időkben, midőn a setétség fiai győzni látszottak, kigyót-békát kiáltott a világ ezekre (t. i. a szabadkőmivésekre). Az a társaság, mely Fridrichet s Leopoldot, az atyát I. Ferenc római császárt látta a maga négyszögében, nem igyekezhetett a trónusok fölforgatásán; s amely társaságnak fődiszei közé számoltattak XIV. Kelemen s annyi sok cardinalis és püspök s több pápista pap, az nem lehet ellensége a vallásnak.“

Kazinczynak ez a megállapítása reá is, korára is jellemző. Ma már tudjuk, miben van igaza s miben tévedt. A politikai hatalmasságok részvétele nemcsak őszinte meggyőződésből származhatott, de taktikai fogásból is. II. Lipótnak a parasztkérdés megoldása, a polgári egyenlőség egyengetése, a nemzetiségi kérdés igazságos kezelése csak addig volt szívügye, amíg mindezt az égető problémát ütőkártyának használhatta fel a feudális nemességgel szemben. Ennek éppen a Martinovics-féle összeesküvés a legjobb bizonyossága. Martinovicsot a mozgalom tragikus hőségét nemcsak saját gyengesége és taktikai tévedései sodorják el, de a felső politikai hatalom árulása is, melynek csak záros határideig volt szüksége a nyugtalan vérű szerzetes segítségére. De ha az összeesküvést a változó politikai konjunktúra miatt nem is koronázta siker, bizonyos hogy ez a szabadkőmives eszmékkel összefüggött s ha a mozgalom el is bukott, az eszmék tovább éltek s ezekből némelyek — pl. *Hajnóczy József* ma is kiadatlan jobbágytörténete — még ma is várják, hogy folytassák értékelő munkájukat. A szabadkőmivesség felvilágosító hatása szakadatlan — még az eltévedt hajtások ellenére is. Az aranycsinálás álom marad ugyan, de a kémiai kutatások orvosi alkalmazása a rózsakeresztes mozgalmakban veszi eredetét.

A szabadkőmivesség munkáját négy csoportban tárgyalja J. E. A bécsi csoportból *Bessenyei* emelkedik ki, ki sok nagy álma szétfoslása után is „hisz a jobb emberségben“. A pozsonyi páholyban hangzanak fel először komoly intelmek az elnyomás ellen. „Tévedés azt hinni, hogy a törvények a gyengébbek elnyomtatása ellen kellően intézkednek. Tekintsük csak adózó alattvalóink sorsát és látni fogjuk, hogy azok a rájuk rótt terhek alatt csaknem összeroskadnak... A nyomor e képe ecsetelve csak undort kelthet. Szükséges tehát oly eszközökről gondoskodni, melyek által a visszaéléseknek elejét lehet venni.“ Jól megvilágított Kazinczy jellemzése is, kinek lelkesedését fogsága sem töri meg. Arankával bőséges szabadkőmives tárgyú levelezést folytat s Jancsó helyes felismerésére mutat az a megállapítás, hogy Kazinczy és Aranka nemcsak a nyelv harcosai, de a velük egy nyelven beszélők emberi helyzetét is szeretnék javítani. Még jobban kitűnik e törekvés Bacsányi lángoló verseiből. Bacsányi sokat panaszkodik, hogy személye ellen sokat agyarkodnak a setétség apostolai, majd zengő strofákban panaszkodik az elmaradottság miatt:

*Nézd a régi homályra szokott sok gyáva miképpen
Üldözi mindazokat, kikeről a józan okosság
Élesztő tüze sugárit tündökleni látja!
Nézzed az ostobaság véres zászlóhoz esküdt
Vakbuzgók mi dühös törekedve rohannak előnkbe.*

Mikor Bacsányit s társait az igazság „megtalálása“ börtönbe juttat-

ja, Aranka, ha nem is társadalmi téren, tovább folytatja igazságkutató munkáját.

Ugy a transszylvániai, mint a pestvidéki páholyok működéséből kitűnik az a jellemző folyamat, hogy nálunk felsőbb rétegekből terjedt lefelé a felvilágosítás hullámverése. A felvilágosodott főurak csak elszigetelt jelenség lehettek a vezetőosztály életében s annál inkább a nemzet fejlődésében. Jancsó munkája bátor tett a magyar irodalom óvatos hangszerelésében. Értéke mellett rá kell mutatnunk némely gyengeségére is. Mint ha a nagy anyaghalmoz elsodorná a szerzőt a pontos rendszerezés munkájától. Zavaróan hat, hogy szerző egyéb munkái az előszó és munka között vannak felsorolva. A tartalomjegyzék számozása s beosztása nem felel meg a tényleges számozásnak s beosztásnak. A 22. pontban felsorolt képek jegyzékéből egy képet sem látunk a könyvben. Sok a sajtóhiba s a helyesírási következetlenség. Jancsó könyve különben jelentős tanulmányosorozat elindítója s minden reményünk megvan arra, hogy a következő könyvekben az író eltünteti az említett technikai hibákat.

Kemény Gábor

PAUL LAFARGUE BÍRALATAI.* Paul Lafargue halálának 25. évfordulójára *Jean Fréville* összegyűjtötte és kötetben kiadta irodalmi kritikáit. A megemlékezés leghatékonyabb formája ez, mert nemcsak az embert, hanem igazságtalanul feledésbe merült művét is felidézi. A kiadó előszavában elmondja, hogy munkáját csupán első lépésnek tekinti Lafargue aktuálizálása és népszerűsítése ügyében.

A francia szocializmus egyik legjelentékenyebb vezére és kétségen kívül legképzettebb koponyája volt Lafargue, akit szoros rokoni kapcsolat fűzött Marxhoz. Fáradhatatlan politikai munkássága mellett (*Jules Guesde*-vel együtt ő alapította meg a francia szocialista pártot) a szellemi élet legváltozatosabb területeire kiterjedt érdeklődése. A tan ismertetése mellett, melynek összehasonlíthatatlanul világos és következetes kommentátora volt, foglalkozott folklórral, nyelvészettel, gazdaság- és társadalomtörténettel, s kora egyéb tudományos kérdéseivel. Hatalmas tárgyi ismerettel s finom irodalmi érzéssel fordult a népies és művelt irodalom kérdései felé. Ennek a munkának eredménye a népdalokkal és lakodalmi szokásokkal, a nagy forradalom előtti és utáni francia nyelvvel, a romanticizmussal, Zolával, Victor Hugóval foglalkozó tanulmányosorozat, amit Fréville gyűjteményében találunk.

Lafargue romanticizmusról szóló tanulmánya kitűnő példája módszerének. Az irodalmi kritikusok nagy része — még ma is — a romantikus mozgalmat, mint az érzékenység és az izlés megújódását tekinti, s ennek a jelenségnek végső magyarázatát irodalmi és esztétikai síkon s a nagy művészek egyéni zseniálításában keresi. Mindezeket a tényezőket, természetesen, tekintetbe kell venni, ha alaposan tanulmányozni akarjuk a kérdést, de Lafargue más hatásokra is reámutat a romanticizmus keletkezésénél. Lafargue figyelmesen átolvasta az 1796 és 1807 között megjelent folyóiratokat és regényeket. Ezt kevesen tették meg előtte és utána. Kutatásainak eredménye végtelenül érdekes. *Châteaubriand* elbeszéléseinek, az *Atala*-nak és *René*-nek óriási sikerét az irodalomtörténészek a romanticizmus döntő győzelmének tekintik a művelt olvasóközönség meghódításában. Lafargue viszont megmutatja, hogy ugyanakkor maga a kor tört be az irodalmi művekbe, foglalatosságaival és divatjával, nagy és kicsiny eseményeivel. *Châteaubriand* két regényének az a

*Paul Lafargue: *Critiques littéraires*. (E. S. I. Páris 1936.)

felbecsülhetetlen érdeme, hogy röviden és irodalmi formában magukban foglalják megjelenésük lélektani pillanatának összes jellegzetességeit, ami különben csak abban a számtalan s ma már olvashatatlan irodalmi termékben található meg, ami egyik nap született és másnap már meg is halt. Lafargue számos érdekes kivonatot és idézetet ad. Hány alig-alig ferdített példánya vonul fel a sötét Renének és a szűzies, megható Atalának! Megkapó bizonyítása ez annak, hogy mennyire történelmi dokumentumnak tekinthetjük azokat a műveket, amelyek valamely adott pillanatban hatalmas visszhangot keltettek a közönségben. Lafargue igen pontosan ad erről magának és az olvasónak számot. Meg kell jegyeznünk, hogy azóta néhány nem-marxista kutató, csupán dokumentációjának szigorúsága és pontossága által, hasonló eredményre jutott. Így pl. *Daniel Mornet* professzor, akinek „A francia forradalom szellemi eredetéről” szóló könyve megmutatja, hogy a XVIII. század nagy filozófusai és enciklopédistái körül egész sereg kis filozófus és enciklopédista működött, akik *Diderot*, *Voltaire*, *Rousseau* üzenetével azonos eszméket terjesztettek.

Lafargue irodalmi kritikájának megvannak a hiányosságai, amiket fel kell fednünk. Temperamentuma s a guesdizmus elméleti szűkkeblősége magyarázza ezeket a hiányokat. Lafargue gyakran hajlamos arra, hogy a kérdéseket és a hatásokat sematikusan kezelje. A romanticizmus számára nem egyéb, mint „osztályirodalom” — természetesen az is volt — de ugyanakkor, amikor a feltörő polgárság és a romantikus írók közötti kapcsolatról beszél, elmulasztja a polgárság különböző rétegeinek hatását megkülönböztetni. Így pl. Hugóról írott szigorú és ragyogó pamfletjében, gyakran helyesen támad. Szellemesen gunyolja Hugo politikai gyerekeségeit és érdektelenségét kora nagy tudományos kérdéseivel szemben. De nem ismeri fel mindazt, ami Hugót a haladó kispolgárság reményeivel összeköti. Hugo művének utolsó része érthetetlen enélkül a kapcsolat nélkül. Így válik Lafargue igazságtalanná Hugo művével szemben. Ez a szükséges fentartás azonban nem akadályoz meg bennünket abban, hogy Lafargue tanulmányait irodalmi kritikánk leértékesebb teljesítményei közé sorozzuk. (G. F.)

A REGÉNY: TÖRTÉNELEM. Elmult korok történetét eddig levéltári kutatások, oklevélböngészések útján rekonstruálták. Igaz és tény az volt, amit katalógizált levéltári adatokkal lehetett alátámasztani, vitákat oklevéltudósok döntöttek el, a diszkusszió tárgya pedig legtöbbször tényleg nem volt más, mint amaz ominózus „i” betű. Ma a szemünk előtt pereg le a történelem. Ma oklevelek, megállapodások, szerződések aláírásakor, a távirati irodák és a rádiók által ünnepélyesnek és történelminek deklarált órákról tudjuk és érezzük, hogy nem történelmiek. Történelmiek krónikás szempontból, de rájuk hivatkozni, velük érvelni már az aláírás pillanatában sem lehet. A ma kormányokba, szerződésekbe foglalt történelme már a keletkezés pillanatában is ferdítés. Ha évek, évtizedek, évszázadok múltán ez és ennyi lenne a történelem forrása, akkor a történelemhamisítás kétségtelen. De hol az igazság? Hol a forrás, mely megbízható és felhasználható, mi lehet és mi lesz a rekonstruálás alapja és lényege? Ha azt feleljük: a regény, akkor keveset és mégis sokat mondtunk. Mert nem minden regény történelem és lehet levéltári anyaggal felérő forrásmű és így történelem, csak az, melyben a ma történelemmé konzerválódott levegőjét őrizzük, mely a regény érzékelhető atmoszférájába fogja be az igazságot, azt a szükséges fludiumot, melyből az utánunk következők minden levéltári kutatásnál, minden fehér-kék-vörös, vagy fekete-könyvnél teljeseben lé-

legzik be ennek a mi korunknak légáramlását. A regény történelmi forrás voltát, korszituációt konzerváló lehetőségét ennyire igaznak és fontosnak nem éreztem, mint most három német regény elolvasása után. Ime a címek: O. M. Graf: *Der Abgrund* (Malik Verlag, London) — F. C. Weiskopf: *Die Versuchung*. — Ludwig Renn: *Vor grossen Wandlungen* (Oprecht Verlag, Zürich).

A kritikus rendez és csoportosít. Regényeket egyformán elskatulyázni ritkán lehet. De itt ez a három regény elválaszthatatlanul egymásra van kopirozva. Egymásbafonódva, közös egységben élnek tovább az emlékezetben. Ha valami földrengés, világhatasztrófa elpusztítana minden levéltárat és csak ez a három könyv maradna meg, akkor a mindnyájunk életébe vágó mai német történelemből többet tudnának utódaink, mint a molypillés levéltári adatokból. De mert a tűzvész könyvmáglyák formájában valószínűbben pusztít, az eddigi jogszokásoknak megfelelően, továbbra is a levéltárak maradnak majd épségben és az „aszfaltirodalomnak“ deklarált mindennél leleplezőbb és feltáróbb, tehát a mindennél lényegesebb forrásművek: a regények hamvadnak majd el. Ha valami közbe nem jön, a történelem megfelelően újra csak az „i“ betű diszkussziójává szublimálódik. Ezek a regények nem vitairatok, egyjelentőségű voltak nem adhat diszkussziós alapot. Bennük van mindaz, ami nem üres szócséplés, az a több, ami megkülönbözteti ezeket az írásokat az egymást nyelvtöretéssel pellengérező terméketlen handabandázástól. Lényegük: a megállapítás és tanulságvonás. Így volt, ez volt, csoda-e ha másképp nem lehetett?! Örvények felett jártunk, kísértések között és most nagy változások előtt állunk. És a változás jelenti a jövőt, ahogy az örvény és kísértés is történelem volt. Egymásbafonódva, egymást erősítőn kiegészítve — mint egy zenemű három tétele — kavargó itt egy inferno, melynek hősei, hordozói és áldozatai, minden történelmi szakmunkánál hitelesebben közvetítik és dokumentálják a német változások történelmét.

Weiskopf egy német nő történetét beszél el. Szimpla, mindennapi regény téma és könyve mégis a német változások alaplényegének: az uniformiskomplexumnak lesz forrásműve. Nevetve, csodálkozva, majd döbönt érthetlenséggel reagál itt egy nő a száz közül férje hirtelen jött változásaira, átalakulására, „ébredésére“, mely nem más, mint uniformisnémettség: csizmalelkület. Az SA-uniformis gyökeresen változtatott át mindent, ék lesz, robbantó erő. Kinyilatkoztató erő a nő számára: „De hiszen ez nem is ő. Nem a férjem, de egy idegen... Mintha valaki ülne benne és az beszélne belőle“. A csizma él csupán, az uniformis és mindaz, ami hozzátartozik, az, ami az embert idegenné teszi, érthetlenné, ami a közösséget megrontja és az emberi vonatkozásokat kiküszöböli. Lissy ismeretlen érzés fojtogatja: az uniformis egy perccel előbb még ott ült a divány sarkában, amikor felkel, Lissy odamegy és egy ronggyal kezdi törölni és dörgölni a huzatot. Pedig jól tudta, hogy nem a barackszínű diványbársonyról van szó, nem foltról, de valami másról, nagyobbról. „Valami másról, nagyobbról, amit talán csak évszázadok munkájával lehet a mai némettség lelkéből kidörzsölni.“ Így, ilyen finom eszközökkel és utalásokkal dolgozik Weiskopf, mert csak így lehet bebizonyítani, hogy ebben az infernóban a nő volt az emberibb, az erősebb és ellentállóbb. A férfit legyőzte az uniformis. A nő egyedül maradt. És még sincsen egyedül. „Lissy mosolyog. Tudja, hogy van egy ut. Mindenki külön járja és mégis tudja, hogy nincs egyedül“.

És volt ut, melyet milliószámra jártak és az ut mégis hamisnak bizonyult. Volt egy hatalmas közösség, de a milliók ebből a kollektívumból

nem szivhattak öntudat erősítő ózont. A döntő pillanatban a nyáj szét-szaladt, mert a pásztoroknak földbegyőrekezett a lábuk. Tehetetlenek voltak. O. M. Graf a millióstömegű német szociáldemokrata párt hullását bontja elénk, Brentano Chindler-családjához (I. Korunk 1936. 784.), a rezignáló középosztálynak ehhez a feltáró teljességéhez, kiegészítőn csatlakozik a Hochegger-család grafi képe: a katasztrófába taktikázó szociáldemokrata totalitás. Hatalmas korkép: nyomasztó, sulyos és fájdalmas. „Ez volt Németország!": sikolt fel a fejezetcim. Graf megvet minden olcsó eszközt, könyve nem vádirat, de megállapítás, fájdalmas viviszekció: a még élő husba vág, hogy felfedje az érlelmeszesedés minden tünetét. „Gyávaság, türelem és alkalmazkodás": ennyi volt a Hocheggerek élete. És ezt német köztársaságnak hívják. Amikor a Gregor Strasserek jövőjüket a tömegek „mély antikapitalista vágyára" építették, a szociáldemokrata vezetők a kapitalizmus betegágya mellett ülő orvos szerepében tetszelegtek maguknak. A szociáldemokrácia lényegét nem változtatott, a nemzetiszocializmus így törvényesen, mint lényegváltoztató erő jelentkezhetett. Ezen a síkon a szociáldemokrácia felé vigyorgott agresszív guny egy-kettőre halálos szélhűdéssé nőhet ki magát. Érlelmeszesedett öregek és terhelt vagy megkötött fiatalok nem jelenthettek ellenerőt. Csak, aki kitepte magát ebből az atmoszférából, mint Hochegger fia, érhet el ahhoz a tragikus pillanathoz, amikor be kell vallania önmaga előtt: „Utálok apámat". És mégis ezek az apák a szerencsétlenebbek: az emigráció már nem nevelhet belőlük új embereket, lassú haldoklók ők, akik kártyázás közben, sörös kancsók mellett felgyulva politizálnak tovább természetlenül, önmaguk tragikus karrikatúrájává válva. Csak a fiuk azok, akik a második — a bécsi — emigráció után, a februári harcok menekültjeiként dokumentálják a második fejezetcim igazságát: „Homokra építve". A talajerősítés munkáját elhanyagolva, homokra épült minden: úgy a weimari demokrácia, mint a bécsi szociálpolitika. A bűnhődés neve: emigráció. „És az emigráció kegyetlen cséplőgép, a por és pelyva elszáll, de a magok megmaradnak és egy magból száz is lehet."

Weiskopf és Graf egy-egy szektor teljességét adják, Renn képszerű villanások egymásutánjából a német változás totalitását vázolja fel. Csodálatos ember csodálatos könyve. A háborút a feudális gárdatiszt élte meg, de első regénye (Der Krieg) a legénységi emberek atmoszféráját közvetítette. Mi egy bizonyos Rennt ismertünk, a lövészárk felelősségemberét, a káplárt, akiről csak annyit tudtunk, hogy civilben asztalos. Csak később sült ki, hogy ezt a könyvet egy bizonyos *Vieth von Golsenau*, gárdakapitány írta. Ez a Vieth von Golsenau, akit azonban a világ már csak Ludwig Renn néven ismer, végigszenvedte a német „ébredés" börtöneit. Amikor kiszabadul és átszökik a határon, új könyvében — melyet pedig egy egész világ várt — nem találjuk sehol ezt a szenvedélményekkel terhes embert. Az objektív szemlélő, a nyugodt tárgyilagosság vezeti itt a tollat: puritán realizmus. Egy író, akit az átélés autoritása ösztökél a német rejtély vetítésére. Ez a mindenki által tudott tény a szubjektivitása. Nincs főhős, csak kollektív történés: a német nép egésze. Papok és diákok, munkások és tisztek, idealisták és gazemberek, csökönyösek és rezignálók, hősök és elgyávultak, a falu és a város, a kocsmá és a koncentrációs tábor, fenyőszag és hullabűz. Majdnem minden és közben az immár történelemmé avanzsált ponyvaregény világszerte ismert jelenetei. Itt csodák nem történnek, a pesszimizmus éppoly ismeretlen, mint az optimizmus. A felület pontos képe vonul el előttünk, a mélységgyökerek jelezve vannak csupán. Ez a regény nehe-

zító munka: teljességre magunkban kell tovább folytatnunk, aki ezt nem tudja, annak Renn nem mondott semmit. Aki azonban regénynél többet tart a kezében az megértheti a cím mélyebb értelmét. Renn puritán realizmusa mást nem adhat: ez és ennyi a helyzet, tégy róla, hogy megváltozzon. Reménysugarat nem adok, a változást nem csoda hozza és nem márról holnapra. Ha akarod menj ki a hóra és „járd be sível a tájat. „Néha lustálkodni is lehet, de ez a lustálkodás erőgyűjtés.“ Mire? „A mai hipernacionalizmus a legjobb uton van, hogy tönkretegy a nemzetet. Tehát slusz az ilyen nacionalizmussal“. Ennyi a tanulság. Ez is mintha csak véletlenül siklott volna ki ilyen hangosan Renn száján. Az ő puritanizmusa még ennyit sem bír el. A férfiasság, a változtatni muszáj ebben a regényben mindennél szuggeralóbb szemérmességgel dolgozik. A puritán realizmus csak így közelíthet a valósághoz: a ponyvaregényhez.

A regény: történelem, mert a történelem mai valósága — ponyvaregény. A ponyvaregény-valóság igazi tükörképei, konzerválói, egyre jobban ezek az állásfoglalásból kiinduló, morális gyökerű és puritán-adottságú regények lesznek. Regények, melyeknek tanúszerere kétségtelen, de amelyek ugyanakkor magukban hordozzák az ítéletmondás gyökerét, minden igaz történelmi forrásmű kihámozható lényegét.

Fábry Zoltán

ZISCHKA ÚJ KÖNYVE. A világgazdasági összefüggések eme kitűnő ismerőjétől és ismertetőjétől új könyv jelent meg: Wissenschaft bricht Monopole (Goldmann Verlag, Leipzig, 1936.). A könyv, mint azt a kiadó reklámszalagja tudatja, a német négyéves terv tudományos és gazdasági háttérét ismerteti. A könyvvel kapcsolatban is felmerül a cím, mint kérdés: megtöri-e vajjon a tudományos nivó a hitlerizmus muzsájának monopóliumát? Látni fogjuk: van tendencia a könyvben, viszont, mert a tendencia a lényegtől különválasztható, a könyv hasznos, mert bővíti a gazdasági látókört és betekintést ad a mai tudomány anyagépítésébe.

Monopólium annyi, mint egyeduralmi helyzet. A modern élethez szükséges nyersanyagok világában mindenekelőtt a trópusoknak van kizárólagos uralmuk. Az autók négyötöd része az USA-ban készül, de az autóhoz szükséges gummi angol és holland kézben van (Hátsó India, Malakka, Holland India). Az autóhoz szükséges benzin is néhány kézben van. Az USA a világ kőolajának felét fogyasztja el, de a világ kőolajkészletének csak egyhatedét mondhatja magáénak. A kőolaj 3 nagyhatalom kezében van: a Royal Dutch-Shell angol és holland, valamint angol a perzsa és mezopotámiai olaj java is. Amerikai a Standard Oil (Rockefeller) csoport. Végül a harmadik olajhatalom Oroszország. Pedig olajra tér át mind több és több hajó. Míg 1913-ban csak a világhajópark 2,5%-a tüzel olajjal, ma ez a szám 46%-ra emelkedett. Trópusok monopóliuma a kávé, tea, kakao, a fűszerek. Gyapjút csak Délafrika, Délamerika, Ausztrália szolgáltat, és a gyapotot is csak bizonyos területeken lehet termelni. Németországban pl. mindeme nyersanyagok nem teremnek.

Mint előző könyveiben, úgy itt is Z. detektívregényekre emlékeztető izgalmas stílusban írja le a nyersanyagokért folyó harcokat. A gyarmatokkal nem bíró Németország elvégre megengedheti magának, hogy rámutasson: milyen rablóromantikájú, brutális, kegyetlen harccal szerezték meg a gyarmati nagyhatalmak nyersanyagterületeiket. A nádcukor megszerzése éhínséget jelentett Cubának, vagyont az amerikai nagytőkének. A gummi a brazíliai benszülöttek kihalásához vezetett és a belga Kongo emberfogyasztó meghódításához. Ismeretesek a szégyenletes módszerek, amelyeket a nagyhatalmak a magántőke haszna érdekében alkalmaztak, de nem árt ismételni, hogyan lopta el (a szó szoros értelmében) Anglia

a braziliai hevea-fa (gummifa) magját és ültette el Ceylonban, hogy' semmisítse meg így a braziliai gummiegyeduralmat, hogy' harcol egymással a két olajtröszt — a Standard és a Royal Dutch, — hogy szitanak ezek felváltva forradalmakat a Közép- és Délamerikai államokban, hogy saját embereiket juttassák hatalomra, akik nekik adják a kőolajkoncessziókat. 1922 és 1932 közt időről időre olyan különböző irányú politikusok, mint Henry de Jouvenel, MacDonald, Vorosilov foglalkoztak egy USA-Anglia háború lehetőségével — a kőolaj miatt.

De a tudomány felveszi a harcot, hogy a nyersanyagban szegény országokat ellássa anyaggal, hogy a világot felszabadítsa a trópikusok és a gyarmati nagytőke uralma alól. A chile-salétrom uralmát megtörte a levegőből kivont nitrogén előállítás. (Haber tanárnak eme találmánya nélkül Németország nem tudta volna a háborút négy éven át folytatni. Viszont elhallgatja Z., hogy Haber tanár nemrégén emigrációban halt meg.) A nádcukor uralmát és így Cuba és Jáva monopóliumhelyzetét már a múlt században megtörte két német vegyész eljárása, amellyel a répából állítottak elő cukrot. Ma pedig Dr. Bergius találmánya alapján fából is képesek — megfelelő vegyi eljárás alkalmazásával — cukrot előállítani. A fa különben is nélkülözhetetlen a vegyiparban: festék és gyógyszer készül a fa anyagából, a fagázzal hajtott autók üzemi költsége pedig lényegesen kisebb a benzinnel hajtott autókénál. A faanyagból készült műselyem felveszi a versenyt a pamutárúval. Az olasz „lanital“, a soványtejből készült gyapjuszerű műanyag még javításra szorul, mert rugalmasság és oldhatatlanság dolgában a gyapju alatt marad. Viszont az I. G. Farbenindustrie *Buna* nevű műanyaga, ha kétszer drágább is, mint a természetes gummi, kétszer olyan élettartamu, mert kopási szilárdsága megfelelően nagyobb és oldhatatlansága is nagyobb, mint a természetes gummié. A szénből pedig az ugyancsak Dr. Bergiustól származó eljárás alapján az óriási arányú *Leuna Werke* hidrálással benzint állít elő, ami óriási kalórianyereség. Míg a szénrel hajtott gőzgépek hatásfoka csak 15%, addig az olajtüzelésé 90%. A tudomány nemcsak meglevő természetes anyagok pótlására szolgáló vegyületeket állít elő, hanem új anyagokat is épít fel. Bár a póanyagok ára nem mindig olcsóbb a meglevő természetes anyagokénál, Z. szerint idővel meg fog szűnni ez a hátrányos árkülönbség. A tudomány megszünteti a gyarmati nagyhatalmak uralmát a nyersanyagokkal el nem látott országokon, a tudomány haladása odavezet majd, hogy mindenkinek bőven jut minden, megszűnik a szegénység. A német vegyészeti diadalra jutásával meg fog szűnni a kizsákmányolás ingere, a természetadta lehetőségek megsokszorozása boldog és elégedett életet nyújt majd, és nem is kerül sor ebben az általános jólétben háborúra, ha az egész világ a békés és építő Németország példáját követi. — Így mondja Z.

Nyilvánvaló, hogy ebből a különben élvezetes olvasmányt nyújtó könyvből könnyűszerrel ki lehet választani a propagandisztikus részt. Amit Z. a német szintetikus eljárásokról ír, azt állítása szerint egy kiváló német vegyész bírálta felül, hihető tehát, hogy a közöltek helyesek. Kiderül azonban a könyvből az is, hogy — amint az előre volt látható — mind e módszerek alkalmazása révén sem képes Németország teljesen önellátásra. Továbbra is trópusi termék marad pl. a tea, kávé, kakaó, stb. Zsir, vaj és tojás behozatalára ezentul is rászorul a német birodalom, ón, mangán és nikkel pedig nem pótolható más fémmel, holott ezek a fémek különösen hadfelszerelési okokból fontosak. Németország csak egyharmadát olajszíkségletének képes belföldön előállítani, a többit behozza, amint hogy az ércek kétharmada is behozatal. Ami azonban éppen a szín-

etikus nyersanyagok előállítására szempontjából fontos: Németország kénytelen fabehozatalát jelentékenyen növelni, hogy a fából, mint nyersanyagból, a fentjelzett műanyagokat gyárthassa.

De tul ezeken a speciálisan német vonatkozásokon felmerül a kérdés: tényleg megoldja-e a társadalmi kérdést az olcsó műanyagok előállítása? Elvileg nem is fontos itt, vajjon pl. a Buna kétszer annyiba kerül-e, mint a nyersgummi, vagy hétszer annyiba, mint azt egy svájci közgazdasági orgánus írja. Amíg a műanyagok drágák, addig az ezeket használó ország életszínvonala alatta marad a természetes anyagokat használó országok színvonalának. Azonban a távol jövőnek Z. által megcsillogtatott képe, hogy t. i. a műanyagok olcsóbbak lesznek a természeteseknél, semmiben sem változtatja meg a tőkésrendszerre vonatkozó ismert igazságokat. Nem az a kérdés, természetes vagy mesterséges anyagokkal dolgozik-e a társadalom, hanem hogy milyen ennek a társadalomnak a felépítése. A polgári társadalom mozgási törvényei egyaránt érvényesek, akár természetes, akár mesterséges nyersanyagokkal dolgozik ez a társadalom. Mindkettőnek törvénye ma a Verelendung. Konkrétan: ha a szintetikus anyagok olcsóbbá válnának a természeteseknél, úgy csökken a társadalmilag szükséges munka mennyisége, vagyis munkanélküliség áll elő. Észszerű társadalmi rendben a termelés olcsóbbodása csakugyan növelné a jólétet. A német birodalom esetében azonban ily olcsóbbodás megint csak a válságot növelné — feltéve, hogy ez az olcsóbbodás még a mai rendszer alatt állna elő.

(Ádám Elek)

NAGYON FAJ. (JÓZSEF ATTILA ÚJ VERSEI). Ne mérlegeljük a költő értékeit, azon már régen túl van olvasó és kritikus. Olvasó is, elsősorban talán éppen az olvasó, dacára, hogy ez a költészet elsősorban hozzáértést feltételező, hisz magas síkokon tévelyegnek a költő kísérletező és e kísérletezést soha be nem fejező töredékei és kész versszakaszai. Magasan futnak hangban és mélyben bujkálnak ösztönöket és ősi igazságokat oly szívesen feltáró készségben ezek a verssorok, méltó például szolgálva a költő életének, gondolatvilágának és kutató érdeklődésének a környező világgal, társadalommal, multtal, jelelennel és jövővel fennálló szükségszerűen érdekelt és egybefonódó kapcsolataira. A költő, olykor akaratlanul, de annál határozottabban elárulja céljait, személyének és költészetének értelmét és (szellemi) származását. „Ha a hold süt, a néma siron tuli fény, álmomba kinyílnak a termék. Kioson, kenyeret szel a konyha kövén s majszolja riadtan a gyermek.“ No lám, itt egy négysoros szakasz, amelyre talán a tévedés veszélye nélkül azt lehetne mondani, hogy jellemző a költő áldott és átkozott, de minden esetben megtagadhatatlan világára. „Ha belé-beléreccsen a szörnyű kredenc, ajkára repül kicsiny ujja: könyörögne az irgalomért, de a csend zord kürtje a zajt tova fujja“. A helyzetkép, mondhatnánk szerénytelen-ség vádja nélkül: világkép, tökéletes. Az ősi világban, a gyermekek és a szegények, az elnyomottak, a megnyomorítottak, a végső fokon ösztöneikben, (éhség, félelem hatásai alatt) olyannyira mindenki részére közös mult világában vagyunk, míg ha értelmes és hasznos törvények is szabályozzák fékezhetetlen formáinkat, ha okos meggondolások is irányítják társadalmi magatartásunkat és ha ezer otromba ügyeskedés is az ára, hogy kiigazodjunk e rányomított és lényegében megtagadott élet ezerféle képpen kendőzött veszélyei között. „Családunkban a jó a jövevény. Az érdek, mint gazda, úgy igazgat, — ezt érti rég, de ostobán, ki gazdag s ma már sejteni kezdi sok szegény. Kibomlik végül minden szövevény. Csak öntudatlan falazunk a gaznak, kik dolyffal hisz-

szük magunkat igaznak.“ és néhány sorral utóbb, mint angoltapasz e fertőzött és gyulladásoz sebre: „Erényes légy...“ Ez a motívum, erény, különböző versek különböző soraiban azonban csökönyösen visszatér. Aligha véletlenül, mindenesetre leleplezve a költő magatartásának módját e világgal és e világ titkolt vagy nyilvánvaló rémségeivel szemben. Mondhatnám talán azt is, titkolt helyett, hogy elfogadott rémségeivel szemben, hisz valóban inkább elfogadottak ezek a rémségek, mint titkoltak, nyilvánvalóak ezek és felismert hatásukban készítőik a védekezésre. „Erényes légy...“ ez a hang már a homo ethicus hangja, a valódi költői hang annyi ezer, tizezer és százezer hamis, esztetizáló, rimekkel e világ kényszerült és vállalt állapotát kendőzgető hang között. Hogy mennyire vállalt és véletlen, tehát távolról sem elrendeltetett a világnak ez az állapota, amely a költőt etikus magatartásra készíti, kitűnik az alábbiakból: „...a való anyag teremtett minket e szörnyű társadalom öntőformájába lötyintve forrón és szilajon, hogy helyt álljunk az emberiségért az örök talajon.“ Már a zord és gonosz valóság és a féktelenül romboló, de leküzdhetetlen ösztönök egymásbafolyó tájékán vagyunk, itt, akár egy bizonytalan utágazásnál, kettéválik a költő útja, egyik a felmentés irányában vezet, mert lehet, hogy a világ, s a „bűnöm gyerekes és együgyű nagyon. Akkor a világ kicsi lesz s én játszani hagyom.“ ezt énekli a költő az egyik ut apró bozótai között a félelemnélküli, naiv tájon. A másik ut a modern, ősi jelképeket azonban ezuttal sem nélkülöző vidéken át halad, a tájékozódás ezen sem veszélytelenebb. Ösztönök örvényei helyett a földi rend kelepcei rejtenek ezen az uton mindenki számára veszélyt, (sajnos, annak a földi rendnek a kelepcei, melyeket éppen az ösztönök valószínűleg meg és amely ellen legfeljebb az értelem tiltakozik.) Ezen az uton sem nélkülözi a pusztulás veszélyét a közlekedés, legalább is addig, „Mig megvilágosul gyönyörű képességünk, a rend, mellyel az elme tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent.“ Ösztön és értelem, e két alapelem keveredési mértéke határozza meg a rend formáját, és ugyancsak e két, egymást ellenőrző, egymás hangját tulsuttogó, tulrikácsoló és tuljajongó, egymással való küzdelemben elfáradó és újból erőre kapó motívum a költő irányának egymáshoz csapódó és egymástól ellendülő vonalait.

Soha senkinek jobban, mint egy költőnek állana módjában, hogy tetszése szerint alakítsa a világot. A vers lényege, a költészet benső és alapvető törvényei, maga a költői magatartás egyáltalán lehetővé tennék számára, hogy saját nyugalma érdekében kerülje a kavargató elemeket. József Attila világa, — hisz mindennél fontosabbnak tartom, hogy a költő világáról beszéljek, csengő rimeit és hullámverő sorainak dicsérete helyett, — az egész, egybefogott, gonosz és titkaiban is ősi törvények pusztító jelenlétére utaló világ. A hideg konyhában kenyeret szelő riadt kisgyerek, a szükségét végző védtelen vadállat, átkok és könyörgések, zöld penész és lerágott nyelvek, a kukacoktól megrágott anya világa ez, és mindenekelőtt a költőé, akinek élete ott és olykor tréfásan vicssorgató világ, — hisz jó szavai is vannak e világhoz, gyengéd és fájdalommal telített szavai, még tréfásak is, és fanyarul megmosolyogtatók. „Éltem — és ebbe más is belehalt már.“ ez a sor, vagy az „Egy spanyol földmives sirverse“ teljes egészében, a gonoszkodó és összekacsintó humor jegyében készült. Leginkább szerelmes versei azok, amelyek az ösztönélet és az analízisra készítő valóság legteljesebb egységét adják. A boldogtalan és kielégítetlen szerelem pimasz háttérét miért is kendőzgeti a költő, vagy talán egyáltalán nem is kendőzgeti? Büntetlenül vájkál-e a mélyben, ahelyett, hogy lábak nyomát követve,

át a szerelem hináros fertőin. Torz és groteszk ez a szerelmi lira, de fájdalmas nagyon és nagyon méltó a költő nagyságához. Valahogy úgy áll a dolog, napjainkban és a költő napjaiban is ugyancsak, hogy „Kit anya szült, az mind csalódik végül, vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni. Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, ebbe fog belehalni.”

Szeretem töredékeknek, kísérleteknek látni nagy költők és nagy írók munkásságát, töredékeknek egy alakuló és változó, formálódó és formáló világ egységében, kísérleteknek pedig a világ és saját személyünk ellentmondásainak kiegyensúlyozásában. Ez a legtöbb, amit költő és író elérhet, ha méltó felelősséggel jegyzi és állja kísérleteit. A költő alakítja a világot versein és prózáin át, miközben alakít, ő maga is formálódik és átalakul. A mű előre és visszahat, nem csupán egy világ változásaira és titkaira figyelmeztet, de formálja a költő személyét is. A költészet kötelez, elhangozhatik-e ennél nagyobb elismerés József Attila költészetével kapcsolatban tehát, mint az, hogy az ő töredékei is belékapcsolhatók e változó világ anyagi és szellemi zürzavarába. „A költő — ajkán csörömpöl a szó, de ő, (az adott világ varázsainak mérnöke), tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.” Valóban, egy világot építeni és törvényerőre emelni annak zürzavarát, költőhöz méltó küldetés, különösen egy korban, amelyben mindenki nyög, mindenki sir és jajong ezen a világon. A paraszt az ellopott kenyérért, a kereskedő a kicsiny és veszélyeztetett haszonért, a ravasz csecsemő, hogy sajnáltassa magát, akadhatna-e bárki is, akit fel ne rázna a költő süritett jajongása? Kiváltképp ha a költő, — mint ezt József Attila is teszi, — a világ keretein belül a hamú alatt alvó szabadságért, az emberi méltóság nevében az elveszett szabadságon kívül egy rossz rend és a megfélemlített ösztönök állapota miatt is jajong. Akinek füle van, az hallja, akinek toroka, az továbbadja ezt a jajgatást, méltón ehhez a nagy költőhöz, ki saját sorsában, kényszeredett állapotában és egy emberségesebb világba vetett hitében is az egész emberiség sorsát, kényszeredett állapotát és lassan növekvő hitét regisztrálja.

Remenyik Zsigmond

FAJOK.* Mi készítette a filozófust és szociológust, hogy a regény megbízhatatlan műfajában adja elő mondanivalóit? Talán a téma költőisége? Bizony, a téma kegyetlen és számomra minden költőiség nélkül való. Még aktualitása sem elementáris erejű, legalább részemre nem, akinek a vér és fajmithosz sötét, vagy ködökben kavargó, politikailag és gazdaságilag olyannyira kihasználható fikcióját illetőleg sohasem voltak kételyeim. A regény megkonstruálására vonatkozólag: attól tartok, hogy laikusok előtt e pompás fordulatok komplikációknak tűnnek, a vonalvezetés szüntelen hullámnázása pedig önkényes játszadozásnak és az alapmotívummal való fondorlatoskodásnak. Félre ne értsék, az írásmű külső és iskolás igényeket szolgáló konstrukciójával szemben sohasem voltak túlzott igényeim, szívesen látom már magának a modern regénynek fejlődése szempontjából is, ha mese tudománnyal, szentimentalizmus szociológiával, példázat irodalommal és természettudománnyal keveredik, hiszek egyszóval a műfajoknak végső fokon való egységességében, féltem azonban az írókat az elsekélyesedés és a méltatlan dehonosztalódás ellen, ha írásművében akár a realitás leple alatt is, de a számonkérés alkalmából rábizonyíthatóan hódol a regényesség módszerének. Ezek a regényes motívumok, ha szabad ezt mondanom, ezek a regényes részletek a méltatlan részei Sándor Pál regényének, bocsássa meg az ol-

* Sándor Pál regénye. Faust könyvkiadó. Budapest, 1936.

vasó, ha ezekre rámutatok, az írótól modortalanság lenne, ha ezuton kérnék bocsánatot. A regény erősségei, akárcsak minden regény erősségei, azok, amelyek látszólag kivülről állnak a vázon, amelyek látszólag éppen csak belékerültek, amelyek hivatottak kitölteni a mese hézagait, az adalékok, ama filozófiai, szociológiai és kulturhistóriai segédanyagok, amelyeknek igénybevételével a nagy regényvázon belül épül egy másik, a külsőnél fontosabb és méltóbb váz, az írásmű fontosságának és konstrukciójának vitathatatlan biztosítására. „A *Fajok* című regényem — mondja egy nyilatkozatában Sándor Pál, — az irodalom konkrét eszközeivel akarja az olvasó elé tárni a fajelmélet ürességét és abszurditását.“ Nos, a regény tulmegy írója kívánalmain, író és regény célja egymást keresztezik, üresség helyett gonosz helyzeteket tár az olvasó elé, abszurditás helyett pedig kétségbeejtő és romboló valóságot. Ritka alkalom, amidőn írásával többet ér el író, mint amennyit akart. Magam részéről zaklatott nyugtalansággal olvastam Sándor Pál kötetét, termékenyülő nyugtalansággal, kívánom és remélem, így lesznek vele mindazok, akik hozzájuthatnak e kitűnő író hasznos munkájához. (*Remenyik Zsigmond*)

MALÉKENYÉR címmel jelent meg *Kazár Márton* maramuresi művész legújabb rajzsorozata. A rajzok tárgya az ottani móccok világából kerül ki. Az ember hamarosan felveti a kérdést: propaganda rajzok ezek, melyek a hangos cím mögött pislákoló világ szenvedéseit hozzák elénk? Vagy olyan rajzok, melyek a novella hangsúlyozásával a ceruza útját és irányát befolyásolják? Egyik sem. Kazár csak abban a pillanatban tendenciózus, mikor a móccok közé megy művészetével, de kifejezéseiben mindvégig igyekszik megmaradni elsősorban művésznek. Rajzai tónusa puha, ceruzája szelid, lágy és elomló: malékenyér. Gondosan vigyáz a természet és ember összhangjára. A nehéz élet nyugében megviselt alakok nála a vonalvezetés új és új lehetőségeit adják: bizonyos művészi ritmus és zárttság kifejezését. De a kifáradt, koránöregedő és szenvedő arcok nem a realizmus természetes útján át jutnak el Kazár művészetéhez. Nagy kerülőket tesz. A kínai arc és környezet hasonlósága alapján egész művészetét a kínai metszetek sajátos modorából fejlesztí ki. Ezen az uton át tér vissza saját világába, melyet gondos tanulmányok révén igyekszik eredeti atmoszférába kényszeríteni. A hegyek vonala, az elszórt növényzet, a művészi finomsággal megoldott fenyőfák és ágak ismét csak a kínai művészet reminiszcenciáival adják a maramuresi hatásokat. Itt-ott nyugati utánérzések: Denis légies vonalvezetése. Mikor a rajzmontázs problémájához ér, Grosz merészsége és szintézise. De a hely és a figurák kényszerítő ereje egyre jobban szabadítja fel a fiatal művész egyéniségét. Az út, melyet gondos önképzéssel választott magának, a rajzkultura legmagasabb csúcsain vezet át. Rajzol: könnyen ellenőrizhető. Munkája tehetetlenül kerül a kritikus elé. Az elrajzolások kiütöknak, a be nem töltött tér kiabál. Nincs helye enyhítő kifogásoknak, hogy festészeti hatások miatt történnek törések egy-egy rajznál. Néhány haladék nélkül kiselejtezendő darab mellett Kazár sorozata a nemsokára teljesen önmagára találó művész öntudatát mutatják. Ez a művészet már készen és iskolázottan áll arra, hogy a szerző mondanivalóit minden zavaró mellékkörülmény nélkül hangsúlyozza. Vajjon hol kell keresnünk annak a rejtelemnek magyarázatát, hogy a havasok szegényeinek éppen egy zsidó művész lesz szószólója? A művészet elég hatalmas arra, hogy mindaz, amihez beavatottjai hozzányulnak értelmet nyerjen a szociológia és humánium törvényei szerint is. Észrevételemet nem zárhatom le más megállapítással: Kazár művész.

Kováts József